

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

ТДУ: 809.155.0

ТКБ: 81.2 Тоҷ

Н – 34

Бо ҳуқуқи дастнавис

НАСИМОВ НУРИДДИН ИСОЕВИЧ

ПАЖУҲИШИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТИКАИ
САРИ ХОСОР
(ҷанбаҳои овӣ ва вожагонӣ)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи
илмии доктори илми филология аз рӯи ихтисоси
10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ)

ДУШАНБЕ – 2024

Диссертатсия дар шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардидааст.

Мушовири илмӣ: **Назарзода Сайфиддин** – доктори илми филология, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Муқарризи расмӣ: **Салимов Рустам Давлатович** – доктори илми филология, профессори кафедраи забони ҳозираи руси Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон

Ҳомидов Дилмурод Раҷабович – доктори илми филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ғаффоров Абдушукур Одинашоевич – доктори илми филология, профессор, мудири кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Ҳимояи диссертатсия 22 октябри соли 2024, соати 13:30 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-067-и назди Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 21) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва тавассути сомонаи www.izar.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» _____ соли 2024 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзоди илмҳои филологӣ

Мухамедходжаева Р. А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Забон яке аз муҳимтарин василаи муносибату муомилоти инсонхост, ки ба омӯзиши он забоншиносӣ машғул аст. Дар илми тоҷик забоншиносӣ яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятнок маҳсуб меёбад. Муҳаққиқон ба масъалаҳои забоншиносӣ, забони тоҷикӣ ва лаҳҷаю шеваҳои он аз назари пайдоишу таърих ва аз нигоҳи густариш ва рушду такомул таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудаанд.

Доираи фарогирии илм, ки беканор аст, бо гузашти айём ва мурури замон масъалаҳои наву мубраме пайдо ва эҳё мешаванд, ки забоншиносӣ низ аз ин ҳудуд хорич нест.

Дар забонишиносии рус бо мақсади омӯзиши ҳамаҷонибаи забони фолклор аз солҳои 70-уми асри ХХ истилоҳи нави **лингвофолклористика** ворид шудааст, ки маводи асосии омӯзиши онро матнҳои фолклорӣ ташкил медиҳад.

Таҳқиқи масъалаҳои забони адабӣ аз рӯйи адабиёти хаттӣ ба роҳ монда мешавад. Таҳқиқи лаҳҷа ва шеваҳо аз мисолҳои гуфтугӯии мардум сурат мегирад. Ва ҳар яке аз самтҳои мухталифи забоншиносӣ ба ҳисоб мераванд.

Аммо дар тафовут аз омӯзиши масъалаҳои забони адабӣ, лаҳҷа ва шеваҳо лингвофолклористика ҳам истифодаи унсурҳои забони адабӣ ва ҳам лаҳҷаю шеваҳоро дар матнҳои фолклорӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқу таҳлил қарор медиҳад. Илова бар ин тамоми самтҳои омӯзиши забон дар доираи жанрҳои фолклорӣ аз рӯйи матнҳои фолклорӣ роҳандозӣ мегарданд.

Дар натиҷаи пажӯҳиши асарҳои фолклорӣ бо назардошти масъалаҳои лингвофолклористӣ аз рӯйи жанр ва санаҳои воқеию тақрибӣ вазъу ҳолати забони адабию гуфтугӯӣ ва ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ фарҳангӣ, касбу кор, ҳунар, шуғл, рӯзгор, расму оин ва маросимҳо, мавқеъ, шароити зиндагӣ ва дар умум ба таърихи мардуми ҳамон диёру давру замон дар муқоиса бо забони адабию лаҳҷаҳо ва ҳаёти муосири он аён мегардад, ки бешубҳа бозгӯӣ зарурат ва мубрамияти таҳқиқи мавзӯ шомил аст.

Таҳқиқ нишон дод, ки ҷанбаҳои мазкури ҳаёти мардум бештар дар назм, аз ҷумла суруд ва рубоӣҳои фолклори Сари Хосор инъикос ва таҷассум ёфтаанд.

Ҳамчунин, ба ин васила фолклори маҳалли таҳқиқшаванда муаррифӣ, таблиғ, тарғиб ва ташвиқ мегардад, ки зарурат ва мубрамияти дигари мавзуи таҳқиқот ба шумор меравад.

Аз омӯзиш маълум шуд, ки дар забоншиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик то кунун асари мукаммале дар доираи масъалаҳои илми лингвофолклористика таҳия нагардидааст.

Ба ҳамин тариқ, дар илми тоҷик то ба ҳол лингвофолклористика ҳамчун илми мустақилу мушаххас ба расмият надаромада, шинохта нашуда ва ба вучуд наомадааст. Ва оғоз бахшидан ба таҳқиқи илми лингвофолклористӣ омили дигари зарурати эҷоди диссертатсияи мазкур мебошад.

Аз ин лиҳоз, тасмим гирифта шуд, ки то қадрӣ имкон баъзе аз масъалаҳои лингвофолклористӣ дар фолклори Сари Хосор, ки дар асари фолклоршиносии

точик Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб»¹ гирд оварда шудаанду маводи то солҳои 60-уми асри XX-ро дар бар мегирад, мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор гирад. Ва ин дар соҳаи илми забоншиносии тоҷик навгонӣ ва яке аз заруртҳои дигари мавзуи таҳқиқ ба шумор меравад.

Маводи матнҳои фолклории Сари Хосор ба талаботи мавзӯ ва масъалаҳои илми лингвофолклористика комилан мувофиқ аст. Зеро онҳо ҳам жанрҳои мухталифи фолклориро дар бар мегиранд ва ҳам айнан аз забону нутқи гуфтугӯии сокинони ҳамон даври диёри Сари Хосор сабт ва дарҷ гардидаанд, ки ин барои таҳқиқот аз назари илми лингвофолклористика хеле муҳим аст.

Минбаъд, истифодаи истилоҳи фолклор ва матнҳои фолклорӣ ҳамсон пиндошта мешавад, зеро гирдоварии фолклор маҳз бо нигоришаш дар матн айнан ва тулонӣ боқӣ мемонад.

Омӯзиш ва таҳқиқи маводи гирдоваришудаи фолклори Сари Хосор бо назардошти баррасӣ кардан дар доираи талаботи лингвофолклористӣ паҳлуҳои мухталифи мавзӯ ва масъалаҳои забонӣ ва фолклории мардуми ин диёрро аён сохтанд ва нишон доданд, ки аз манфиати илмӣ холӣ нест.

Фолклоршиносии тоҷик Р. Амонов хеле ҷолиб қайд намудааст: «Натиҷаи корҳои тадқиқотӣ нишон дод, ки фолклори мардуми Кӯлоб, чи аз ҷиҳати боигарии мундариҷа ва чи аз ҷиҳати гуногунии жанр ва шаклҳои адабӣ, дар эҷодиёти даҳанакии бадеии халқи тоҷик мақоми баланде дорад ва дар баробари ин маълум гардид, ки фолклори мардуми яке аз маҳалҳои кӯҳии Кӯлоб – Сари Хосор, махсусан, бой ва аз ҳар ҷиҳат қобили диққат буда, хислатҳои муҳимтарини фолклори Кӯлобро дар бар гирифтааст. Дар ин маҳал аз ҳама бештар ҳофизон, дostonсароён, гӯяндагон ва масҳарабозони моҳиру забардаст умр ба сар мебаранд.

Дар гузашта эҷодиёти даҳанакии халқӣ муҳимтарин соҳаи маданияти мардуми Сари Хосоро ташкил меод». ²

Эҷодиёти халқи Сари Хосор тамоми жанрҳои адабиёти бадеӣ ва фолклорӣ, аз ҷумла суруд, рубоӣ, дубайтӣ, зарбулмасал чистон, дoston ва афсонаро аз рӯйи ҷинсҳои назмию насрӣ ва драмавӣ дар бар мегирад, ки яке аз боигарии асосии маънавию фарҳангии мардум маҳсуб меёбад. Ин захира чун воситаю омили дилхушию вақтгузаронӣ, ҳамчун сарчашмаи ғизои руҳӣ ва чун василаи зарурию ниҳоят муфиди тарбияи хизмат мекард.

Забони жанрҳои мазкур аз рӯйи нақш ва пуробурангӣ бо хусусияти бадеии худ аз ҳам каме фарқ дошта бошанд ҳам, аммо маъмулан дар доираи истифодаи калимаҳои таркиби луғавӣ тафовути камтар доранд. Ҳамон як калима чи дар шакли адабӣ ва чи дар шакли лаҳҷавӣ дар қуллӣ жанрҳои фолклорӣ вомехӯранд.

Тамоми соҳа, самт ва воҳидҳои забонӣ дар фолклори Сари Хосор ҷуноне истифода гардидаанд, ки таълифи як рисолаи илмӣ барои фарогирӣ ва таҳқиқи комили онҳо кофӣ нест. Аз ин рӯ, дар диссертатсияи мазкур хусусиятҳои овоӣ ва вожагонии фолклори Сари Хосор аз рӯйи масъалаҳои лингвофолклористӣ мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтанд.

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с. (минбаъд дар мисолҳо – ОЭДК).

² Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 10

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дар забоншиносии давлатҳои хориҷӣ, ҳосатан, Россия ба таҳқиқи самтҳои мухталифи забони фолклор ва лингвофолклористика муваққитан ва олимону донишмандон Ф. И. Буслаев, А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, А. П. Евгенева, П. Г. Богатирев, Л. А. Андрейчик, И. А. Оссоветский, А. Т. Хроленко, С. Е. Никитина, Е. Б. Артеменко, Ф. М. Гучетл, О. В. Волошенко, И. К. Зайтсева, С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, Н. И. Толстой, О. А. Петренко, М. А. Венгранович, С. Ю. Аншакова, М. А. Бобунова, А. М. Аджие, Е. И. Алещенко, Ю. А. Шуплетсова, С. П. Праведников, Н. А. Пеллинен, И. Н. Саллагова, М. А. Бобунов, А. М. Летова, Ф. О. Абаева, М. М. Абачараева, Е. Н. Девицкая, Е. Б. Бесолова, Т. П. Бетсенко (Беценко), Э. С. Идрозова, А. А. Медведева ва Ж. Чжан пардохта, дар рушд ва таҳқиқи он саҳм бузург гузоштаанд.

Асари мукаммале, ки дар забоншиносии тоҷик ба яке аз самтҳои забони жанрҳои фолклорӣ бахшида шудааст, рисолаи Р. Саидов оид ба фразеологияи назми халқии тоҷик, ки дар асоси эпоси «Гуруғлӣ» ва рубоию байтҳои таҳия гардидааст, маҳсуб меёбад.

Дар фолклоршиносии тоҷик олимони Р. Амонов, В. Асрорӣ, Б. Тилавов, М. Фозилов, Б. Шермуҳаммадов, Н. Шакармамадов, Ф. Муродов, Р. Ш. Рустамов, Р. Раҳмонӣ ва Д. Раҳимӣ дар асарҳои онҳо оид ба эҷодиёти даҳанакии халқ дар бораи бархе аз самтҳои забони фолклор низ изҳори назар намудаанд, ки дар диссертатсия қайд гардидааст.

Аммо вобаста ба лингвофолклористикаи тоҷик таҳқиқоте сурат нагирифтааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи масъалаҳои мазкур бо барнома ва мавзӯҳои илмии шуъбаҳои забон ва фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон робитаи зич дорад. Натиҷа ва ҳулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳияву тақмили барнома ва лоиҳаҳои илмию таълимӣ метавонад мусоидат намояд ва нақши муҳим бозад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқ омӯзишу баррасии масъалаҳои лингвофолклористикаи Сари Хосор мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Таҳқиқот амалисозии вазифаҳои зеринро дар бар мегирад:

- мавриди пажӯҳиш қарор додани масъалаҳои умуминазирӣ дар робита ба забон, фолклор ва лингвофолклористика;
- пешниҳоди назари лингвофолклористӣ ба хусусиятҳои овозии фолклори Сари Хосор;
- таҳқиқи ҳодисаҳои фонетикӣ дар фолклори Сари Хосор;
- ҷанбаҳои лексикӣи фолклори Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ;
- муайян кардани дараҷаи истифодаи диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор;
- баррасӣ ва таснифи диалектизмҳо.

Объекти таҳқиқ. Объекти аслии диссертатсия таҳқиқи масъалаҳои лингвофолклористикаи Сари Хосор маҳсуб меёбад.

Предмети таҳқиқ. Омӯзиши ҷанбаҳои фонетикӣи лексикӣи матнҳои фолклорӣи Сари Хосор мавзӯи (предмети) таҳқиқро ташкил медиҳад. Таҳқиқи

жанрҳои мухталифи назмию насрӣ ва драмавӣ аз асари «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб»-и фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов¹ гирдоварӣ ва истифода шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Асоси назариявӣ амалӣ ва методологии таҳқиқоти мазкурро асарҳои илмиву назариявӣ ва амалии забоншиносону фолклоршиносоне, ки соҳаҳои мухталифи забон ва фолклорро дар робита ва минбаъд ҳамчун илми мустақили лингвофолклористика таҳқиқ намудаанд, махсуб меёбад. Зимни баррасии масъалаҳои назариявии диссертатсия асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ Ф. И. Буслаев, А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, А. П. Евгенева, П. Г. Богатирев, Л. А. Андрейчик, И. А. Оссоветский, А. Т. Хроленко, С. Е. Никитина, Е. Б. Артеменко, Ф. М. Гучетл, О. В. Волошенко, И. К. Зайтсева, С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, Н. И. Толстой, О. А. Петренко, М. А. Венгранович, С. Ю. Аншакова, М. А. Бобунова, А. М. Аджие, Е. И. Алещенко, Ю. А. Шуплетсова, С. П. Праведников, Н. А. Пеллинен, И. Н. Саллагова, М. А. Бобунов, А. М. Летова, Ф. О. Абаева, М. М. Абачараева, Е. Н. Девицкая, Е. Б. Бесолова, Э. С. Идрозова, А. А. Медведева, Ж. Чжан ва тоҷик С. Айнӣ, Н. Маъсумӣ, Л. Бузургзода, М. Муҳаммадиев, Ш. Рустамов, Б. Ниёзмухаммадов, Б. Камолидинов, А. Мирзоев, М. Файзов, Ғ. Ҷӯраев, Ш. Ниёзӣ, Р. Ғаффоров, Ф. Зикриёев, Н. Бозидов, М. Маҳмудов, Б. Бердиев, Х. Хусейнов, Қ. Тоҳирова, Б. Сиёев, Т. Хаскашев, С. Ҳалимов, Д. Саймиддинов, Р. Саидов, С. Сабзаев, С. Назарзода, Д. Хоҷаев, О. Қосимов, Ф. Шарифзода, М.Ҳ. Султон, Ҷ. Алимӣ, О. Муҳаммадҷонзода, С. Раҳматуллозода, Н. Гадоев, П. Нуоров, С. Мирзоев, Р. Амонов, В. Асрорӣ, Б. Тилавов, М. Фозилов, Б. Шермуҳаммадов, Н. Шакармамадов, Ф. Муродов, С. Фатхуллоев, Р. Аҳмадов ва Р. Раҳмонӣ асоси назариявӣ методологӣ қарор дода шуданд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки диссертатсия ба пажӯҳишгарону муҳаққиқон ва олимоне, ки соҳаҳои мухталифи забон, фолклор, лаҳча ва лингвофолклоистикаро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд, ҳамчун дастур ва роҳнамо хизмат менамояд. Маводи диссертатсия дар таҳқиқоти минбаъдаи олимон дар соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва лингвофолклористика мусоидат менамояд.

Пешниҳоди масъалаҳои диссертатсия барои таъсиси баҳши илм, фан, ихтисоси лингвофолклористика ва тартиб додани барномаҳои таълимӣ аз фанҳои марбута дар марказҳои илмӣ ва муассисаҳои таълимӣ кумак мерасонад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Усулҳои асосии таҳқиқро мушоҳида, шарҳдиҳӣ, таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ, ҳамзамонӣ (синхронӣ) ва дерзамонӣ ё таърихӣ (диахронӣ) ташкил медиҳад, ки зимни таҳқиқу таҳлили хусусиятҳои овой, вожагонӣ маъноии воҳидҳои лингвофолклористӣ истифода шудаанд.

Ҳамчунин зимни таҳқиқот аз усулҳои таҷзияву таҳлил ва муқоиса истифода гардида, барои равшан шудани масъалаҳои мавриди таҳқиқ аз усулҳои шарҳу тафсир, таҳлили вожагонӣ-маъноӣ ва сохторӣ, баррасии омории воҳидҳои овойно луғавӣ ва мушоҳида истифода шудааст. Барои нишон додани ҳолати гузаштаи имрӯзаи вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.

гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ истифодаи усули ҳамзамонию таърихӣ ё дерзамониро низ лозим донистем.

Навгонии илмӣ таҳқиқ, пеш аз ҳама, сарогози истифодаи истилоҳи **лингвофолклористика** ва ҳамчун илми мустақил шинохта шудани он дар забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад.

Дар навбати дигар аз назари масъалаҳои лингвофолклористӣ воҳидҳои забонию фолклорӣ матнҳои фолклории Сари Хосор шуруъ аз овоз то ҷумлаҳо ва матнҳои назмӣ, насрӣ ва драмавӣ бо истифода аз технологияи (фановарии) иттилоотӣ, амалан, ба ҳисоб гирифта шуданд, ки дар маҷмӯъ зиёда аз 50000 варақаи электрониро ташкил доданд.

Баъдан, масъалаи аз назари лингвофолклористӣ амалан ба роҳ мондани пажӯҳиши матнҳои фолклорӣ, алалхусус фолклори Сари Хосор, дар илми забоншиносии тоҷик бори аввал буда, навгонӣ ба ҳисоб меравад, ки бо навигарии зиёди дигари он метавон дар матни диссертатсия шинос шуд.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таҳқиқу баррасии дараҷаи омӯзиши масъалаҳои илмӣ лингвофолклористика дар робита ба мавзӯҳои забон ва фолклор муҳим дониста мешавад.

2. Таҳқиқ ва ҳулосаи назари фардӣ оид ба истифодаи истилоҳоти фолклор, эҷодиёти даҳанакии ҳаққ, адабиёти шифоҳӣ ва адабиёти гуфторӣ дар илм ҷойгоҳи хоса дорад.

3. Арзёбӣ ва ибрази андешаҳои мухталиф вобаста ба омӯзиши санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, миллӣ ва китобу асарҳои динию дунявӣ марбути оид ба мавқеъ ва мақоми халқ – ҳамчун соҳиби забон ва муаллифи фолклор дорои аҳаммияти ғавқулӯда муҳим ба шумор меравад.

4. Пажӯҳиши мундариҷа ва сохтори забонии матнҳои фолклории Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ рангорангии и осори халқиро нишон медиҳад.

5. Нишон додани омори овозии матнҳои фолклории Сари Хосор, инъикоси мавқеи хоси баъзе овозҳо дар фолклори мазкур, истеъмоли воҳидҳои фонетикӣ дар ташаккул ва сохти кулли калимаҳои матнҳои фолклории ин диёр, муайян кардани сабабҳои ба таҳаввулот дучор омадани воҳидҳои овозӣ ва луғавии матнҳои фолклорӣ дар маҷмӯъ пажӯҳиши ҳодисаҳои фонетикӣ фолклори мазкур дар муайян сохтани ҷанбаҳои савтии ганҷинаи даҳанакии халқ ҷоиқи аҳаммият аст.

6. Пажӯҳиши омори дақиқи таркиби луғавии забони фолклори Сари Хосор, калимаҳои аслан тоҷикию муталлиқ ба захираи луғавии забон ва калимаҳои иқтибосӣ вобаста ба мавзӯҳои марбути баҳси лингвофолклористӣ аз масоили муҳими матраҳшуда дар диссертатсия мебошанд.

7. Аз рӯйи матнҳои фолклории Сари Хосор таҳқиқ намудани баъзе аз қабатҳои вожагонӣ, шарҳу тавсифи онҳо барои нишон додани мавқеи онҳо ҷоиқи аҳаммият мебошад.

8. Дарҷ намудани доираи истифодаи муродифот (синонимҳо), ҳамгунҳо (омонимҳо) ва мутаозодҳо (антонимҳо) ва тафсири маънои онҳо дар муаррифии маводи лингвофолклористӣ мусоидат кардааст.

9. Арзёбии диалектизмҳо аз нигоҳи лингвофолклористӣ ҳамчун як қисми таркиби луғавии забони фолклори Сари Хосор, гурӯҳбандии диалектизмҳои лексикӣ, дараҷаи истифодаи диалектизмҳои фонетикӣ ва таснифи онҳо аз рӯйи

маъно ва баромад; таҳлили диалектизмҳои грамматикӣ; муайян кардани диалектизмҳои фразеологӣ феълӣ мавқеи онҳоро дар фонди вожагонӣ ва таркиби луғавӣ равшан нишон медиҳад.

10. Натиҷаҳои пажӯҳиш, хулоса ва пешниҳодот андешаҳои ҷамъбастии корро фаро мегиранд.

Аҳаммияти назарии таҳқиқ. Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки диссертатсияи мазкур метавонад ба муҳаққиқон, пажӯҳишгарон, мутахассисони соҳаи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва дар умум лингвофолклористика, донишмандон, олимон ва ихлосмандони соҳа ва алоқмандони сатҳи гуногун муфид бошад.

Дар диссертатсия бори нахуст масъалаҳои назарии баҳси илми лингвофолклористика аз рӯйи матнҳои фолклории Сари Хосор ба миён гузошта шуда, мавриди пажӯҳиш қарор ёфтаанд. Ва ин метавонад барои таҳқиқи маводи фолклорӣ дар забоншиносии тоҷик замина гардад.

Ҳамчунин, дар асоси натиҷа ва хулосаи таҳқиқи мавзӯ ва масъалаҳои лингвофолклористӣ мумкин аст дар муассисаҳои илмӣ ва таълимии ҷумҳурӣ лингвофолклористика ҳамчун фан ва ё ихтисос ба роҳ монда шавад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ. Натиҷаҳои диссертатсия метавонад дар муассисаҳои олии таълимию илмӣ зимни машғулиятҳои назариявӣ амалии фанҳои марбут ба забоншиносию фолклоршиносӣ ва лингвофолклористика, ҳамчунин, курсҳо ва семинарҳои таҳассусӣ доир ба лаҳҷашиносӣ, фразеология ва услубшиносӣ, инчунин хангоми тартиб додани луғатҳо ва фарҳангҳои лингвофолклористӣ, диалектологӣ фразеологӣ истифода гардад.

Масъалаҳои ироашуда барои мураттаб сохтани барномаҳои таълимӣ ва маҷмуаи таълимию методӣ аз фанҳои лингвофолклористика, вожашиносӣ (лексикология), лаҳҷашиносӣ ва дастурҳои таълимӣ роҷеъ ба лингвофолклористика истифода мегардад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия мутобиқи ихтисосҳои забоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ таҳия шудааст. Заминаи таълифи он бо равишҳои илми филология ва нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Муаллиф зимни таълифи диссертатсия масъалаҳои назарӣ ва амалии онро ҳал намудааст. Диссертант хангоми таҳқиқи мавзӯ ва масъалаҳои матраҳшаванда аз равишҳои таҳқиқи муосир, аз ҷумла мушоҳида, шарҳдиҳӣ, таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ, ҳамзамонӣ (синхронӣ) ва дерзамонӣ ё таърихӣ (диахронӣ), тавсифӣ-таҳлилий, таҳқиқӣ-киёсӣ ва таҳлилий-оморӣ истифода карда, бори аввал масъалаҳои лингвофолклористиро дар қолаби диссертатсионӣ баррасӣ ва ҷамъбаст кардааст.

Инчунин, аҳаммият ва хусусиятҳои хоси масъалаҳои лингвофолклористиро аз рӯйи маводи матнҳои фолклории Сари Хосор дар рисола ва мақолаҳои илмӣ нашр намудааст.

Ҳамчунин, диссертант дар таърихи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик бори нахуст мавзӯ ва масъалаҳои илми лингвофолклористикаро дар асоси матнҳои фолклорӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Тасвиб ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ. Пажухиши мавзуи мазкур дар конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва ҳамоишҳои илмию назариявӣ ва амалии «Забони тоҷикӣ ва пажухиши он» (Душанбе, 20.06.2023), «Фолклори тоҷик дар даврони истиқлолият» (Душанбе, 22.06.2023), «Ҷуғрофиёи таърихӣ ва фарҳангии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» (Душанбе, 13-14.10.2023), «Президент – ҳомии забону фарҳанг ва таърихи миллат» (15.11.2023), «Самтҳои рушди адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии муосири тоҷик» (Хучанд, 12-13.12.2023), «Рӯзи байналмилали забони модарӣ» (Душанбе, 21.02.2024), «Наврӯз ва худшиносии тоҷикон» (Душанбе, 19.03.2024) пешниҳод шудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи якҷои шуъбаи забони тоҷикӣ ва шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон аз 17 майи соли 2024, суратҷаласаи № 6 муҳокима шуда, ба ҳимоя пешниҳод гардидааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Натиҷаи диссертатсия дар се монография, 2 луғатнома ва 24 мақолаи илмӣ, ки аз онҳо 20-тоаш дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудааст, дар охири автореферат оварда шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, чор боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, ҳаҷми умумии он 404 саҳифа мебошад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар **муқаддимаи** диссертатсия мубрами мавзуи таҳқиқ, дараҷаи таҳқиқи мавзӯ, робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ; дар бахши тавсифи умумии таҳқиқ – мақсади таҳқиқ, вазифаҳои таҳқиқ, объекти таҳқиқ, мавзуи (предмети) таҳқиқ, асосҳои назариявии таҳқиқ, асосҳои методологии таҳқиқ, навгонии илмӣ таҳқиқ, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назарии таҳқиқ, аҳамияти амалии таҳқиқ, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ, тасвиб ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ, наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия шарҳ ёфтааст.

Боби якуми диссертатсия «**Масъалаҳои назариявӣ дар робита ба забон, фолклор ва лингвофолклористика**» ном дошта, аз чор фасл иборат аст. Дар фасли якум, ки «**Назаре ба таърихи пажухиши забон, фолклор ва лингвофолклористика**» номгузорӣ шудааст, оид ба таърихи омӯзиши забон, бахусус забони тоҷикӣ, фолклор ва лингвофолклористика суҳан меравад.

Доир ба пайдоиши оламу замин, инсон ва забону нутқ муҳаққиқон Ю. Н. Харари, К. Ю. Есков, М. Фозилов, Х. Хусейнов, А. Т. Базиев, М. И. Исаев, С. А. Старостин, Б. Ю. Норман, А. Т. Хроленко ва С. А. Бурлак иброи андеша карда, адабиёти зиёдеро мавриди назар қарор додаанд.

Дар робита ба масоили забони тоҷикӣ ва забони адабии тоҷик муҳаққиқони зиёде дохили ватанию хориҷи кишвар, аз ҷумла С. Айнӣ, А. Мирзоев, Е. Э. Бертелс, М. Ф. Фозилов, А. Н. Болдирев, А. А. Семёнов, В. А. Лившиц,

В. А. Капранов, Ж. Лазар, С. Ҳалимов ва Б. Ф. Ғафуров бахсҳо ораста, диди хешро гуфтаанд¹.

Ташаккул ва тақомули забони адабии тоҷик асрҳои IX-X ба авҷи худ расида, он ба забони расмиву давлатӣ ва адабӣ тақдир ёфтааст. Ташаккул ва тақомули забони адабии ҳозираи тоҷик ҳамчун забони адабии миллии тоҷик аз охири даҳаи дуҷуми асри XX шумурда шудааст.

Давраи нави инкишофи забони адабии тоҷик аз ибтидои садаи XX оғоз гардидааст, ки он забони адабии ҳозираи тоҷик (ташаккули забони миллии тоҷик) номида шудааст.

Маълум мегардад, ки аз ибтидо дар омӯзишу таҳқиқи ташаккул ва тақомули забони адабии тоҷик ва забони адабии ҳозираи тоҷик донишмандон, аз қабилӣ С. Айни, С. Ализода, С. Арзуманов, Л. Бузургзода, М.С. Андреев, Н. Бақозода, Е.С. Бертелс, Р. Ғафуров, Т. Зехнӣ, М. Исмаилов, Ш. Кабиров, Б. Камалидинов, Ҳ. Каримов, А. А. Керимова, М.Н. Қосимова, В.А. Лившиц, Ҳ. Маҷидов, Н. Маъсумӣ, М. Муҳаммадиев, С. Назарзода, Р.Л. Неменова, Ш. Ниёзӣ, Б. Н. Ниёзмӯхаммадов, В. С. Расторгуева, А. З. Розенфелд, Ш. Рустамов, Р. Саидов, С. Сабзаев, Б. Сиёев, Д. Т. Тоҷиев, М. Ф. Фозилов, Т. Хаскашев, Д. Хоҷаев, А. Л. Хромов, С. Ҳалимов, Ғ. Ҷӯраев, Р. Ҷӯраев, М. Эшнӣёзов ва А. Эшонҷонов саҳми хешро гузоштаанд.

Пажӯҳиши ташаккули тақомули забони адабии ҳозираи тоҷик дар доираи асарҳои адибон, аз қабилӣ С. Айни, А. Лоҳутӣ, Ҳ. Карим, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, А. Дехотӣ, П. Сулаймонӣ, Ҳ. Юсуфӣ, П. Толис, М. Турсунзода, М. Миршакар ва Ф. Муҳаммадиев сурат гирифтааст.

Ҳамчунин дар бораи инкишоф ва таҳаввулотии забони адабии ҳозираи тоҷик асарҳои зиёд таълиф гардидааст, ки натиҷаи онҳо ва феҳристон дар ҷилдҳои 1-3 «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ва ҷилдҳои 1 ва II «Таърихи забоншиносии тоҷик» оварда шудааст².

Дар давраи Истиқлол, иловатан, гурӯҳи забоншиносони дигар, аз ҷумла Ф. Амонова, Ф. Зикриёев, Ш. Исмоилов, О. Қосимов, С. Мирзоев, О. Муҳаммадҷонзода, С. Назарзода, М. Норматов, П. Нуоров, Д. Саймидинов, Ҳ. Султон, С. Раҳматуллозода, Д. Хоҷаев ва Ф. Шарифзода, Ҷ. Алимӣ ва

¹ Айни С. Тирози ҷаҳон / С. Айни // Куллийет. Ҷилди 5. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 276 с. – С. 124-141; Мирзоев А. Забони адабиёти классикӣ ва муносибати он бо забони имрӯзаи тоҷикӣ / А. Мирзоев // Шарқи Сурх. – 1949. – № 4. – С. 7-11; Бертельс, Е. Э. Персидский – дари – таҷикский / Е. Э. Бертельс // Советская этнография. – 1950, № 4. – С. 55-66; Фозилов М.Ф. Некоторые особенности таҷикского литературного языка эпохи Саманидов (По одной старинной рукописи «Таърихи Табари») / М.Ф. Фозилов // Труды АН Тадж. ССР. Т. 27. – Сталинобод, 1954. – С. 173-183; Семёнов А. А. К вопросу о термине «дари» как названии языка / А. А. Семенов // Труды Академия наук Таҷикской ССР. Том 120. – 1960; Лившиц В. А. Иранские языки народов Средней Азии / В. А. Лившиц // Народы Средней Азии и Казахстана. Том I. – М., 1962; Капранов В. А. «Лугати фурс» Асади Туси и его место в истории таҷикской (фарси) лексикографии / В. А. Капранов. – Душанбе, 1964; Лазарь Ж. Общий язык иранских земель и его диалекты по текстам X-XI вв. н. э. // Народы Азии и Африки. – 1966. – № 4; Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (Асри X). (Дастури таълими) / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1979. – 96 с.; Ғафуров Б. Ф. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Ф. Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.

² Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.; Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди II. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.; Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди III. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 324 с.; Юнусов А. Таърихи забоншиносии тоҷик. Ҷилди I / А. Юнусов. – Душанбе, 1981. – 262 с.; Юнусов А. Таърихи забоншиносии тоҷик. Ҷилди II / А. Юнусов. – Душанбе, 1986. – 256 с.

С. Ю. Абодуллоева, ба омӯзиши чанбаҳои мухталифи рушди забони адабии давраи истиқлолияти тоҷик, аз ҷумла таърихи забон, ономастика ва истилоҳот шуғл варзидаанд, ки топонимшинос Ҷ. Алимӣ феҳристи асарҳои таҳқиқоти онҳоро, комилан, мурағаб сохтааст¹.

Бо мурури замон аз солҳои 60-юми асри XIX лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ низ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд, ки ба омӯзиши он диалектология машғул аст. Асару мақолаҳои шевашиносӣ аз тарафи М. Маҳмудов ва С. Раҳматуллозода гирд оварда шуда, дар китоби алоҳида манзури хонандагон гаштааст².

Оид ба диалектологияи тоҷик шевашинос М. Эшнӣёзов дастури таълими «Диалектологияи тоҷик»-ро таълиф намудааст³.

М. Эшнӣёзов оғози шевашиносии тоҷикро аз нимаи дуоми асри XIX аз асари профессори Университети Қазон В.В. Григорев «Мушоҳидае оид ба фарқиятҳои шевагии забони форсии маъмули тоҷикони Бухоро» медонад, ки соли 1861 дар китоби «Дар бораи баъзе воқеаҳои Бухоро, Қуқон ва Қашғар» чоп шуда, оид ба хусусиятҳои фарқкунандаи шеваи тоҷикони Бухоро аз забони форсӣ мулоҳизаҳои худро ҷамъбаст намуда буд⁴.

Солҳои 50-70-уми асри XX оид ба омӯзиш ва таҳқиқи лаҳҷа ва шеваҳои забони тоҷикӣ забоншиносон Р. Л. Неменова, В. С. Расторгуева, А. З. Розенфелд, Ғ. Ҷӯраев, Л.В. Успенская, Ю. И. Богорад, М. Маҳмудов, О. Ҷалолов, Ҷ. Раҳматуллоев, А. Сӯфиев, З. Зайниддинова, Ҷ. Мурватов, А. Л. Хромов, Б. Саъдуллоев, Р. Ғаффоров, С. Атобуллоев, Ш. Исмоилов, Б. Бердиев ва М. Эшнӣёзов асарҳои мукамалеро ҷун «Кулябские говоры таджикского языка»⁵, таълиф намудаанд ва ё дар таҳияи онҳо саҳми хешро гузоштаанд.

Дар давраи Истиқлол ҳам ба омӯзишу таҳқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир мегардад. Забоншиносон С. Хоркашев (Раҳматуллозода), М. Қаҳҳоров, Б. Осимова, З. Замонов, Р. Сангинова, Н. Гадоев, Г. З. Абдуллоева, С. А. Юсупова, И. О. Сулаймонов ба омӯзишу таҳқиқи лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ, ҳамчунин Панҷакент, Хучанд, Даштиҷум, Конибодом, Тағнов, Қаратоғ ва Ҳисор машғул шуда, асарҳои илмӣ таълиф менамоянд.

Аммо дар шевашиносии тоҷик, асосан, маводи таҳқиқотиро аз забони гуфтугӯии айнизамонӣ ё нутқи лафзии халқ ҷамъ оварда, асарҳои илмӣ эҷод карда, ба забони фолклор ё матнҳои фолклорӣ тавачҷуҳи ҷиддӣ кам зоҳир шудааст.

Забони гуфтугӯӣ ё лаҳҷаи ин ё он маҳал забони табиӣю воқеӣ буда, забони ҷун қоидаи пешакӣ тарҳрезӣшудаи расмӣ ва қолабӣ нест. Аз ин рӯ, зимни таҳлили забонии матнҳои фолклорӣ ва диалектизмҳо баъзе хусусиятҳои пайдо ва ошкор мегарданд, ки онро ба ягон қоидаю қонуни забони адабӣ мувофиқ кунонидану исбот кардан аз доираи имкон берун мемонад ва ба он меъёрҳои муайяншуда низ мутобиқат намекунад.

¹ Алимӣ Ҷ. Ономастика (Назария ва амлия) / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – С. 10-39, с. 516-550.

² Маҳмудов М., С. Раҳматуллозода. Китобномаи адабиёти шевашиносӣ / М. Маҳмудов, С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Маориф, 2020. – 139 с.

³ Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълими). Қисми якум / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1977. – 114 с.

⁴ Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълими). Қисми якум / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1977. – С. 30.

⁵ Неменова Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 192 с.

Азбаски фолклор – эҷодиёти халқ на танҳо аз лексикаи шевагӣ, балки аз калимаҳои умумихалқӣ низ ташаккул меёбад, фолклоршиносӣ на ин ки ба шевашиносӣ, балки дар маҷмӯъ ба забоншиносӣ робитаи зичу ногусастани дорад ва бояд мавриди омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷониба қарор гирад.

Ҳарчанд ки дар илмҳои забоншиносию адабиётшиносӣ ва фолклоршиносӣ маводи фолклорро аслан **эҷодиёти даҳанакии халқ** медонанд, аммо аз қайди донишмандон бармеояд, ки аввалин маводҳои фолклорӣ ҳам ба тариқи унсурҳои хатти аксӣ (тасвирӣ) сурат гирифтааст ва муаллифашон ҳам маълум нест. Аз ин нуқтаи назар, фолклор низ таърихи 30-40 ё 10-15- ҳазорсоларо дар бар мегирад.

Дар бораи фолклор, пайдоиш ва таҳаввулоти он фолклоршинос Р. Раҳмонӣ китоби «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»-ро таълиф намудааст¹, ки ба ҷанбаҳои мухталифи марбут ба фолклор бахшида шудааст.

Забоншиноси рус Александр Тимофеевич Хроленко барои омӯзиши ҳамаҷонибаи забони фолклор нахустин бор истилоҳи **лингвофолклористика**ро эҷод карда, ҳанӯз соли 1974 мақолаи «Что такое лингвофольклористика?»-ро («Лингвофолклористика чист?»-ро) таҳия ва дар маҷаллаи «Русская речь» нашр менамояд, ки тадриҷан ҳамчун як соҳаи илми забоншиносию фолклоршиносӣ шинохта шуда, маъмул мегардад².

Истилоҳи **лингвофолклористика** аз калимаҳои **лингвистика** ва **фолклористика** сохта шудааст. Лингвистика дар луғатҳо ҳамчун калимаи франсузӣ *linguistique* ба маънои илми забонишноӣ ё илм дар бораи забон шарҳ ёфтааст. Иловатан тавзеҳ меёбад, ки решаи ин калима – *lingua* латинӣ буда, маънои **забон**-ро дорад³.

Истилоҳи **фолклористика** аслан аз калимаи **фолклор** ва ҷузъи **-истика** таркиб ёфтааст. **Фолклор** калимаи англисии [folk-lore] буда, аз ду ҷузъ иборат аст: маънои луғавии [folk] – **халқ** ва [lore] – **дониш, илм, маърифат, хирад**, дар маҷмӯъ **ҳикмати халқ**-ро ифода мекунад⁴.

Тавзеҳоти таркибии ҷузъи **-истика** (истика) [-istika, istika] аз луғат ва фарҳангҳои маъмулии дастрас пайдо нагардид.

Тибқи маълумоти сомонҳои интернетӣ дар забони русӣ таркиби калимаи **лингвистика** аз лингв (реша), **-ист-** (пасванд), **-ик-** (пасванд) ва **-а** (бандак) иборат доништа шудааст. Луғатҳои интернетӣ нишон доданд, ки ҷузъи **-istika** (*istika* → *isteka*) аз забону хатти латинӣ ва малтигӣ дар забони русӣ маънои **истина**-ро дорад, ки дар луғатҳо ба тоҷикӣ **ҳақиқат** тарҷума гардидааст⁵.

Аз маҷмуи маъноҳои ҳақиқат, таҳқиқ ва таҳаққуқ натиҷаи ҳақиқат, воқеият, асл, дурустӣ ва ростиро донистану шинохтан бармеояд, ки ба асли маънои **-истика**

¹ Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.

² Хроленко А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А. Т. Хроленко // Русская речь. – М.: Наука, 1974. – № 1. – С. 36-42.

³ Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 115; Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернационалӣ / Бо сазо эҳтимоми Воҳид Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1984. – С. 174.

⁴ Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. Сақофӣ – Ховалинг. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1987. – 640 с.; Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – С. 4; Крысин Л. П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2011. – 864 с.; Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – С. 338; Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – С. 154.

⁵ Лингвистика [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://sostav.textologia.ru/definit/lingvistika/?q=1017&n=271328>.

(истика) [-istika (istika → isteka)] – ҳақиқат мувофиқ меояд. Дар ин маврид шартан агар калимаи **лингвофолклоистика**-ро ба тоҷикӣ гардонем, забоншиносӣ-фолклоршиносӣ, забон-фолклоршиносӣ ё забоншиносии фолклор тарҷума мешавад.

А. Т. Хроленко дар мақолаи «Лингвофолклористика чист?» («Что такое лингвофольклористика?») сароғоз аз суҳанҳои адибони машҳури рус А. С. Пушкин, В. Г. Белинский, Н. В. Гогол, Л. Н. Толстой ва А. М. Горкий оид ба забони эҷодиёти даҳанакии халқ ва истифодаи самарноки он дар асарҳои шоирону нависандагон А. Колцова, М. Лермонтов, Н. Гогол ва П. Бажов ёдовар мегардад¹.

Ҳамчунин, ӯ қайд мекунад, ки муҳаққиқони рус Ф. И. Буслаев, А. А. Потебня, А. Н. Веселовский ва дигарон аз назари хеш дар бораи хусусиятҳои махсуси забони фолклор фикрҳои ҷолиб баён доштаанд.

То ин дам забоншиносон, фолклоршиносон ва адибон бештар ба жанрҳои назми фолклор, баъзе хусусиятҳои забони фолклор, аз ҷумла синонимҳо, такрорёбии калимаҳо ва истифодаи суффиксҳо аҳамият меодаанд.

Солҳои 40-50 уми асри ХХ бошад, А. П. Евгенева, П. Г. Богатирев, И. А. Оссоветский забони фолклорро аз нигоҳи нав омӯхта, бештар ба таҳқиқи иртиботи он ба намудҳои дигари нутқ, диалектҳо ва услуби баёни он диққат дода, таваҷҷуҳ ба забони фолклор ва фолклошиносӣ афзун мегардад.

Дар ҳамин маврид дар илми филология фурсат, вақт ва заминаи омӯзиши ҳамаҷонибаи вазъи забони фолклор ва дар фолклоршиносӣ таҳқиқи нақш ва таркиби тасвирҳои бадеӣ дар жанрҳои мухталифи асарҳои фолклорӣ ба миён меояд, ки А. Т. Хроленко ҳалли ин масъалаҳоро вазифаи асосии илми нав дар бахши забоншиносии адабиётшиносӣ – **лингвофолклористика** маҳсуб меонад. Ва ба исбот мерасонад, ки забони фолклор аз лексика, морфология, синтаксис ва фонетикаи намудҳои дигари нутқ фарқ дошта, омӯзиши забони он ҷанбаҳои нави нухуфтаи нутқ, психология ва ҷиҳатҳои хоссаи этникии бошандагони ин ё он маҳалро кушода, дар рушди забони адабӣ мусоидат хоҳад намуд².

Минбаъд дар мактабҳои олии Федератсияи Россия, аз қабилҳои Донишгоҳи давлатии Курск лингвофолклористика ҳамчун фан таълим дода шуда, аз ҷониби А. Т. Хроленко мақола ва воситаҳои дигари таълимӣ, аз ҷумла «Проблемы лингвофольклористики: к вопросу о комплексном подходе к изучению языка фольклора», «Введение в лингвофольклористику. Учебное пособие» ва «Язык фольклора. Хрестоматия» эҷод мегардад³.

Ҳамчунин, пахлуҳои мухталифи забони ҷинс ва жанрҳои фолклорӣ, ба монанди назм – суруд, наср – афсона ва диалектизиму луғатҳо, иншо мегарданд. Бо ҳамин раванд дар забоншиносии рус ва забонҳои дигар мактаби лингвофолклористика ривож ёфта, забоншиносону фолклоршиносон Ф. П. Филин, С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, Н. И. Толстой, О. А. Петренко, М. А. Венгранович, С. Ю. Аншакова, М. А. Бобунова, А. М. Аджиев,

¹ Хроленко А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А. Т. Хроленко // Русская речь. – М.: Наука, 1974. – №1. – С. 36.

² Хроленко, А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А.Т. Хроленко // Русская речь. – М.: Наука, 1974. – №1. – С. 36-42.

³ Хроленко А. Т. Проблемы лингвофольклористики: к вопросу о комплексном подходе к изучению языка фольклора / А. Т. Хроленко // Очерки по стилистике русского языка. Вып. 1. – Курск, 1974. – С. 9-23; Хроленко А. Т. Введение в лингвофольклористику: учебное пособие / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2010. – 152 с.; Хроленко А. Т. История курской школы лингвофольклористики в письмах и документах / А. Т. Хроленко. – Курск, 2018. – 118 с.

Е. И. Алещенко, Ю. А. Шуплецова, С. П. Праведников, Н. А. Пеллинен, И. Н. Саллагова, М. А. Бобунов, А. М. Летова, Ф. О. Абаева, М. М. Абачараева, Е. Н. Девицкая, Е. Б. Бесолова, Э. С. Идрозова, Т. П. Бетсенко (Беценко), А. А. Медведева ва Ж. Чжан ба таҳқиқи мавзӯ ва масоили забонии жанрҳои осори фолклорӣ пардохтаанд.

Яке аз асарҳои асосӣ ва муҳимме, ки ба таърихи ташаккул ва тақомули илм ва фанни лингвофолклористика бахшида шудааст, китоби дарсии А.Т. Хроленко «Муқаддимаи лингвофолклористика»¹ мебошад, ки анқариб кулли паҳлуҳои омӯзиши забони матнҳои фолклорӣ русро дар бар мегирад. Зимни омӯзиш аён гардид, муҳаққиқон бештар ва аксаран ба ҷанбаҳои мухталифи забони матнҳои фолклорӣ лирикаӣ халқӣ рус, бахусус сурудҳо мароқ зоҳир намудаанд.

Дар филологияи тоҷик аввалин маротиба фолклоршинос Р. Раҳмонӣ дар заминаи китоби мазкур ба масъалаҳои назарии лингвофолклористика тавачҷух намуда, асари «Лингвофолклористика, этнолингвистика ва фолклор. Масъалаҳои назарӣ»-ро таҳия ва нашр менамояд. Муаллиф ба ҷанбаҳои мухталифи омӯзиши лингвофолклористика аз назари А. Т. Хроленко диққат дода, қайд менамояд, ки аз тариқи лингвофолклористика метавон ба масъалаҳои семантикаӣ (маъноӣ) вожаҳои фолклорӣ; морфема (хурдтарин ҷузъи калима, ки мафҳумро ифода менамояд), вожаҳои фолклорӣ; вожашиносии (лексикологияи) фолклорӣ; шева ё ғӯйиши вижаи фолклорӣ; идиолект (лаҳҷаи фардӣ) дар матнҳои фолклорӣ; лингвофолклористикаи фарҳангӣ ва ғайра тавачҷух дода шавад. Ва масъалаҳои мазкур дар доираи матнҳои фолклорӣ, бахусус матнҳои зарбулмасал, чистон, байт, дубайтӣ, рубоӣ, суруд, бадеҳа, тезгӯяк, афсона, қисса, ривоят ва амсоли ин, ки аз гуфтори худи мардум ҷамъ шудаасту вижагии забонӣ доранд, бояд мавриди омӯзишу таҳқиқу таҳлил қарор дода шаванд².

Дар забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони русӣ забони фолклор дар ҳудуди ноҳия, вилоят ва ҷумҳуриҳо, ҳатто дар доираи жанрҳо ба роҳ монда шудааст, ки ба ин асарҳои Г. Г. Кулсарина, Б. Д. Сирено (Цирено), Ю. А. Шуплетсова (Шуплецова), Н. А. Пеллинен ва А. А. Медведева мисол шуда метавонанд.

Дар филологияи тоҷик асарҳои забоншиносии Р. Саидов «Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ» (ибораат аз ду қисм) ва «Фразеологияи назми халқӣ тоҷик (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубоӣ ва байт)» («Фразеология таҷикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта») омӯзиши яке аз бахшҳои забони матнҳои фолклорӣ – фразеологияро дар бар мегиранд³.

Аммо таҳқиқоти илмӣ мукамал вобаста ба омӯзиши комили ҳамаҷонибаи забони фолклорӣ тоҷик ба роҳ монда нашудааст. Ҳарчанд ки ҳанӯз аз солҳои сиюми асри ХХ ҳайатҳои илмӣ ба ноҳияҳои Балҷувон, Сари Хосор, Ховалинг, Кангурт, Кӯлоб ва Нораку Орҷоникидзеобод (ҳоло Ваҳдат) барои гирдоварии эҷодиёти

¹ Хроленко А. Т. Введение в лингвофольклористику: учебное пособие / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2010. – 152 с.

² Раҳмонӣ Р. Лингвофолклористика, этнолингвистика ва фолклор (Масъалаҳои назарӣ) / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2022. – 62 с.

³ Саидов Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси махсус барои факултатҳои филологияи донишқадаҳои олий). Қисми якум / Р. Саидов. – Душанбе, 1990. – 108 с.; Саидов Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси махсус барои факултатҳои филологияи донишқадаҳои олий). Қисми 2 / Р. Саидов. – Душанбе, 1991. – 144 с.; Саидов Р. Фразеология таҷикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта): автореф. дис. ... док. филол. наук / Р. Саидов. – Душанбе, 1995. – 35 с.

даҳанакии халқ фиристода шуда, матнҳои фолклории эҷодиёти халқ мавҷуд буданд. Сайрҳо оид ба гирдоварии эҷодиёти халқи минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ, аз ҷумла Кӯлоб, Москва (ҳоло Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ), Фархор, Совет (ҳоло Темурмалик), Восеъ дар солҳои 40-60-уми асри XX давом ёфтааст. Ва солҳои минбаъд низ зиёда аз 50 манбаъ, сарчашмаю маҷмуаҳои фолклорӣ, ва намунаҳои фолклори шаҳру ноҳияҳо ва маҳалҳои ҷумҳурӣ, инчунин жанрҳои гуногуни фолклорӣ нашр гардидаанд, ки дар феҳристи осор дарч ёфтаанд.

Аз ин лиҳоз, тасмим гирифта шуд, ки дар забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии тоҷик мавзуи таҳқиқотие доир ба масъалаҳои лигвофолклористӣ дар асоси матнҳои фолклории тоҷик ба анҷом расонида шавад. Барои таҳқиқи масъалаи мазкур матнҳои фолклории эҷодиёти халқи Сари Хосор, ки аз ҷониби фолклоршиносии тоҷик Р. Амонов дар китоби «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» дарч ёфтааст, интихоб гардид. Зеро матнҳои фолклории китоби мазкур ва комилан ба лаҳча ва лафзи гуфтугӯии мардуми Сари Хосор айнан мувофиқат ва мутобиқат менамояд. Маводи маҷмуаҳои фолклории дигар мавриди истифода қарор нагирифт, зеро забони матнҳои фолклории онҳо оммавӣ гардонида шуда буданд.

Фасли дуюми боби якум «**Перомунӣ соҳиби забону муаллифи фолклор**» ном дорад. Дар ин фасл оид ба аҳаммият ва муҳиммияти забону фолклор ва халқ суҳан меравад. Яке аз аломатҳо, нишонаҳо ва хусусиятҳои хоси инсонҳо – халқҳо соҳиби забон – воситаи асосии муомилаю муошират будани забони онҳост.

Оид ба аҳаммият, муносибат ва ҳамбастагии фолклор ба забон донишманди тоҷик Н. Маъсумӣ менависад: «... фолклор инъикоси забони халқ аст, зеро вай дар забони умумии ҳар як халқ ва дар лаҳча ва шеваҳои гуногуни он эҷод карда мешавад. Аз ин ҷост, ки ба дараҷаи муайяне забоншинос ва шевашинос будани фолклоршинос яке аз шартҳои зарурӣ аст»¹.

Истилоҳи «**фолклор**»-ро аввалин маротиба соли 1846 пажӯҳишгари англис Вилиам Љон Томс бо имзои Амбросе Мертон барои омӯхтани фарҳанги маънавии мардум пешниҳод кардааст².

Фолклор хикмати халқ-ро ифода мекунад. Ҳамчунин **фолклор** истилоҳи байналмилалӣ соҳаи илми адабиётшиносӣ маҳсуб ёфта, дар аксари фарҳангу шарҳу тавзеҳ дода шудааст³.

Умуман дар бораи раванди пайдоишу таърихи фолклор ва рушди он чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар фолклоршинос Р. Раҳмонӣ маълумоти муфассалро дар китоби «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» дарч намудааст⁴.

Аз ибтидои ҳаёт маҳз тавассути фолклор ҳаёти воқеии халқ ба тасвири бадеӣ кашида мешавад. Халқ – мардум эҳсосоти хеш, аз ҷумла суруру шодӣ ва ғаму андӯҳи худро аз бардошти зиндагӣ ба воситаи жанрҳои гуногуни бадеии фолклор, ба монанди эпос, лирика ва драма таҷассум менамояд. Дар ин мавриди Н. Маъсумӣ мегӯяд: «Хулоса, фолклор эҷодиёти даҳанакии оммаи васеи халқ буда, дар маврид ва давраҳои гуногуни таърихӣ, дар пояҳои гуногуни тараққиёти ҳаёти маданӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва дараҷаи гуногуни тафаккури эҷодӣ ва ақидаҳои мардум ба таври

¹ Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – С. 16.

² Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – С. 14.

³ Лугати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатионалӣ / Бо саъю эҳтимоми Воҳид Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи советии тоҷик, 1984. – С. 333.

⁴ Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.

чамъбаст, натиҷа ва хулосаҳои умумихаёти дар намуди назму наср дар жанру шаклҳои гуногун гуфта шудааст»¹.

Аллома Бобочон Ғафуров дар китоби «Тоҷикон» қайд менамояд: «Китобати «Авесто» ба алифбои то замони мо расидааш аслан дар асоси нақли лафзии он сурат ёфтааст»².

Ибтидои эҷоди «Авесто»-ро ба охири асри VII ва аввали асри VI пеш аз мелод нисбат медиҳанд³. Ин далели қавиест нисбат ба аҳаммияту мавқеи бузург ва таърихи куҳан доштани эҷодиёти халқ – фолклор.

Дар натиҷа **фолклор** новобаста бо даҳанакӣ ё хаттӣ, аломат, рамз ё воситаи ишораҳои дигаре эҷод шуданаш **моли халқ ва муаллифаш халқ аст**. Халқ эҷодкори бузург аст.

Баромади калимаи **халқ** арабӣ буда, маъноҳои: **офариниш, офаридан, эҷодкунӣ, ба вучуд овардан, барпокунӣ, мухайёкунӣ, тайёркунӣ, ташкилкунӣ, сохтан; мардум, одамон, тудай одамон, ҷамоат, гурӯҳи одамон**-ро мефаҳмонад⁴.

Ҳамчунин халқ як гурӯҳи этникӣ, гурӯҳи одамонро мефаҳмонад, ки аз рӯи аломатҳои умумӣ (баромад, забон, фарҳанг ва ғайра) муттаҳид шудаанд. Халқ – мардум (омма) қисми асосии аҳолии як давлат ё кишварро ташкил медиҳад. Одамон (аҳоли) – аҳолии як давлат ё кишвар аст. Мардум (издиҳом) – шумораи зиёди одамон, ки дар як ҷо чамъ омадаанд.

Халқ як чамъияти таърихии одамон аст. Он дар адабиёти илмӣ ба ду маънои асосӣ – сиёсӣ ва фарҳангӣ-этникӣ истифода мешавад. Калимаи **халқ** ба маънои аввал синоними мафҳуми «миллат» аст, ба маънои дуюм – синоними мафҳуми «этнос» мебошад⁵.

Фарқияти забонии матнҳои фолклориро аз матнҳои дигар айнан аз лаҳҷа ё ишеваи халқ иборат будани онҳо ташкил медиҳад. Ҳарчанд дар ибтидо маводи фолклорӣ аз ҷониби шахс ё гурӯҳи шахсон эҷод гардидааст, ки исботи маълумот доштани надоштани онҳо, эҷоди даҳонӣ ё хаттӣ будани мавод ё китобат шудани нашуданаш маълуму мушаххас нест. Аммо минбаъд бо ворид намудани илова ё ихтисороти таркибию мазмунӣ ва такмили он дар натиҷа мавод комилан моли омма, мардум – халқ мегардад, ки забону лаҳҷа ё ишеваи ғӯяндаи он намоёнда ё намунае аз онҳо махсуб меёбад. Аз ҳамин лиҳоз, **фолклор** – дониш, илм, маърифат, хиради ва дар маҷмӯъ **ҳикмати халқ** номида шудааст.

Фолклор сухани халқ асту ҳам адабият, ҳам абадият ва ҳам бадеият дораду ва ҳам озод аст. Фолклор бештар бадохатан гуфта мешавад. Фолклор – эҷодиёти халқ аз адабиёти бадеии расмӣ (ба истилоҳи кунунӣ – хаттӣ ё китобӣ; расмӣ ба маънои дар доираи меъёри муайяншуда эҷод гардиданаш номида шуд – Н. Н.) бештар аз ҷиҳати озод ва фарроҳ буданаш фарқ мекунад. Озод будан ба маънои маҳдудият ё меъёри ҳатмӣ надоштанаш аст: аз ҷумла чи аз ҷиҳати забонӣ, ки бо лаҳҷаю шеваҳо гуфта мешавад ва чи аз ҷиҳати талаботи жанрӣ, ки бештар пурра риоя намегардад.

¹ Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – С. 5.

² Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 54.

³ Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б.Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 55.

⁴ Баранов Х. К. Арабско-русский словарь / Х. К. Баранов. – М., 1957. – С. 298; Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – С. 459.

⁵ Народ [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Зеро калимаи адабиёт, ки аслан аз решаи адабу одоб аст, ин худ ба худ дар доира ё худуди меъёр (муқаррарот) гуфтан ё эҷод кардан аст.

Адаб (одоб) маъноҳои хулқи нек ва писандида, тавр ва равиши қобили тавачҷух, хушхулқӣ, мулоимат; шарм, ҳаё; накутабиатӣ, покизагии табиат; илм, дониш; хунар; таълим; таъдиб, танбеҳ-ро ифода мекунад ва ин омилҳо доираи меъёр мебошанд¹.

Меъёр калимаи арабӣ буда, маъноҳои тарозуи зарсанҷ; санги маҳак; асбоб ё олати санҷиши чизе; андоза, ченак, паймона; андоза, нахв, минок; миқдор, мизон; ҳад, умуман **маҷмуи талабот**-ро мефаҳмонад².

Дар воқеъ, ҳеҷ ҷои шубҳа ва гумони эҳтимол ҳам нест, ки тамоми маҳсуле, ки молу эҷоди халқ аст, хеле гуворо, ихчам, рехта, санҷида, фаҳмо, лазизу ширин, фораму зебо ва дар маҷмуъ дилнишин аст: баҳусус суруд, тарона, рубоӣ, зарбулмасал, мақол, чистон, афсона ва оҳангҳои халқӣ.

Дар гурбат агар дард расад бар баданам,

Оё кӣ канад гуру, кӣ дӯзад кафанам!

Тобути мара суи баландӣ бибаред,

Шояд, ки расад, буи ватан бар баданам. [ОЭДК, с. 53]

Махзани фолклорро эҷоди халқ ташкил медиҳад. Эҷоди халқ эҷоди аҷдодон аст, ки аз ману аз тую аз ӯ надорад. Ва ба он ҳама вақт ва ҳамеша бояд эҳтиром ва арҷ гузошт. Аз ин рӯ, як маводи фолклор метавонад дар қулли манотик аз ном ва моли халқи он садо диҳад.

Аксари адибон мавзӯ, ғоя ва андешаҳоро аз халқ мечӯянд, меёбанд ва мегиранд. Мазмуни бисёр дostonҳои қаҳрамонӣ аз халқ аст. Маҳбубияту шуҳратро низ ба шахсиятҳо халқ медиҳад. Дар ҳолатҳои вазнинтарин низ ёрию мадад аз халқ аст. Иншооти бузург низ бо мадад ва дастгириҳои халқ сохта мешаванд.

Фолклор – эҷодиёти халқ на ба он маъност, ки маводи фолклорӣ танҳо онеро дар бар гирад, ки замоне эҷод шудаасту муаллифаш маълуму муайян нест ва бо ҳамин иктифо бояд кард. Агар фолклор фақат ба ин меъёр ва ҳадду ҳудуд боқӣ монад, хеле маҳдуд мегардаду рушд намеёбад. Аз ин лиҳоз, ба фолклор асарҳое низ ворид мешаванд, ки онҳо новобаста ба замон аз ҷониби халқ – гурӯҳи мардум – одамон – ҷамъияте эҷод шаванду унвони халқиро гиранд.

Ғайр аз ин, аҳаммияти фолклор боз аз он иборат аст ва дар он зоҳир меёбад, ки хусусияти хоси аслии табию воқеии забони ҳар як халқу миллат дар фолклори ӯ инъикос меёбад.

Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил собит месозад, ки аксари абармардон, аз ҷумла сиёсатмадорону донишмандон дар ҳар маврид ба халқ тавачҷух намудаанд.

Дар ин зимн устод Садриддин Айни, ки аз аввалин донишмандони ташаққул ва такмилдиҳандаи забони адабии ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад, қайд кардааст: «Агар мо мундариҷоти ин китобро («Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-ро – Н. Н.) бештар аз ёздаҳ ҳазор луғат мебошад, ба қисмҳо ... тақсим намуда, нишон диҳем, тақрибан ба ҳамин натиҷа меоем: 50% ин луғатҳо аз забони зиндаи халқи тоҷик гирифта шудаанд; 50% дигарашон аз китобҳои луғат ва адабиёт гирифта шудаанд»³.

Воқеан, дар шеваҳои забони тоҷикӣ ганҷҳои забони зиёде маҳфуз аст, ки дар фолклор инъикос ёфтаанд ва метавонанд тавассути он забони адабӣ такмил ёбад.

¹ Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – С. 38.

² Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – С. 798.

³ Айни С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айни // Қуллӣёт. Ҷилди 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 565 с. / Мифтоҳи навишти калимаҳо бо ҳарфҳои арабӣ. – С. 19.

Аз ин лихоз, чихати омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи фолклору фолклоршиносӣ ва забони фолклор шинохти хуввияти миллии халқ, кадр кардану арҷ гузоштани ба эҷодиёти ӯ – фолклор ва омода намудани мутахассисони соҳибмаълумоти касбии соҳаи илмҳои забону адабиёт ва фолклор дар факултетиҳои филологӣ таъсис додани тахассуси «лингвофолклорист» зарурат дорад.

Фасли сеюми боби якум «**Мундариҷа ва сохтори забонии матнҳои фолклории Сари Хосор**» номгузори шудааст. Омӯзиши муштарак, пайвасту ҳамзамони фолклор ва забони он мавзӯи асосии баҳси лингвофолклористикаро ташкил медиҳад. Зимни омӯзиши матнҳои фолклорӣ бештар ба ҷанбаҳои забонии он, бахусус диалектизмҳои он, ки хоси гуфтугӯи мавзӯ ва минтақаҳои гуногун мебошад, дахл ва таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад.

Фолклоршиносон Р. Амонов, С. Фатхуллоев ва Ф. Муродов ибраз доштаанд, ки гирдоварии фолклори Кӯлоб аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX (солҳои 1924-1928 аз ҷониби муаллимон) оғоз ёфтааст¹.

Шуруъ аз соли 1931 ба хотири шиносӣ ва омӯзиши шӯриши Восеъ, фаъолият ва вазъу шароити зиндагии аҳолии минтақаи Кӯлоб, аз ҷумла Ховалинг ва Балҷувону Сари Хосор таваҷҷуҳи аҳли сиёсат ва илм ба ин мавзӯҳо зиёд мегардад. Бо ҳамин мақсад гурӯҳи корӣ таъсис дода шуда, ба шаҳру ноҳияҳои ин минтақа сафар намуданд, ки натиҷаи омӯзишу таҳқиқоти онҳо дар асарҳои Н. Болдирев, А. Шоханшоев, Л. Бузурғозода, Р. Ҷалилов, А. Писарчик ва Н. Маъсумӣ дарҷ гардидаанд.

Ба ҳамин тариқ, омӯзишу гирдоварии эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб солҳои минбаъда низ давом меёбад, ки таърихи таҳқиқи омӯзиши он ва инчунин гирдоварии маводҳои (матнҳои фолклории) онро фолклошиносони тоҷик Р. Амонов, С. Фатхуллоев, Ф. Муродов ва С. Ҷалишев дар китобҳои «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб», «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб», «Фолклори диёри Восеъ» ва «Фолклори Кӯлоб» омода ва ба нашр расонидаанд².

Асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб», ки ҳам асарҳои назмиро бо иловаи дostonҳои қаҳрамонии эпоси «Гӯрӯғлӣ», чистону зарбулмасалҳо ва ҳам драмаву афсонаҳоро, ки бо наср иншо шудаанд, фаро мегирад.

Китобҳои «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб», ки солҳои 1956 ва 1963 нашр шудаанд, танҳо жанрҳои назмӣ, аз ҷумла суруд, рубоӣ ва шаклҳои гуногуни шеърро дар бар мегиранд. Инчунин чистону зарбулмасалҳо, ки асосан дар шакли насри мусаччаъ эҷод мешаванд, ба ҳамин гурӯҳ ворид карда шудаанд.

Маҷмӯаи намунаҳои назмии фолклории «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб», ки соли 1956 нашр шудааст, аз 636 рубоӣю дубайтӣ, 70 сурудӯ таронаю бадеҳа, 191 чистон ва 268 зарбулмасал, дар маҷмӯъ аз 1165 мавод ё матни фолклорӣ иборат аст.

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 5; Фолклори Кӯлоб / Мураттибон: Салоҳиддин Фатхуллоев ва Файзали Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – С. 3.

² Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб / Тартибдиҳанда Р. Амонов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 240 с.; Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. Тартибдиҳанда Р. Амонов. Нашри дуюм бо ислоҳ ва иловаҳои Ф. Муродов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 252 с.; Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.; Ҷалишев С. Фолклори диёри Восеъ / С. Ҷалишев. – Душанбе, 1990; Фолклори Кӯлоб / Мураттибон: Салоҳиддин Фатхуллоев ва Файзали Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 578 с.; Фолклори Кӯлоб. Қисми I / Мураттибон: С. Фатхуллоев, Ф. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.

Дар ин китоб ному насаби 82 нафар шоирони маҳаллӣ, ҳофизони халқӣ ва гӯяндагони шеърҳо, аз ҷумла рубоию сурудҳо оварда шудаанд.

Наشري соли 1963 китоби «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» 826 рубоию дубайтӣ, 83 суруд ва шаклҳои гуногуни шеърӣ, 162 ҷистон ва 250 зарбулмасал, дар ҷамъ 1321 матни фолклориро фаро гирифтааст.

Ба китоби мазкур ному насаби 102 нафар шоирони маҳаллӣ, ҳофизони халқӣ ва гӯяндагони шеърҳо, аз ҷумла рубоию сурудҳо ворид карда шудааст.

Дар ин ду китоб дostonҳои манзуми қаҳрамони эҷоди «Гуруғлӣ» ва гӯяндагони эҷодкунандагони онҳо ворид нагардидааст.

Р. Амонов дар асараш «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» бо дарҷи ному насаб дар бораи 67 нафар сурудхонҳо, рӯбӯисароён, ҳофизони халқӣ, шоирони маҳаллӣ, гӯяндагони шеърҳо, гуруғлихонҳо, афсонагӯйҳо ва масҳарабзҳои (ҳаҷвнигорони) Сари Хосор маълумоти мухтасар медиҳад¹.

Китоби «Фолклори Кӯлоб»² аз 1150 рубоию дубайтӣ, 196 сурудҳои шаклҳои гуногуни шеърӣ, 838 зарбулмасалу мақол, 404 ҷистон ва 1 эҷоди «Гӯрӯғлӣ», дар ҷамъ аз 2589 матни фолклорӣ иборат мебошад.

Маҷмуаи ҷопи соли 2007 «Фолклори Кӯлоб» шакли наشري дигари соли 2006 китоби мазкур аст, ки аз ҳамон миқдор мавод иборат аст.

Оид ба сурудҳо, афсонаҳо, драмаҳои халқӣ, ҷистонҳо, дostonҳои «Гӯрӯғлӣ»-и китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» ва фаъолияти эҷодиёти фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов пажӯҳишгар Р. Раҳмонӣ дар асараш «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»³ маълумоти мухтасар додааст.

Омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва муқоисаи асарҳои мазкур нишон доданд, ки ба маводи аз забони мардуми шаҳри ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб сабт ва ғунгардида, истисно аз «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб», тағйироти овозию лафзӣ ворид карда шудааст. Калима ва матнҳои фолклорӣ гоҳ дар мувофиқату мутобиқат бо забони адабӣ ва гоҳ дар шаклҳои гуногуни гуфтугӯию лаҳҷавӣ дарҷ ёфтаанд, ки ин ҳолат барои муайян намудани фарқи донишҷӯи хусусиятҳои хоси забони мардуми шаҳри ноҳия ва ё маҳалҳои минтақаи мазкур мушкилиро эҷод мекунад.

Танҳо маводҳои «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб», ки асосан матнҳои фолклорӣ аҳолии ноҳияи Сари Хосорро дар бар мегирад, қомилан қариб ба шакли воқеию табиӣ нутқи гӯяндагони он ва бо овозу ҳарфҳои хос сабт ва дарҷ гардидаанд.

Сазои саръм ба и мъсофир шиданъм,

И гушай мълки мардъм шид ватанъм.

Ку дустӣ шърин мара бара бар ватанъм,

Сангора хъръм, ёди гарибӣ накънъм. [ОЭДК, с. 53]

Эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб, бахусус диёри Сари Хосорро Р. Амонов бо ҷунин тавсиф ба қалам додааст: «Натиҷаи корҳои тадқиқотӣ нишон дод, ки фолклори мардуми Кӯлоб, чи аз ҷиҳати боигарии мундариҷа ва чи аз ҷиҳати гуногунии жанр ва шаклҳои адабӣ, дар эҷодиёти даҳанакии бадеии халқи тоҷик мақоми баланде дорад ва дар баробари ин маълум гардид, ки фолклори мардуми яке аз маҳалҳои кӯҳии Кӯлоб – Сари Хосор махсусан бой ва аз ҳар ҷиҳат қобили

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 320-346.

² Фолклори Кӯлоб / Мураттибон: С. Фатхуллоев ва Ф. Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 578 с.

³ Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – С. 149-150, с. 269, с. 275, с. 359, с. 413, с. 438, с. 490-493.

диққат буда, хислатҳои муҳимтарини фолклори Кӯлобро дар бар гирифтааст. Дар ин маҳал аз ҳама бештар ҳофизон, дostonсаройҳо, гӯяндагон ва масҳарабозони моҳиру забардаст умр ба сар мебаранд»¹.

Дар доираи омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва истифодаи истилоҳоти лингвофолклористӣ аз рӯи асари Р. Амонов «Очеркҳои эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» мавод ё матнҳои назмии фолклори Сари Хосор 223 матн, аз ҷумла жанрҳои суруд, рубоию дубайтӣ, чистонҳо ва дostonҳои манзуми қаҳрамониҳои эпоси «Гӯрӯғлӣ» 1287 мисраъро бо фарогирии зиёда аз 6540 калима дар бар мегирад.

Маводи насри фолклори Сари Хосор дар доираи шумораҳои яклухт аз 98 матн бо фарогирии 22150 калима, аз ҷумла 10 афсона ва 3 драмаи (намоишномаи) комил, бо шумули 17260 калимаи матни афсонаю порчаҳо аз афсонаҳо, чистону зарбулмасалҳо ва аз 4890 калимаи матни драмаҳо иборат аст.

Фолклори Сари Хосорро дар маҷмуъ 321 матни фолклорӣ дар доираи зиёда аз 7700 номгӯй ва ҷамъи бештар аз 28500 калима ташакил медиҳад. Дар яклухтӣ шумораи умумии калимаҳо аз 132950 овоз (ҳарф), аз ҷумла 55960 садонок (42,1 фоиз), 75300 ҳамсадо (56,6 фоиз) ва 1690 йотбарсар (1,3 фоиз) иборат аст.

Аз маҷмуи зиёда аз 28500 калимаи таркиби луғавии матнҳои фолклории Сари Хосор бештар аз 13500 калима (47,0 фоиз) ба шакли лаҳҷавӣ омадаанд, ё калимаҳои хоси лаҳҷавианд.

Дар натиҷа аз маҷмуи 321 матни фолклорӣ 223 матни фолклориаш назмӣ (69,3 фоиз) – 25 суруд, 127 рубоию дубайтӣ, 7 байт, 5 порчаи шеърӣ, 22 зарбулмасал, 28 чистон, 9 порчаи эпос ва 98 матни фолклориаш насрӣ (30,7 фоиз) – 3 драма, 10 афсона, 37 порча аз афсонаҳо, 43 зарбулмасал, 5 чистон аст.

Матнҳои фолклории назмӣ 1287 мисраъ ва матнҳои фолклории насрӣ зиёдтар аз 3110 ҷумларо дар бар мегиранд.

Матнҳои фолклории назмӣ аз 6550 калима (23,0 фоиз) ва матнҳои фолклории насрӣ бештар аз 22150 калима (77,0 фоиз) иборатанд.

Мазмуну муҳтаво, мундариҷа, таркиби луғавӣ ва сохтори забони фолклори Сари Хосор хеле ғанию рангин буда, аз калимаҳои умумихалқӣ, синонимҳо, омонимҳо, антонимҳо, истилоҳоти хешутаборӣ, лақабу таҳаллуҷҳо, диалектизмҳо ва ҳодисаҳои дигари забонӣ ташақкул ёфтааст, ки ҳар кадоми онҳо мавзӯи баҳсу омӯзишу таҳқиқи мустақил ва лингвофолклористиро тақозо менамояд.

Фасли чоруми боби якум зери унвони «**Пажӯҳиши суруди «Ман доғ»-и Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ**» ба таҳқиқи комили намунавии лингвофолклористии матни фолклории суруди мазкур бахшида шудааст.

Илм ҳамеша, муттасил ва мунтазам пеш рафта, соҳа, бахш ва риштаҳои нав пайдо мекунад. Дар забоншиносӣ низ барои омӯхтани матнҳои фолклорӣ фанни нав бо номи **лингвофолклористика** ба вуҷуд омад.

Дар ҳамин раванд кӯшиш гардид, ки дар заминаи фолклори шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ дар асоси як матн таҳқиқот гузаронида шавад. Муҳаққиқон дар асари илмӣ «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» гуфтаанд, ки «...дар маҳалҳои асосии тоҷикзабони Кулоб – дар ҳудуди собиқ бекигарии Балҷувону Кӯлоб ду лаҳҷа ба ҳам наздик – кӯлобӣ ва роғӣ интишор ёфтааст. Инчунин равшан гашт, ки лаҳҷаи

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 10.

кӯлобӣ ду шоха дорад: шохаи шимолии Кулоб ва ҷанубии Кулоб. Ба таркиби шохаи шимолии Кӯлоб чунин гурӯҳҳои хурд дохил мешаванд: а) гурӯҳи марказӣ (ховалингӣ, сарихосорӣ, шӯробдарагӣ ва мӯъминободӣ); б) ба гурӯҳи ғарбӣ (балҷувонӣ, дарагӣ ва даштакӣ)...»¹.

Дар ҳамин замина, ин ҷо ҳамчун маводи линвофолклористӣ фақат дар бораи суруди «Ман доғ» изҳори назар мегардад, ки забони ин суруд ба гурӯҳи марказии шохаи шимолии лаҳҷаи Кӯлоб рост меояд.

Суруди «Ман доғ» яке аз қадимтарин намунаи **сурудҳои айёми меҳнати** эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (фолклор) ба шумор меравад. Ин суруд дар маҳал ва минтақаҳои мухталифи ҷумҳурӣ бо шаклҳои гуногуни нақароти

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғам, ё дуст!

ва рубоию дубайтию байтҳо хонда мешавад.

Матни суруди «Ман доғ»-ро аз рисолаи илмии Раҷаб Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб» [с. 24-25, с. 27], ки дар асоси маводи фолклори Сари Хосор таҳия шудааст, мавриди истифода қарор ёфт. Чунки дар рисола матн комилан бо равиши илмӣ оварда шуда ва аз нигоҳи фолклорӣ ва адабиётшиносӣ таҳқиқ шудааст. Вале мо сурудро иловатан аз нигоҳи забонӣ мавриди баррасӣ қарор додем.

Дар асари мазкур суруди «Ман доғ» 29 мисраъро дар бар мегирад. Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили линвофолклористикии матни суруди «Ман доғ» (минбаъд – суруд) бо усули тартиб ва мавқеи ҷойгирии воҳидҳои лексикӣ, морфологӣ, фонетикӣ, синтаксисӣ, услубӣ ва аломатҳои китобат бо назардошти мавзӯҳои баҳси онҳо аз матлаъ то мақтаи суруд ба роҳ монда шуд.

Матни пурраи суруди «Ман доғ» аз 29 мисраъ ва дар маҷмӯъ аз 273 калима, аз ҷумла 143 калимаи умумихалқӣ ва 130 калимаи лаҳҷавӣ – диалектизмҳо иборат буда, мавқеи калимаҳои умумихалқӣ нисбат ба калимаҳои лаҳҷавӣ бартарӣ доранд.

Лексика ё таркиби луғавии забони лаҳҷавӣ дар тафовут аз таркиби луғавии забони адабии тоҷик ҳам калимаҳои умумихалқӣ ва ҳам диалектизмҳоро дар бар мегирад. Диалектизмҳо ё калимаҳои лаҳҷавӣ шакли талаффузи лаҳҷавӣ ё шевагии калимаҳои забони адабӣ ва хоса лаҳҷавии калимаҳо дар назар дошта мешавад.

Яке аз хусусиятҳои асосии забони фолклор истифодаи комили таркиби овозии калимаҳои лаҳҷавӣ мебошад. Ба он хотир, ки маводи фолклорро матнҳои шифоҳӣ (эҷодиёти даҳанакии халқ) ташкил медиҳад, таваҷҷуҳи бештар ба таркиби овозии матнҳо дода мешавад.

Азбаски асоси маводи фолклор ба забон, нутқ ва тарзу ҳусни баёни гӯяндагон марбут мебошад, ба таркиби луғавии забони унсурҳои фолклор ва луғатҳои шевагӣ калимаҳо бо ҷузъитарин тағйироти овозиашон, аз ҷумла илова ба асос ҷузъҳои шаклсозашон (ба мисли бандакҳо) низ бидуни мувофиқ намудан ба забони адабӣ ворид карда мешаванд.

Таркиби луғавии забони суруди мазкур бе назардошти такрорёбии калимаҳо ва иловатан бо реша ҳамроҳ омадани диалектизмҳои морфологӣ ва фонетикӣ-морфологӣ аз 72 калима, аз ҷумла 34 калимаи умумихалқӣ, ки хусусияти умумистеъмоли доранд ва 38 калимаи лаҳҷавӣ иборат мебошад: **хе, ёре, ман, ё,**

¹ Неменова Р. Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 23.

фарёд, сар, тамом, ки, ин, дардест, лола, лолазор, дил, бахт, толеи, то кас, ном, гум, зинда, дарав, ба, хол, сиёҳ, ҳавас, ҳаргиз, шод, дар, замин, боғ, ниҳол, хун, тавре, нашуде; алло, доғъм, дуст, занъм, зъвонъм, сузаде, савр, кънъм, чонъм, Хъдо, савръм, натия, мағзъ, устъхонъм, ай, маҳръмае, бадъм, шумае, намъра, нашавает, манъм, мъдом, номъм, гъмае, гандъмак, хъдруида, мекардъме, тъ, ғампарварақъм, нашъде, шинондъм, ниҳола, нашиде, парвардъме, у, ма, хиёлъ, кардъм [ОЭДК, с. 24-25, с. 27].

Ҳамин тариқ, матни сурудро номгӯи 72 калима ташкил дода, 201 калимаи дигар такрори онҳост. Дар қиёс бо маҷмуи калимаҳои суруд шумораи номгӯи калимаҳои умумихалқӣ камтар бошад ҳам, аз калимаҳои лаҳҷавӣ дида серистеъмолтаранд.

Дар сурати комилан мувофиқ гардонидани диалектизмҳои матни суруд ба забони адабӣ заминаи эҷоди сурудро 62 калимаи таркиби луғавии забони адабии тоҷик ташкил медиҳад.

Таркиби луғавии сурудро ба истиснои калимаҳои иқтибосии арабии **алло** (Аллоҳ), **савр** (сабр), **тамом**, **маҳръмае** (маҳрум), **толеи** (толеъ), **мъдом** (мудом) ва **ҳавас** калимаҳои аслии тоҷикӣ, ки таркиби решагии фонди асосии луғавӣ доранд, ташкил медиҳад: **ёре** (ёр), **ман**, **сар**, **ки**, **ин**, **завон**, **чон**, **Худо**, **лола**, **дил**, **бахт**, **кас**, **ном**, **гум**, **зинда**, **дарав**, **ба**, **хол**, **шод**, **замин**, **боғ**, **хун** ва ғайра.

Омили дигари лексикӣ ин серистеъмол ё камистеъмол будани калимаҳост. Дар суруд вобаста ба оҳанг ва хондани нақарот пас аз ҳар як мисраъ баъзе калимаҳо бештар истифода шудаанд. Чунончи, калимаи **ман** – 32 маротиба, **хе**, **алло** – 30-маротибагӣ, **дуст**, **ё**, **доғъм** – 29- маротибагӣ ва **ёре** – 15 маротиба такрор омадааст.

Як қисми таркиби луғавии сурудро диалектизмҳо дар бар мегиранд, ки онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

а) диалектизмҳои фонетикӣ – **алло**, **дуст**, **сузаде**, **савр**, **хъдо**, **ай**, **маҳръмае**, **намъра**, **мъдом**, **гъмае**, **гандъмак**, **хъдруида**, **тъ**, **нашъде**, **ниҳола**, **нашиде**, **ма**, **у**, **хиёлъ**;

б) диалектизмҳои морфологӣ – **доғъм**, **занъм**, **чонъм**, **мағзъ**, **бадъм**, **шумае**, **нашавает**, **манъм**, **номъм**, **доғъм**, **ниҳола**, **парвардъме**, **мекардъме**, **ғампарварақъм**, **шинондъм**, **парвардъме**, **кардъм**;

в) диалектизми фонетикӣ-морфологӣ – **зъвонъм**, **кънъм**, **савръм**, **натия**, **намъра**, **устъхонъм**, **хъдруида**.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Фарёд занъм сари зъвонъм сузаде, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ман савр кънъм, тамоми чонъм сузаде, ман доғъм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ман савр кънъм, хъдо, ки савръм натия, ман доғъм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ин дардест, ки мағзъ устъхонъм сузаде, ман доғъм ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [ОЭДК, с. 24]

Дар суруд «**Ҳе алло...**» мухотаб ё мурочиат ба Худо аст, ки аз нидои амрии **хе** (эй) ва **алло** – шакли таҳфифии калимаи **Аллоҳ** таркиб ёфтааст.

Маъноии луғавии калимаи **доғъм** (дар ҷумлаи **ман доғъм**-и суруд) бо маъноии грамматикӣ аломати морфологии **-ъм** (**-ам**) вобаста ба ҳиссиёти гӯянда маъноҳои маҷозии дарду аламу ғамдор будан, дарду аламу ғамнок будан, дарду аламу ғам доштанро ифода мекунад.

Қариб 50 фоизи калимаҳои суруд аз исмҳои иборатанд.

Суруд дар маҷмӯъ бо истифода аз 1057 овоз (ё ҳарф), аз ҷумла 348 овози садонок (33 фоиз), 652 ҳамсадо (62 фоиз) ва 57 йотбарсар (5 фоиз) ташаккул ёфтааст.

Дар воқеъ фонемаи **ъ** овози ҳалқии заифи кӯтоҳ буда, дар лаҳҷаи Кӯлоб бештар ба ҷои садонокҳои ноустувори **а**, **и** ва **у** талаффуз мешавад.

Дар маҷмӯъ матни фольклории суруд аз 38 ҷумла, аз қабилӣ 29 ҷумлаи сода ва 9 ҷумлаи мураккаб иборат аст.

Зимни мутолиаи асари бадеӣ ист (пауза) ва оҳанг (интонатсия) нақш ва мавқеи хос дорад. Дар суруд бо мақсади нишон додани ин омилҳо бештар аз аломатҳои китобати нуқта (.), вергул (,) ва хитоб (!) истифода шудааст.

Дар натиҷа аён гардид, ки суруди «Ман доғ» ҳамчун матни фольклорӣ бо лаҳҷа суруда шуда, дар он хусусиятҳо, оҳанг ё шеваи гуфтори ҳалқ, лаҳҷае аз расму оини даравгарӣ ва ҳамчунин эҳсоси равонии мардум инъикос ёфтааст. Аз ин рӯ, барои таҳкими таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба лингвофольклористика сарчашмаи муносиб ба шумор меравад.

Боби дуюми диссертатсия «**Назари лингвофольклористӣ ба хусусиятҳои овозии фольклори Сари Хосор**» ном дошта, аз панҷ фасл иборат аст.

Фасли якум – «**Омори овозии фольклори Сари Хосор**» таҳқиқи истифодаи шумораи овозҳо ва мавқеи онҳоро дар бар мегирад.

Вобаста ба **овоз**, **фонетика** ва **фонология** умуман дар забон ва баҳусус забони тоҷикӣ асарҳои зиёде таҳия ва нашр шудаанд, ки маҷмуи муҳтасари онҳо дар «Фонетикаи забони адабии тоҷик», «Краткий очерк фонетики таджикского языка», «Новые сведения по фонетике иранских языков», «Фонемы и фонологические единицы», «Забони адабии ҳозираи тоҷик», «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», «Фонетикаи забони адабии тоҷик» ва «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» баён гардидааст¹.

Алифбо (ё алфавит) маҷмуи ҳарфҳост, ки низоми хатти ин ё он забонро ташкил медиҳад. На ҳар як забон алифбои хешро дорад. Аз ин рӯ, шумораи алифбо нисбат ба забонҳо хеле кам буда, дар ҷаҳон бештар аз 50 ададаш маълуми машҳуранд. Ва ҳар як алифбо шумораи гуногуни ҳарфҳоро дорад.

Ҳар як алифбо аз ҷиҳати хусусиятҳои овозӣ боз ба гурӯҳҳои алоҳида, масалан, садоноку ҳамсадоҳо ҷудо мешаванд. Алифбои забони тоҷикӣ аз 35 ҳарф, аз ҷумла 6 садонок, 4 йотбарсар ва 25 ҳамсадо иборат аст.

Ва ҳамин тариқ дар ҳар як забон шумораи ҳарфҳою овозҳо аз рӯи алифбо (алфавит) таҳқиқ ва шумурда шудаанд. Аммо баҳусус таҳқиқи таҳлили муфассалу ҳамачонибаи шумораи овозҳо ё омори овозии асарҳои адабӣ, фольклор ва матнҳои алоҳидаи фольклорӣ аз рӯи алифбо (алфавитҳо) дар забонҳо, аз ҷумла забони тоҷикӣ ба назар нарасид.

¹ Бузургзода Л. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Л. Бузургзода. – Сталинобод-Ленинград, 1940. – 72 с.; Расторгуева В. С. Краткий очерк фонетики таджикского языка / В. С. Расторгуева. – Сталинабад, 1955. – 80 с.; Завьялова В. И. Новые сведения по фонетике иранских языков / В. И. Завьялова // Труды Института языкознания. АН СССР. Т. VI. – М., 1966. – С. 76-91; Вахек Й. Фонемы и фонологические единицы / Й. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 88-94. – 560 с.; Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 452 с.; Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.; Хаскашев Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – 200 с.; Бобомуродов Ш., Мухторов З. Феҳристи истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – С. 238, 334-336.

Фолклори Сари Хосор дар доираи 7717 номгӯи калимаҳо бо назардошти иловаи морфемаҳои тобиши маъно ва алоқасоз маҷмуан бо шумули 3 шумора (рақам) 28701 калимаро дар бар мегирад, ки ин аз 132963 овоз иборат мебошад.

Шумораи калимаҳо дар мадди назар вобаст ба ҳар як овоз 121212 адад мебошад. Масалан, шумораи калимаҳо бо фарогирии овози **а** ё ташаккул бо овози мазкур 17041 адад буда, ин овоз дар ҳамин миқдор калима 22340 маротиба омадааст.

Дар фолклори Сари Хосор аз шумораи умумии овозҳо (харфҳо) дар доираи бартари 10 ҷойи аввал **а** – 22340 маротиба (16,8 фоиз), **р** – 8918 маротиба (6,7 фоиз), **о** – 8723 (6,6 фоиз), **д** – 8387 (6,3 фоиз), **и** – 8130 (6,1 фоиз), **м** – 7162 (5,38 фоиз), **ъ** – 6779 маротиба (5,1 фоиз, ба ҷойи садонокҳои тахфифӣ зиёдтар 6370 маротиба – 4,8 фоиз), **н** – 6664 (5,01 фоиз), **т** – 5441 (4,1 фоиз) ва **у** – 5031 маротиба (3,8 фоиз) омадааст. Аз рӯи таҳлил ва қиёси афзунии шумораҳои мазкур овозҳои садонок – 37,3 фоизро ташкил медиҳад. Дар маҷмуъ истифодаи 6 овози садонок 42,1 фоиз аст. Ва истеъмоли ҳарфҳои ҳамсадои **р, д, м, н** ва **т** ба 27,8 фоиз рост меояд.

Дар умум аз 132963 овоз ё ҳарф, аз ҷумла 55985 садонок (42,1 фоиз) ва 75289 ҳамсадо (56,6 фоиз) ва 1689 йотбарсар (1,3 фоиз) иборат аст.

Дар 10 ҷойи охир ҳарфҳои **ч** (1,0 фоиз), **к** (1,0), **ҷ** (0,7 фоиз), **я** (0,6 фоиз), **ё** (0,6 фоиз), **ғ** (0,3 фоиз), **э** (0,2 фоиз), **ӯ** (0,1 фоиз), **ю** (0,1 фоиз) ва **ж** (0,02 фоиз) меистанд, ки баробар ба 4,56 фоизанд.

Дар доираи матнҳои фолклории Сари Хосор аз рӯи 35 ҳарфи алифбои забони тоҷикӣ бо овози (ҳарфи) **а** – 1379 калима, **б** – 3640 калима, **в** – 215 калима, **г** – 1623, **ғ** – 188, **д** – 2944, **е** – 2, **ё** – 225, **з** – 485, **и** – 608, **к** – 2537, **қ** – 544, **л** – 148, **м** – 2734, **н** – 1143, **о** – 739, **п** – 1028, **р** – 853, **с** – 1001, **т** – 908, **у** – 369, **ӯ** – 26, **ф** – 128, **х** – 1075, **ҳ** – 1233, **ҷ** – 624, **ч** – 639, **ш** – 879, **э** – 204, **ю** – 5 ва **я** – 572 калима оғоз ёфтаанд. Оғози калимаҳо бо ҳарфҳои **ж, й, ӣ** ва **ъ** ба назар нарасиданд.

Дар бораи хусусиятҳои асосӣ ва умумии фонемаҳои **у**-и кутӯхи ноустувор (буд – бӯд), **у**-и устувор (дуд) ва **ӯ**-и устувори дароз (рӯд) дар ҷилди 1 китоби «Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ»¹ маълумоти муфассал дода шудааст, ки ба лаҳҷаи мардуми Сари Хосор низ мувофиқат намуда, аммо мисолҳо на аз матнҳои фолклорӣ, балки бештар аз гуфтугӯи дигар лаҳҷаҳои шимолӣ, аз ҷумла кӯлобӣ, роғӣ, муъминободӣ, кӯлобии Ҳисор, ҷанубӣ ва ғарбии Кӯлоб, ки дар фонди илмӣ шуъбаи таърихи забон ва лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ солҳои 1965-1974 гирд оварда шудаанд, истифода гардидаанд².

Аммо аз мушоҳидаи матнҳои фолклории Сари Хосор бармеояд, ки овози **ӯ**-и устувори дароз дар ташаккули 55 номгӯи калимаҳо, аз ҷумла **бӯ**, **гӯр**, **гурӯх**, **гӯсфанд**, **гӯш**, **дӯст**, **кӯза**, **кӯча**, **мӯ**, **рӯ**, **рӯз**, **сӯй**, **ӯзбак**, **чӯб**, **чӯш** ва **шӯрида** омадааст. Ва ин қабил калимаҳо 109 маротиба мавриди истифода қарор гирифта, овози **ӯ** 111 маротиба омадааст.

Занак хурсанд шуда, гӯсфандро кушта, Ҳасанакӯ шавҳараширо зиёфат мекунад [ОЭДК, с. 197].

Таҳқиқ нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми **ъ** (сакта) бо назардошти омори зиёда аз бутун дар 5940 калима 6770 маротиба омадааст. Овози мазкур дар 380 калима бо овози аслии сактаи худ истифода

¹ Неменова Р. Л. Ҷӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 36-54.

² Неменова Р. Л. Ҷӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 3.

шудааст. Дар бештар аз 20 калима иловатан афзоиш ёфтааст. Дар 5540 калима бештар аз 6370 маротиба ба ҷойи садоноҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** дарҷ гардидааст. Аз ҷумла дар 2060 калима ба ҷойи **а** зиёда аз 2130 маротиба, дар 1050 калима ба ҷойи **и** 1230 маротиба, дар 1 калима ба ҷойи **о** 1 маротиба, дар 2720 калима ба ҷойи **у** зиёда аз 2850 маротиба, дар 127 калима ба ҷойи **ӯ** 127 маротиба ва дар 1 калима ба ҷойи **е (э)** 1 маротиба омадааст. Баъзан овози ҳалқии нарми **ъ** дар як калима ба ҷойи 2, 3 ва 4 овози садонок ҳам омадааст.

– *Эй, – гуфт, – корчара биёр, бѣкъшемъи, ай Қуқан ҳамуқа (чиз) овардам, навад солта басай!* [ОЭДК, с. 310].

Аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили омори овозии матнҳои фолклорӣ метавон дар бораи хусусиятҳои овозии забон ё лаҳҷаҳои мухталифи он иттилоот, натиҷа ва хулосаи илмӣ дастрас намуд.

Фасли дуҷуми боби дуҷум бо номи «**Сохти овозии диалектизмҳои якҷиҷой**» иншо шудааст. Ҳичо, сохтор ва навъҳои он мавзӯи баҳси фонетика маҳсуб меёбанд. Дар асарҳои илмӣ аз рӯи сохтори овозии садонокҳо ва ҳамсадоҳо 6 навъи ҳичо дар доираи калимаҳои забони адабии тоҷик ишора шудааст: ҳичоҳои кушода – **С, ҲС**; ҳичоҳои баста – **СҲ, СҲҲ, ҲСҲ, ҲСҲҲ**¹.

Дар таркиби луғавии фолклори Сари Хосор дар доираи номгӯӣ 107 калимаи якҷиҷой бо шумули такрорёбӣ 2485 маротиба омадааст.

Аз ин шумораи диалектизмҳои якҷиҷой 21 калимаи зерин зиёда аз 20 то 373-маротибагӣ омадаанд: **ай, и, ть, мь, бьд, шид, ма, кад, дь, ов, гъл, хов, кьн, руз, ам**.

Аз диалектизмҳои якҷиҷой танҳо калимаҳои **и** (ин) ва **у** (ӯ) яқовоза ва ҳичоҳои кушодаи навъи **С** (садонок) мебошанд, ки дар жанрҳои назму наср ва драма хеле зиёд истифода гардидаанд.

– *Ай ҷони ҷъвонът раҳмът наёмад, ки ть ба и дъруни гора омадӣ?!* [ОЭДК, с. 157].

Сохтори овозӣ ё навъи дигари диалектизмҳои якҷиҷой ва кушода аз **ҲС** (ҳамсадо ва садонок) иборат мебошанд, ки калимаҳои зеринро дар бар гирифта, баъзеи онҳо аз шакли адабиашон ба кулӣ фарқ мекунанд: **бо** (боз), **бу** (бӯ(й)), **да** (дар), **дь** (ду), **ка** (кас), **ко** (кор), **кь** (кун), **ма** (ман), **мь** (ман), **ра** (рах, рох), **ру** (рӯ, рӯй), **ть** (ту), **хо** (набошад), **чи** (чӣ), **чо** (кучо), **ча** (чо, ҷой), **ша** (шах), **шу** (шӯ, шӯй).

Деҳқони ҷавон. Ҳич ка нест! [ОЭДК, с. 260].

Ҳичоҳои кушодаи мазкур дар диалектизмҳои якҷиҷой асосан бо овозҳои садонокҳои **а, и, о** ва **у** ба анҷом расидаанд. Овози сактаи нарми **ъ** бошад, ба ҷойи садонокҳои **а** ва **у** омадааст: **мь** (ман), **дь** (ду), **кь** (кун), **ть** (ту). Ва аз ҳама зиёд ҷонишинҳои **ма** – 90 маротиба, **мь** – 123 маротиба, **ть** – 174 маротиба, шумораи **дь** – 53 маротиба ва феъли **кь** – 51 маротиба омадааст.

Диалектизмҳои якҷиҷой бо ҳичоҳои бастаи навъи **СҲ** калимаҳои зеринро дар бар мегиранд: **ай, ам, ах, иш, ов**.

«Пора санги хорара ов мекъна» [ОЭДК, с. 218].

Дар диалектизмҳои якҷиҷой аз ҳама зиёдтар сохти овозии навъи ҳичоҳои бастаи ҳамсадо+садонок+ҳамсадо (**ҲСҲ**) – 53 калима (50,0 фоиз) ба назар расид: **бьд, бьз, воз, габ, гур, гуш, гъл, зур, кад, ках, кур, лав, нун, хьд, пьр, руз, рьт** ва ғ.

¹ Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – С. 97; Хаскашев Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – С. 128.

Ман хоб бўдам, як гъл ба дарвоза гъзаит,

Нъмоли саръи чорбога молида гъзаит.

Мардум меган: «Чита гул бѣд, ки гъзаит?»

И гъл набѣд, кадом паризода гъзаит. [ОЭДК, с. 70]

Дар сохт ва навъи ҳичоҳои ҳамсадо+садонок+ҳамсадо+ҳамсадо (ҲСҲҲ) диалектизмҳои якҳичоҳии зерин дар фолклори Сари Хосор омадаанд: **дуст, бест, гушт, гърг, гърм, митр, мърғ, мъшт, пъхт, савр, сърх, съст, фирғ, фълх.**

«Дуст дуста мекъшаду дар афтов намемуна». [ОЭДК, с. 217]

Аз омӯзиши сохт ва навъҳои ҳичоҳои диалектизмҳои якҳичоҳӣ аён гардид, ки дар фолклори Сари Хосор истисно аз сохт ва навъи ҳичоҳи бастаи СҲҲ (чун орд) намудҳои дигари ҳичоҳи истифода шудаанд.

Фасли сеюми боби дуҷуми диссертатсия «**Овозҳои маънодор ва ёридиҳанда» ном дорад.** Дар забони тоҷикӣ фонемаҳо ё овозҳои алоҳида ҳастанд, ки ба гурӯҳи калимаҳо дохил шуда, маъно ё тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд.

Фонема хурдтарин воҳиди овозии забон аст, ки барои фарқ кардани маъно хизмат мекунад ва ба ҳиссаҳои дигар ҷудо намешавад.

Дар нутқи гуфтугӯӣ ва эҷодиёти даҳанакии халқ, аз ҷумла фолклори Сари Хосор низ чунин фонемаҳо ё овозҳои алоҳидаи маънодор истифода гардидаанд.

Чанде аз онҳо бо шаклҳои адабию лаҳҷавӣ омадаанд ва бахше аз калимаҳои яқовозаи (фонемаҳои) ёридиҳанда, ки тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд, мавриди омӯзиш қарор дода шуданд.

Дар фолклори Сари Хосор фонема ё овозҳои алоҳидаи **а** – 7 мартиба, **ё** – 89 маротиба, **и** – 241 маротиба, **о** – 5, **у** – 83, **ӯ** – 19 ва **э** – 52 маротиба, дар маҷмӯъ (6 садонок ва 1 йотбарсар) 496 маротиба дарҷ ёфтаанд. Аз ин овозҳо фонемаҳои **у** (**ӯ** – ҷонишини шахси сеюми танҳо) ва **и** (**ин** – ҷонишини ишоратӣ, ки ба ҷойи ҳиссаҳои номии нутқ – исм, сифат ва шумора меоянд) ба гурӯҳи ҳиссаҳои номӣ ё мустақилмаъноӣ нутқ дохиланд. Овозҳои дигари **а**, **ё**, **о** ва **э** бештар ҳамчун нидо истифода гардидаанд. Фонемаи **ё** чун пайвандаки пайваस्तкунанда низ дар матнҳои фолклорӣ воমেҳӯрад.

Аз фонемаҳои алоҳидаи маънодор – ҷонишини шахси сеюми танҳо – **ӯ** (овози садоноки устувори дароз) дар шакли лаҳҷавии **у** (овози садоноки устувор ё воӣ маҷҳул) бештар ба назар мерасад.

Ҷилавиша даррав у қапидак,

Пои чап дар зангу шидак. [ОЭДК, с. 105]

Шакли лаҳҷавии ҷонишини ишоратӣ ё фонемаи **и** (ин) дар матнҳои фолклорӣ ба исмҳо ва ё омилу хусусиятҳои мансуб ба онҳо ишора менамояд.

– ... *И калаву почъки шъмо бъсёр қимат бѣдаст* [ОЭДК, с. 181].

Овозҳои **а**, **ё**, **о** ва **э** аксаран ҳамчун нидои амрӣ мурочиатро ифода кардаанд.

– *А къша, паиша!» – гуфту ба дастъи зад шамиера* [ОЭДК, с. 156].

– *Ё расули акрам, ё хъдой холисъме, даст дар домани кампири холисът бастъм, ҳамӣ Ҳасанака ба яг бало бъзан!* [ОЭДК, с. 197].

– *О дъхтар, – гуфт, – къҷой?* [ОЭДК, с. 324].

– *Э марди хъдо, апаи тъ дар Қърбоншаҳидай, ай ҳаму ча, ки бод сар медиҳа, бодъи гъли орда мебараву сабусъи мемуна* [ОЭДК, с. 197].

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор бисёре аз фонемаҳои алоҳида чи дар шакли адабӣ ва чи лаҳҷавӣ чун забони адабии тоҷик барои ифодаи маъно ва ё тобишҳои маъноии гуногун дар нутқи сокинони ин диёр истифода гардидааст.

Унвони фасли чоруми боби дуюм «**Мавқеи овози ь**» номгузори шудааст. Дар бораи хусусиятҳои сифатии миқдории фонемаи **ь** (сакта) дар дар мақолаи М. Махадов «О фонеме «ъ» в южных и юго-восточных говорах»¹ ва китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (Ҷилди 1) хеле муфассал гузориш дода шудааст. Дар натиҷа хулоса карда гардидааст, ки фонемаи **ь** садонокӣ қафои ноустувори кӯтоҳи ихтисоршаванда буда, дар лаҳҷаҳои кӯлобии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ аксар ҳолат ба ҷойи садонокҳои **а, и, у, о** ва **ӯ** меояд².

Дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми **ь** бо назардошти омори зиёда аз бутун дар 5940 калима 6770 маротиба омадааст. Аз ҷумла дар номгӯи зиёда аз 30 калима бо овози аслии **ь** (сакта) 380 маротиба бо назардошти шаклҳои адабии лаҳҷавиашон омадааст: **алвидоь, аьзо, баьд, дафь, даьват, қалья, Каьба, Курьон, матоь, маьшук, минбаьд, наьл, наьра, раьно, сурьат, таьнасор, чамь, эьтибор, яьне.**

Баьд очаш омад, ай гард чьмоша чьқид [ОЭДК, с. 324].

Овози **ь** дар бештар аз 10 калима барзиёд омадааст: **қиматбаьхо, митьр, пьлон, тахьида, тьхьм, хуйьш, чьшьм.**

Фуломшоҳ. Ҳаму бари тахьида, ки рифтем, новардунай [ОЭДК, с. 268].

Ҳамчунин овози **ь** дар бисёре аз калимаҳои фолклори Сари Хосор ба ҷойи садонокҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** омадааст.

Овози **ь** дар 2060 калима ба ҷойи **а** 2130 маротиба истифода шудааст, ки намунаи онҳо оварда мешавад: **анойитьрош, бағалът, бьромад, гуфтьм, дастьш, дьрав, дьстът, зьмин, медьром, мь, сьвор, сьфед, чьшмьш, чьвон.**

Бузбалай нағз бьд, тамом карда бьромад [ОЭДК, с. 174].

Овози **ь** дар 1050 калима ба ҷойи **и** 1230 маротиба истифода шудааст: **бамьносьб, бегьлагӣ, бьбичон, бьги, бьгу, бьбьр, бьсёр, гьрьфт, чьлик.**

«– *Ҳич ғаб не, моли шаҳри Мисра бьдозьш; намевардора, мерава, бегьлагӣ мешава!*» [ОЭДК, с. 300].

Овози **ь** дар 3 калима (аз рӯи таркиби луғавӣ 2 калима) ба ҷойи **о** 4 маротиба омадааст (дар доираи таҳлили линвофолклористӣ): **дьмод** [ОЭДК, с. 325] – домод, **дьмода** [ОЭДК, с. 325] – домодро, **дьмодимуна** [ОЭДК, с. 304] – домодиамонро.

Овози **ь** дар 2720 калима ба ҷойи **у** зиёда аз 2850 маротиба (аз дигар садонокҳои зиёдтар) истифода шудааст, намунаи онҳо дарҷ мегарданд: **амьр, Балчьвон, бьд, бьлбьл, гандьм, гьл, гьн, дь, дьхтар, мьрғ, рьст), ть, тьньк, хьд, Хьдо, шьмо, шьтър.**

Деҳқони ҷавон. Хьдора шьгръш-е! [ОЭДК, с. 264]

Истифодаи овози **ь** ба ҷойи овози **ӯ** дар 127 калима 127 маротибаро ташкил медиҳад, ки аксарашон ба феълҳои **хӯр** ва **хӯрдан** рост меоянд: **бьхьр** (бихӯр), **ись** (ин сӯй), **нахът** (нахӯт), **пьшонд** (пӯшонд), **рьмол** (рӯймол), **хьрок** (хӯрок), **ханьз** (ханӯз).

Иёра дьхтар сеқаватӣ сару по пьшонд [ОЭДК, с. 273].

Овози **ь** дар 1 калима ба ҷойи **э (э)** 1 маротиба истифода гардидааст: **қаротьгинӣ** (қаротегинӣ).

¹ Махадов М. О фонеме «ъ» в южных и юго-восточных говорах / М. Махадов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 56-60.

² Неменова Р. Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 45-49.

Ба ҳамин тариқ, дар маҷмуъ овози ҳалқии нарми **ъ** (сакта) аз шумораи умумии калимаҳои фолклори Сари Хосор (28701 калима) дар зиёда аз 5540 калима бештар аз 6370 маротиба ба ҷойи садоҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** омадааст.

Фасли панҷуми боби дуюм «**Ҳодисаҳои овоз дар фолклори Сари Хосор**» ном дошта аз чор зерфасл иборат аст. Зерфасли якуми он «**Афзоиши овозҳо дар фолклори Сари Хосор**» унвон дорад. Омӯзиш ва таҳқиқи ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, бадалшвай, дуршавӣ (диссимилиятсия), монандшавӣ (ассимилятсия), тахфиф ва ҷойивазкунии овозҳо ҳам мавзуи баҳси баҳши фонетикаи илми забоншиносӣ ва ҳам яке аз соҳаҳои илми лингвофолклористика маҳсуб меёбад.

Ҳодисаи фонетикӣ ба калимаҳо зам ё илова гардидани овозҳо бо истилоҳи **афзоиш** ном бурда мешавад. Дар натиҷаи гирдовари мисолҳо маълум гардид, ки дар зиёда аз 25 номгӯи калимаҳо бо истифодаи такрори онҳо дар матнҳо маҷмуан афзоиши овозҳо дар калимаҳо бештар аз 50 маротибаро ташкил медиҳад: **бачаҳак, киматбаҳо, митър, насибаҳак, тъхъм, хуйъш, чъшъмъш**.

Афзоиши овозҳо дар оғози калимаҳо танҳо 1 адад – калимаи **ҳизор(а)** аст, ки асли он **изор** (эзор) буда, маънои либоси тағ, шалворро мефаҳмоад.

Дар байни калимаҳо асосан овозҳои **а, й, м, ҳ** ва **ъ** афзоиш ёфтаанд, ки зиёда аз 20-то мебошанд: **бачаҳак, киматбаҳо, майдаҳак, митър, насибаҳак, мурдахан, пълон(а), тъхъми, таҳъида, хуйъш, чъшъмъш**.

Бачаҳак яғбора ҳавлида дъромад [ОЭДК, с. 304].

Овозҳо дар охири калимаҳо низ афзоиш ёфтаанд, ки нисбатан камтаранд. Асосан дар охири калимаҳо овозҳои **н** ва **ъ** илова омадаанд. Шумораи онҳо бештар аз 5 ададро ташкил медиҳанд: **илтиҷоъ, исън(у), исъ-усъна, исън-усън, усън**.

Аз мисолҳо овардашуда маълум гардид, ки дар оғоз, байн ва охири калимаҳои фолклори Сари Хосор асосан овозҳои **а, й, м, н, ҳ** ва **ъ** афзоиш ёфта, овозҳои **н, ҳ** ва **ъ** бештар ба назар мерасад.

Зерфасли дуюми фасли панҷуми боби дуюм «**Афтидани овозҳо (дар мисоли решаи калимаҳо)**» номгузорӣ шудааст. Бахусус ҳодисаи фонетикӣ маъмур дар лаҳҷа ва шеваҳо бештар ба назар мерасад. Фолклор ё матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз забони гуфтугӯӣ ё нутқи халқ – мардум сабт мешаванд, аз ин ҳодисаҳо хориҷ нест.

Зимни омӯзиши ҳодисаи фонетикӣ афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор дар мадди аввал афтидани овозҳо аз решаи калимаҳо ба эътибор гирифта шуд. Зеро шумораи калимаҳое, ки бо афтидани овозҳо дар маҷмуъ истифода гардидаанд, зиёда аз 4000 ададро дар доираи номгӯи бештар аз 700 калима ташкил доданд. Афтидани овозҳо аз решаҳо дар доираи номгӯи зиёда аз 140 калима бо истифодаи такрор бештар аз 1000 калимаро дар бар гирифт. Овозҳо аз оғоз, байн ва охири решаҳо афтидаанд.

Яке аз маҳсусияти фарқноки омӯзиши лингвофолклористӣ дар он аст, ки тарзи талаффузи калимаҳо бо назардошти ҷараёни нутқ дар доираи ҳамон шакли лексикӣ грамматикаш нигоҳ дошта мешавад. Зеро тағйироти овозии калимаҳо бо иловаи морфемаҳо (ё ҳиссаҳо) бештар ба амал меоянд. Масалан, дар калимаи лаҳҷавии **каам** (кардам) морфемаи **-ам**-ро зимни таҳлили афтидани овозҳо ҷудо карда наметавонем. Чунки танҳо ҳиссаи **ка** бе бандаки **-ам** ҳамчун **кард** фаҳмида намешавад. Ё дар калимаи **ишам** (инаш ҳам) агар **и**-ро ҷудо намоем, дар ҳиссаи **шам** мафҳумро намефаҳмем. Агар аз калимаи лаҳҷавии **ҳақи** (ҳаққи) бандаки изофиро ба инобат нагирем, ҳодисаи афтидани овоз аз решаи **ҳақ** маълум намегардад.

Хусусияти дигари таҳлили лингвофолклористии матнҳо дар он аст, ки тамоми шаклҳои гуногуни калимаҳо бо вучуди такрорёбиашон ба эътибор гирифта мешаванд. Зеро як калима вобаста ба шеваи лафзи гӯяндагои метавонад дар чанд шакл ояд. Ва дар ҳар шакли он ҳодисаҳои забонӣ ё фонетикии гуногунро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, қонишини **ҳеч чӣ** дар матнҳои фолклории Сари Хосор бо шаклҳои **ҳичи**, **ҳичӣ**, **ҳиччи**, **ҳич чи**, **ҳиччӣ** ва **ҳич чӣ** истифода шудааст, ки ҳар кадоме ҳодисаи забонӣ ва ё фонетикиеро дар бар мегирад.

Нига кард дегда на ошай, на ҳичӣ [ОЭДК, с. 277].

Дар фолклор Сари Хосор афтидани овозҳо дар оғози решаи калимаҳои **ам** – ҳам, **ача** – а бача, **арқа** – ҳарқан, **ичи** – ҳеч чӣ, **маам** – ман ҳам ва **(и) ям** – (ин) ҳам мушоҳида гардид, ки куллан овози **ҳ**-ро дар бар мегиранд.

Калимаи **чо** ба маъноҳои **кучо** (3 маротиба) ва **чӣ кор** (1 маротиба) вомехӯрад.

Ғ у л о м ш о ҳ. Ай чо? [ОЭДК, с. 267].

Дар калимаҳои зерин аз байни реша (бо назардошти истифодаи такрор зиёда аз 40 маротиба) овозҳо афтидаанд: **ақу** – акун, **бона** – баҳона, **вадай** – ваъдаи, **мачит** – масҷид, **мина** – миён(а), **мумин** – муъмин, **оста** – оҳиста, **палвон** (пахлавон), **паша** – пашша, **руған** – равған, **субат** – суҳбат, **таоло** – таолло, **яни** – яъне.

Овоза шид, ки як палвон омадай, ҳамара қир кард [ОЭДК, с. 276].

Аз решаи зиёда аз 50 калима (бо такрор зиёда аз 500 калима) овозҳои охир афтидаанд: **алло** – Аллоҳ, **арқа** – ҳарқан, **балантар** – баландтар, **дига** – дигар, **зиётар** – зиёдтар, **ихо** – инҳо, **каам** – кардам, **сипо(-е)** – сипоҳе, **хара** – харро, **чамии** – чамъи.

Аз рӯйи номгӯии калимаҳо маълум гардид, ки аз решаҳо бештар овози **н** (зиёдтар аз 25 калима, дар умум 332 калима) афтидааст.

– Чони ҷъвони ма садқай ть [ОЭДК, с. 157].

Аз рӯйи матнҳо ва мисолҳои мазкур дар муқоиса бо забони адабии ҳозираи тоҷик ва имлои он аён шуд, ки дар фолклори Сари Хосор аз оғоз, байн ва охири решаи калимаҳо бештар овозҳои **н** ва **ҳ** афтида, ҳамчунин афтидани овозҳо зиёдтар аз охири решаи калимаҳо ба миён омадааст.

Зерфасли сеюми фасли панҷуми боби дууми диссертатсия «**Монандшавӣ, дуршавӣ ва ҷойивазкунии овозҳо**» оид ба ҳодисаи фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавӣ (диссимилятсия) ва ҷойивазкунии фонемаҳо (овозҳо) дар фолклори Сари Хосор баҳс мекунад. Ҳодисаи монандшавии овозҳо на он қадар калимаҳои зиёдро дар бар гирифт: **амбар** – анбар, **амбър** – амбӯр, **барқаст** – барқасд.

Ҳодисаи фонетикии дуршавӣ дар калимаҳои зерин мушоҳида гардид: **вазмин** – вазин, **вахт** – вақт, **автов** – Офтоб.

Яке аз ҳодисаҳои фонетикии дигар хангоми гуфтор ҷойивазкунии овозҳо ё метатеза дар таркиби калима мебошад. Дар калимаҳои зерин овозҳо ҷойи асосии худро иваз кардаанд: **авҳол** – аҳвол, **қаъла** – қалъа, **ҷаъмахонӣ** – ҷумъахонӣ, **файрод** – фарёд, **шаъм** – шамъ.

Ғашт ниго кард, миёнай ҳаму дарёда яг қаъла [ОЭДК, с. 281].

Ҳодисаҳои фонетикии мазкур дар назму наср ва дар драмаи (намоишномаи) матнҳои фолклории Сари Хосор дучор гардиданд.

Зерфасли чоруми фасли панҷуми боби дуум – «**Табдили овозҳо**» боз ба ду бахш чудо мешавад, ки бахши якуми он «**Табдили овозҳои садонок**» ном дорад.

Табдили овозҳо ин бадалшавии овозҳоро дар таркиби як морфема дар мавридҳои гуногуни истеъмоли он (дар таркиби калима ва ибораҳои гуногун)-ро

мефаҳмонад. Дар фолклори Сари Хосор дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба табдили овозҳо ба назар расид.

Дар забони фолклор низ чун забони адабӣ ҳодисаи фонетикии табдили овозҳоро ба ду гурӯҳ – овозҳои садонок ва ҳамсадо чудо мешаванд.

Дар табдили овозҳои садонок авози **а** пеш аз ҳама дар реша ё асоси калимаҳо бо садонокҳои **и**, **о** ва **у** табдили овоз шудааст: **биро дар** – бародар, **чихон** – чаҳон, **майдо** – майда, **майлуш** – майлаш, **пуғой** – пағохӣ, **руған** – равған, **сувор** – савор.

Дар морфемаҳое, ки аслан аз бандакҳо иборатанд, овози **а** асосан ба **у** табдил ёфтааст: **ачалум** – ачалам, **вазируш** – вазираш, **ёрум** – ёрам, **умракут** – умракат.

Сумбъта бъмбурум, эй шерҳангум,

Зуд ҳанг бъза, даррав бъчангум. [ОЭДК, с. 110]

Овози **и** ба овози ҳамсадои **й** (йот) табдил шудааст: **арчай** – арчаи, **барой** – барои, **бачай** – бачаи, **бобой** – бобои, **болой** – болои, **донай** – донаи, **холой** – холои.

Ай тай юг бъдъро, ай тай юг! [ОЭДК, с. 254].

Дар фолклори Сари Хосор овози **о** ба **а** бештар дар пасоянди **-ро** табдил гардидааст, ки ду шакл дорад: шакли кӯтоҳи **-а**, ки аз **-ра** овози **р** афтидааст; ва шакли пурраи **-ра**. Пасоянди **-ра** (-ро) дар калимаҳои зерин дар шакли кӯтоҳ омадааст: **вазира** – вазирро, **ғора** – ғорро, **меҳа** – меҳро, **нава** – навро, **падарма** – падарамро, **хонаша** – хонаашро, **хъдша** – худаашро, **ҳавза** – ҳавзро, **чонта** – чонатро.

Баъд даррав дъ вазира рой кард... [ОЭДК, с. 273].

Дар калимаҳои зерин табдили овози **о** ба **а** дар пасоянди пурраи **-ра** (-ро) шакл гирифтааст: **бандора** – бандҳоро, **бачара** – бачаро, **говора** – говҳоро, **докара** – докаро, **ира** – инро, **кира** – киро, **мара** – маро, **ура** – ўро, **хонара** – хонаро, **ҳамира** – ҳаминро.

– Дар ҳами қъшилоқ чӣ қадар банде, ки ҳаст, бандора гън кън [ОЭДК, с. 288].

Дар калимаи **афтовара** (офтобаро) овози **о** ҳам дар саршавӣ ва ҳам дар пасоянди **-ра** ба **а** ва дар калимаҳои **пага** (пағох) ва **ча** (чо) **о** ба **а** табдил шудааст.

Дар фолклори Сари Хосор овози **о** ба **у** нисбатан зиёдтар дар мавқеҳои мухталиф табдил ёфтааст. Яке аз мавқеъ ва хусуиятҳои хосаш пеш аз овози ҳамсадои **н** ба **у** табдил шудани **о** мебошад: **аловистун** – аловистон, **биёбун** – биёбон, **вайрун** – вайрон, **дандун** – дандон, **мун** – мон, **мунд** – монд, **намедунӣ** – намедонӣ, **натуна** – натавонад, **нун** – нон, **печунд** – печонд, **саршун** – саршон, **ягун** – ягон.

– Тъ нуна бъхър, мъ хеста чъфта ҳай кънъм [ОЭДК, с. 196].

Дар бахше аз калимаҳои овози **у** ба **и** табдил шудааст: **чидо** – чудо, **лич** – луч, **хинар** – ҳунар, **чува** – чиба, **шид** – шуд.

Яг рузе шид, ки хар серуза шид. [ОЭДК, с. 157].

Ҳамчунин дар як қатор калимаҳо чун қоидаи лаҳҷаи шимоли шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҷойи овози **ӯ**-и устувори дароз **у**-и устувор омадааст: **афсус** – афсӯс, **бу** – бӯ, **кух** – кӯх, **кур** – кӯр, **арус** – арӯс.

Дар калимаҳои лаҳҷавӣ овози **э** (**е**) асосан ба овози **и** табдил гардидааст: **битаракӣ** – бехтаракӣ, **миёя** – меояд, **митр** – метр, **ҳич** – ҳеч.

Дар фолклори Сари Хосор ҳодисаи фонетикии табдили овозҳои садонок ба якдигар дар нутқи гуфтугӯи маъмулан вомехӯрад.

Бахши дуҷуми зерфасли чоруми фасли панҷуми боби дуҷум «**Табдили овозҳои ҳамсадо**»-ро дар бар мегирад. Намунаи мисолҳои табдили овозҳои ҳамсадо аз рӯйи тартиби ҷойгирии овозҳо дар алифбо оварда шудаанд. Мушоҳида мегардад, ки дар фолклори Сари Хосор бештар овози **б** ба **в** дар мавридҳои гуногун – оғоз, байн ва охири калимаҳо табдил гардидааст: **вар** – бар, **вардор** – бардор, **вегай** – бегоҳи, **ведор**

– бедор, **авр** – абр, **биёвӣ** – биёбӣ, **бохавар** – бохабар, **ов** – об, **тавақ** – табак, **хавар** – хабар; **афтов** – Офтоб, **имшав** – имшаб, **лав** – лаб, **хов** – хоб, **чув** – чӯб, **шав** – шаб.

– *Ай лаву даҳани ма гапи хуб намероя...* [ОЭДК, с. 16].

Овози д дар охири калимаҳо ба овози **н** табдил шудааст: **банден** – бандед, **барен** – баред, **бестен** – биистед, **биён** – биёед, **бинен** – бинед, **бърен** – биревед.

– *Бърен, банден, биёреншон!* [ОЭДК, с. 326].

Ҳамчунин овозҳои зерин табдил ёфтаанд: **д** ба **т**: **наметъм** – намедихам, **бътеву** – бидихеду, **зиётай** – зиёдай, **кабут** – кабуд, **натия** – надихад; **ж** ба **ҷ**: **миҷгон** – миҷгон; **з** ба **й**: **ай** – аз; **к** ба **г**: **погиза** – покиза, **фигр** – фикр, **яг** – як, **ягдигар** – якдигар, **яг-дъ** – як-ду, **ягчоя** – якчоя; **қ** ба **х**: **маҳсад** – мақсад; **л** ба **н**: **неки** – лекин; **н** ба **л**: **лиқоб** – ниқоб; **п** ба **б**: **габ** – гап, **туб** – тӯп; **р** ба **л**: **девол** – девор; **с** ба **з**: **тегъз** – тегис; **т** ба **д**: **авқод** – авқот, **байд** – байт; **ф** ба **в**: **авзол** – афзол, **Автов** – Офтоб, **ғавс** – ғафс; **ҳ** ба **ғ**: **устъгон** – устухон. **ч** ба **ҷ**: **мачит** – масҷид; **ъ** ба **х**: **матоҳ** – матоъ.

«*Русурхий одам ай меҳнатӣ*» [ОЭДК, с. 214].

Деҳқони пир. Ғавс чошидъмъш [ОЭДК, с. 255].

Баъд мардак бачаша къштак, гуштоша нъхтану занъш хурд, устъгоноша партофт [ОЭДК, с. 285].

Зиёда аз 15 овози ҳамсадо ба ҳамсадои дигар табдил шудааст.

Зерфасли панҷуми фасли панҷуми боби дуюм, ки «**Тахфифи овозҳо**» ном дошта, боз ба бахшҳо чудо мешавад. Номи бахши якум «**Тахфифи овози а**» мебошад.

Дар забоншиносӣ тахфиф яке аз ҳодисаҳои фонетикӣ ба шумор рафта, тағйироти овозие фаҳмида мешавад, ки дар муҳити беадагӣ (заиф) воқеъ мегардад. Тахфиф бештар ба садонокҳо хос аст. Зимни камшавии тамдиди садонок узвҳои нутқ тавлиди садонокро пурра ба амал оварда наметавонанд ва дар натиҷа яке аз марҳилаҳои тавлиди садонок аз миён меравад ва ин боиси хирагию номуайянии садонок мегардад»¹.

Ҳодисаи фонетикӣ тахфифро дар шеваҳо бо истилоҳоти **ихтисор шудан, гузаштан, суғт шудан ва афтидани овозҳо** ном бурдаанд².

Ҳодисаи фонетикӣ афтидани овозҳо аз тахфифи овозҳо ба куллӣ фарқ мекунад. Калимаи **ман** дар фолклоир Сари Хосор дар шакли гуфтугӯӣ ва лаҳҷавии **ма** ва **мъ** (зиёда аз 100 мароиб) истифода шудааст. Дар калимаҳои **ма** ва **мъ** аз охир овози **н** комилан афтидааст, ки на талаффузи он эҳсос мешавад ва на бо ҳарф ё аломати дигаре ишора мегардад. Дар калимаи **мъ** кашиши овози садонок **а** кам шуда бошад ҳам, аммо аз талаффузи он овоз эҳсос ва бо ҳарфи **ъ** (шартан ба ҷои овози аслии сакта овози ҳалқии нарм номида мешавад) ишора мегардад, ки ин ҳодисаи фонетикӣ тахфиф аст. Яъне дар тахфиф овоз комилан ё пурра нест нагардида, зимни талаффуз кашишаш хеле кам мешавад ва бо ҳарф ё аломате ишора меёбад. Ҳодисаи фонетикӣ тахфиф дар фолклори Сари Хосор аз ҳамин нуктаи назар мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Агар аз калимаи шевагии **мъ** овози **ъ** афтад, дар талаффуз ё хонадни **м**-и танҳо нарасидани ҳиссаи овозе эҳсос мегардад.

Касабай ба дили мъ гуфтӣ! [ОЭДК, с. 247].

¹ Хаскашев Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – С. 102-103.

² Неменова Р. Л. Ҷӯраев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 35-74.

Дар лахчаи чануби забони тоҷикӣ, бахусус лаҳҷаҳои шимоли Кӯлоб ба ҷойи овозҳои садонок тахфифшуда, яъне талаффуз ё кашишашон камшуда дар хат шартан ҳарфи **ъ** (овози ҳалқии нарм, на чун овози аслии сакта) истифода мешавад.

Овозҳои садонок новобаста аз мавқеи заданокӣ ва беадагиашон дар морфемаҳои гуногуни калимаҳо тахфиф ёфтаанд. Пеш аз ҳама тахфифи овози **а** дар реша мавриди таҳлил қарор дода шуд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои зеринро метавон дохил кард: **бъланд** – баланд, **дърид** – дарид, **дъроз** – дароз, **дъст** – даст, **зъвон** – забон, **мъ** – ман, **пъга** – пагоҳ, **съфед** – сафед, **чъроғ** – чароғ, **чъшм** – чашм, **чъвон** – чавон.

Ови чъимъи дар ръхсорай ҳаму бача чъкид [ОЭДК, с. 278].

Овози ҳалқии нарми **ъ** дар 2060 калима ба ҷойи **а** зиёда аз 2130 маротиба омадааст.

Бахши дуюм «**Тахфифи овози и**» ном дорад. Азбаски тахфифи садонокҳо дар морфемаҳои мухталифи таркиби калимаҳо ба назар мерасад мавзӯ ҳеле доираи васеи таҳқиқотро дар бар мегирад, лозим шумурда шуд, ки аввалан тахфифи садонокҳо, аз ҷумла садонокӣ **и** дар решаҳо (бо шумули асосҳои феълӣ) ё калимаҳои сода ба инбат гирифта шавад.

Овози **и** дар зиёда аз 50 калимаи решагӣ тахфиф ёфтааст, ки намунаи онҳо оварда мешавад: **бънӣ** – бинӣ, **бъринч** – биринч, **бъсё** – бисёр, **гълем** – гилем, **гъндъшк** – гунчишк, **гъръфт** – гирифт, **къшлоқ** – қишлоқ, **ошък** – ошик, **чъз** – чиз, **шъкам** – шикам, **шъкаст** – шикаст, **шъкор** – шикор, **шърин** – ширин.

Нахът ай дъруни шъками гърг файрод мекъна. [ОЭДК, с. 272].

Овози **ъ** дар 1000 калима бештар аз 1200 маротиба ҷойи **и**-ро гирифтааст.

Бахши сеюм «**Тахфифи овози у**» мебошад. Сароғоз ҳарф аз тахфифи овози **у** дар забони адабии тоҷикию лаҳҷаҳо ва сипас аз фолклор меравад. Дар фолклори Сари Хосор мавқеи тахфифи овози садонокӣ **у** дар решаи калимаҳо (калимаҳои сода) ва асосҳои феъл новобаста аз сохт ё таркиби овозиашон аз рӯи ҳиҷоҳо мухталиф ба назар расиданд.

Овози **у** дар калимаҳои содаи решагӣ бештар тахфиф ёфта, номгӯи онҳо зиёда аз 180 ададро ташкил медиҳад. Садонокӣ **у** дар калимаҳои содаи решагии якҷиҷоии кушодаи дуовоза тахфиф ёфтааст: **дъ** – ду, **тъ** – ту. Калимаи **дъ** зиёда аз 50 маротиба ва **тъ** бештар аз 200 маротиба истифода шудааст.

– Не, мега, модари ма девай, търа мехъра, бебало намемона! [ОЭДК, с. 158].

Тахфифи садонокӣ **у** дар калимаҳои содаи решагии якҷиҷоии бастаи сеовозаи зерин ба назар расид: **бъз** – буз, **гъл** – гул, **гън** – гун, **пър** – пур, **хъд** – худ, **хъш** – хуш.

Дар калимаҳои якҷиҷоии бастаи чоровозаи зерин (намуна аз онҳо) овози **у** тахфиф ёфтааст: **гърг** – гург, **гънд** – гунд, **зълф** – зулф, **кънч** – кунч, **кълф** – кулф, **мъзд** – музд, **мърғ** – мурғ, **пъшт** – пушт, **сърх** – сурх, **съст** – сустан, **чъфт** – чуфт, **шъгр** – шукр.

Дар даҳани гърг бошиву пот кашол [ОЭДК, с. 215].

Номгӯи калимаҳои сода, ки аз ду ҳиҷо иборат буда, овози **у** дар ҳиҷои якуми кушода тахфиф шудааст, нисбат ба дигар калимаҳо зиёдтар буда, бештар аз 25 фоизро ташкил медиҳанд: **бъқа** – буқа, **гъноҳ** – гуноҳ, **гълум** – гулом, **дъруғ** – дурӯғ, **къчо** – кучо, **къшод** – кушод, **мълло** – мулло, **мърод** – мурод, **тънък** – тунук, **търъш** – туруш, **хъдо** (Худо) – Худо, **хънар** – хунар, **шъмо** – шумо, **шътър** – шутур.

– Бърен, ихтиёрътон, нарен ҳамӣ Куқан тани шъмо [ОЭДК, с. 181].

Тахфифи **у** дар ҳиҷои якуми бастаи калимаҳои сода, ки аз ду ҳиҷо иборатанд: **бълбъл** – булбул, **гъшна** – гушна, **дънё** – дунё, **дъхтар** – духтар, **кълча** – кулча, **кърта** – курта, **тъгма** – тугма, **хърсанд** – хурсанд, **хърмат** – хурмат, **хъшёр** – хушёр, **шъдгор** –

шудгор. Дар ин гурӯҳи калимаҳо низ баъзеи онҳо зиёда аз 250 ва 20-маротибагӣ истифода гардидаанд: дъхтар – **260**, дънё – **27**, бълбъл – **20** маротиба.

Баъд кълчаи кард, гъръфта бачаи калонъи рафтан гъръфт [ОЭДК, с. 182].

Тахфифи овози у дар ҳиҷои дуҷум ё сеҷуми баъзе калимаҳо, новобаста аз он ки зада қабул мекунад, дида мешавад: **акъ** – акнун, **амбър** – анбур, **Балчвон** – Балчувон, **берън** – берун, **гандъм** – гандум, **Кангърт** – Кангурт, **мардъм** – мардум, **тарбъз** – тарбуз, **харбъза** – харбуза, **хезъм** – хезум.

– *Бърав акъ!* [ОЭДК, с. 175].

Овози у дар асосҳои феъл низ ба тахфиф дучор омадааст. Бештари онҳо дар шакли тасрифӣ, бо морфемаҳо дар шаклҳои инкорӣ ва таъкидии худ истифод шудаанд. Ва бо назардошти шакли асосиашон онҳоро ба ду гурӯҳ – асосҳои замони ҳозира ва асосҳои замони гузаштаи феъл чудо намудан мумкин аст: **бъбър** – бибур – бур, **бъгърезем** – бигурезем – гурез, **бъдъзем** – бидузем – дузд, **бъпърсъм** – бипурсем – пурс, **бъчънбан** – бичунбанд – чунб, **нагърезӣ** – нагурезӣ, **къ** – кун, **кън** – кун, **накъ** – нақун – кун, **накън** – нақун – кун, **накъш** – нақуш – куш.

Асоси замони ҳозираи **кун** бо шаклҳои тасрифии кунам – кунем, кунӣ – кунед, кунад – кунанд, мекунам – мекунем, мекунӣ – мекунад, мекунад – мекунанд ва дар шаклҳои инкорӣ таъкидиашон бо иловаи пешвандҳои **на-**, **наме-** ва **би-** дар матнҳои фолклорӣ зиёда аз 400 маротиба вомерӯрад.

Дехқони чавон. Ҳа, ҳолӣ пайвунаи къ ала [ОЭДК, с. 260].

Овози у дар асоси замонҳои гузаштаи феълҳои зерин тахфиф ёфтааст: **бъд** – буд, **гъзашт** – гузашт, **гърехт** – гурехт, **пъхт** – пухт, **пърсид** – пурсид, **шъд** – шид.

Пъхт, бърёнора гъръфт, додъш, гуфт... [ОЭДК, с. 324].

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор тахфифи пайвандаки пайвасткунандаи -у низ дар калимаҳои зерин ба назар расид: **боль** (пар) – болу, **гандъмъ** (ғуза) – гандуму, **гамъ** (кулфат) – гаму, **дардъ** (алам) – дарду, **лабъ** (даханъш) – лабу.

Ба ҳамин тариқ, овози ҳалқии нарми **ъ** дар зиёда аз 2700 калима ба ҷойи у бештар аз 2800 маротиба омадааст. Яъне дар ҳамин шумораи калимаҳо овози садоноки у мавриди тахфиф қарор гирифтааст.

Баҳши чорум «**Тахфифи овозҳои садоноки о, ӯ ва э**» номгузорӣ гардидааст. Омӯзиш тахфифи садонокҳои устувори мазкурро ҳам нишон дод. Масалан, калимаи **домод** дар шакли лаҳҷавии **дъмод** 3 маротиба омада, овози садоноки устувори **о** дар ҳиҷои якуми он тахфиф шудааст.

– *Мо бърем акъ яг аму хунай дъмодимуна бъбинем* [ОЭДК, с. 304].

Дар калимаҳои мазкур овози садоноки устувори дарози **ӯ** новобаста аз мавқеи ҳиҷосозӣ ва заданокӣ тахфиф ёфтааст: **Нахът** (**нахът**) – Нахӯт, **ханъз** – ханӯз, **пъшок** – пӯшок, **пъшонд** – пӯшонд, **бъхъ** – бихӯр, **хърок** – хӯрок.

Иёра дъхтар сеқаватӣ сару по пъшонд [ОЭДК, с. 273].

Тахфифи овози садоноки устувори э дар калимаи **қаротъгинӣ** [ОЭДК, с. 196] (= қаротегинӣ) ба назар расид, ки овози э (е) бо **ъ** ишора шудааст.

Хуллас, дар фолклори Сари Хосор на ин ки овозҳои садоноки ноустувори **а, и, у**, балки садонокҳо устувори **о, ӯ ва э** низ ба тахфиф дучор омадаанд.

Баҳши панҷум «**Тахфифи овозҳо дар морфемаҳои шаклсоз**» аст. Ба морфемаҳои шаклсоз бандакҳо ва пешванду пасвандҳо дохил карда шудааст. Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибӣ **-ам** дар бештар аз 70 номгӯи калима бо тахфифи овози садоноки **а** зиёдтар аз 200 маротиба омада, ба ҷойи он овози ҳалқии нарми **ъ** дарҷ ёфтааст, ки ин калимаҳо аз рӯи муносибати маъноияшон ба гурӯҳҳо чудо

карда шудаанд. Аз чумла калимаҳое, ки одамон, ҳолат ва узвҳои онҳоро ифода мекунанд: **Авазхонъм, акаякъм, зуръм, модаръм, падаръм, дилъм, дъстъм, зъвонъм, миёнъм, сабръм, саръм, ховъм, чашъм.**

«– *Оҳ, бало дар саръм!*» [ОЭДК, с. 290].

Тахфифи овози **а** дар калимаҳое, ки соҳибияти инсонҳо ва дигар маъноҳои мансуб ва марбут ба онҳоро мефаҳмонанд: **дарсъм, зеваръм, қарзъм, мехнатъм, нонъм, овъм, пулъм, рафтанъм, соҳибъм, тайлокъм, бандъм, ҳақъм, ҷавобъм.**

Ҳақъм ай хъдъм, ҳақъм ай хъдъм! [ОЭДК, с. 259].

Бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибии шахси дуҷуми танҳо **-ат** бо тахфифи овози садоноки **а** дар **-ът** дар номгӯи зиёда аз 70 калима бештар аз 100 маротиба омадааст: **амакът** (амакат), **падарът** (падарат), **гарданът** (гарданат), **гуштът** (гушат), **дастът** (дастат), **дилът** (дилат), **дъстът** (дастат), **риштът** (ришат), **сарът** (сарат).

«– *Бачам, – гуфт (усто), – и додарът чӣ ко кард?*» [ОЭДК, с. 199].

Бандакҷониши шахсӣ-соҳибии танҳои **-аш** бо шакли лаҳҷавию тахфифиаш – **-ъш** дар номгӯи зиёда аз 120 калима бештар аз 250 маротиба омадааст, ки аз бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибии дигар афзунтар мебошад.

Шакли лаҳҷавию тахфифии бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси сеҷуми танҳои **-ъш** (-аш) дар калимаҳое, ки одамон ва узви баданро ифода мекунанд: **акахонъш** (акахонаш), **додаръш** (додараш), **дъхтаръш** (духтараш), **занъш** (занаш), **модаръш** (модараш), **ошъқъш** (ошиқаш), **падаръш** (падараш), **хучайнъш** (хӯчинаш).

Деҳқони тир. Дар дъстъш додӣ? [ОЭДК, с. 254].

Калимаҳе, ки бо бандакҷониши шахсӣ-соҳибии **-ъш** (-аш) маъноҳои гуногунро мефаҳмонанд: **аввалъш, ақибъш, аслъш, вахтъш, гуштъш, калонъш, коръш, қавлъш, монандъш, нимъш, омаданъш, пасъш, пешъш, пулъш, сангъш, тамомъш.**

Бо тахфифи овозҳои бандакӣ феълию ҳабарии шахси якуми танҳои **-ъм** (-ам) номгӯи зиёда аз 40 калима бештар аз 120 маротиба омадааст.

Бандакҳои тахфифӣ бо асоси замони гузашта феълҳои зеринро дар бар мегирад: **бъромадъм, гъръфтъм, ёфтъм, задъм, кардъм, омадъм, хурдъм, шидъм.**

Дъмби ҳаму зана маам гъръфтъм дарравӣ карда [ОЭДК, с. 305].

Феълҳо бо асоси замони ҳозира аз калимаҳои зерин иборатанд: **бъбинъм, бъхонъм, бъхуръм, гиръм, доръм, кънъм, мебинъм, меравъм, мешинъм, шавъм.**

Қосимҷон. Гъҷот баръм? [ОЭДК, с. 265].

Калимаҳое, ки бо тахфифи овозҳои садоноки **и** ва **у** дар пешванди **бъ-** (би-, бу-) истифода гардидаанд, асосан феълҳоро дар бар гирифта, номгӯи зиёда аз 100 калима бештар аз 500 маротиба бо тасрифҳо омадааст: **бъбар, бъбин, бъги, бъгӣ, бъдоз, бъза, бъкан, бъкаш, бъков, бъкъ, бъқапъш, бъпаз, бъпуш, бъра, бъте, бъхе, бъхез, бъхъ, бъхон, бъхър, бъчъкен, бъчъмбон, бъшава, бъшӣ, бъшу.**

– *Эй ошно, доси теза бъгир, бъбъришун!* [ОЭДК, с. 144].

Бо тахфифи овози садоноки **а** дар пешванди **на-**, ки ҳамчун морфемаи лаҳҷавии **нъ-** дарҷ ёфтааст, як калима – феъли **нъмебинам** истифода шудааст.

Боби сеҷум «**Ҷанбаҳои вожагонии фолклори Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ**» унвон дошта, аз шаш фасл иборат аст. Фасли якум «**Калимаҳои аслии хоси махзани асосии луғавии забони тоҷикӣ дар фолклори Сари Хосор**» ном дорад. Фолклори Сари Хосор, ки зиёда аз 7700 ногӯи калимаро дар бар мегирад, ба истиснои диалектизмҳои лексикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ 7000 ададаш (91,0

фоизашро) калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошад, ки ба истилоҳ ҳам умумихалқӣ, ҳам умумитоҷикӣ ва ҳам умумиистеъмоли махсуб меёбанд.

Фонд, захира, ё маҳазани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои решагӣ ташкил медиҳад. Аслан калимаҳои решагӣ аз як ё духиҷой иборат мебошанд. Чунин калимаҳо дар фолклори Сари Хосор зиёда аз 400 калимаро ташкил медиҳанд.

Аз ин рӯ, тасмим гирифта шуд, ки аз таркиби луғавии матнҳои фолклории Сари Хосор намунаи калимаҳои як ва духиҷоии аслан тоҷикии хоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикӣ, ки боис ва заминаи асосии калимасозӣ, ташуккулу тақомул ва рушди минбаъдаи забони тоҷикӣ гардидаанд, номбар ва тасниф карда шаванд.

Дар матнҳои фолклории назмию насрӣ ва драмавии як гурӯҳи калимаҳои аслии решагии хоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои ифодакунандаи узви бадан (бадани одамон, ҳайвонот, ҳашарот ва ғ.) дар бар мегирад: **бинӣ, гӯш, даст, забон, зулф, лаб, пой, рӯй, сар, чашм, чехра, шикам.**

Аз калимаҳои аслии тоҷикии решагие, ки исм ё номҳои мавҷудоти гуногунро ифода мекунанд: **асал, асп, барг, бор, дарав, зин, кор, лола, нон, об, орд, орзу, пар, роҳ, санг, сол, тар, танг, фикр, хок, чарх, шах, шох.**

Намунаи калимаҳои аслии хоси маҳзани асосии луғавие, ки сифат, ранг, аломат ва хусусияти хоси олами мавҷудотро мефаҳмонанд: **бад, баланд, нағз, нек, паст, пур, равшан, сафед, соз, соф, сурх, талх, тоза, хуб.**

– *Тъ чӣ хов дидӣ, ховът нек боша?* [ОЭДК, с. 306].

Аз шумораҳои калимаҳои **як, ду, се, чор, панҷ, шаш, ҳафт, ҳашт, нух, даҳ** ва **сад** зиёдтар дар фолклори Сари Хосор вохӯранд.

Бештар ҷонишинҳои **ман, ту, ӯ, мо, шумо, кӣ, чӣ, ин, он, ҳар, ҳеч** ва худ чи дар шакли забони адабӣ ва чи лаҳҷавӣ истифода шудааст.

Наумнаи калимаҳои аслии решагие, ки амалу ҳаракату ҳолатро ифода мекунанд: **буд, гард, дав, зад, кард, монд, омад, рафт, рез, сохт, хӯр, шикаст, шуд.**

Деҳқони пир. Ача, бӯдав! [ОЭДК, с. 255].

Калимаҳои аслие, ки аломат, тарз, ҳолат, вақту замон, сабабу мақсад ва миқдору дараҷаи иҷрои амалҳоро мефаҳмонанд: **бисёр, боло, дарун, зуд, кам, пас, пеш, поён, рӯз, фардо, ҳозир, шаб.**

Дар фолклори Сари Хосор чунин ҳиссаҳои ёридиҳандаи забони тоҷикӣ хеле зиёд, чун пешояндҳои аслии **аз, ба, бар, бо, бе, дар, то** омадаанд.

Чанд руз шӯкор кардану баъд аз шӯкор гаитан [ОЭДК, с. 273].

Калимаҳои аслии пайвандакӣ афзунтар истифода шудааст: **ва, ё, ки, ҳам.**

Ҳиссаҷаҳои аслии соддаи зерин мушоҳида мешавад: **ана, ҳа.**

Ба гурӯҳи ҳиссаҳои ёридиҳандаи калимаҳои нидоии аслии зеринро низ дохиланд: **вой, о, оҳ, ҳу, э, эй, эҳ,**

Мардак, ки омад, у доду вой гуфт [ОЭДК, с. 285].

Калимаҳои аслии забони тоҷикии матнҳои фолклории Сари Хосор зиёда аз 90 фоизро ташкил медиҳанд. Ва бо калимаҳои аслии садҳо калимаҳои дигар сохта шудаанд. Чунончи, калимаи маъмули **сар** дар таркиб ё сохтори бештар аз 15 калимаи дигар омадааст, ки айнан номбар мешаванд: **дъсара, морсар, сарак, сарбасар, саргашта, сардор, сарзамин, саридъстакӣ, саркашол, сартърош, сарчашма.**

Ба фасли дуюми боби сеюм «Калимаҳои серистеъмоли фолклори Сари Хосор» дохил карда шудаанд. Калимаҳои серистеъмом аз рӯи шумораи зиёда аз 50 маротиба дар матнҳои фолклории Сари Хосор бо истифодаи такрорёбии решагӣ ё асосашон, новобаста аз шаклҳои лаҳҷавӣ ва иловаи пешванду пасвандҳои шаклсозу

бандакҳо, муайян карда шуданд, ки аз инҳо иборатанду 47 ададро дар бар мегиранд: **Аллоҳ** – 50 маротиба (минбаъд – м.), **Худо** – 53 м., **кашидан** – 56 м., **бой** – 59 м., **Ғуломшоҳ** – 63 м., **боло** – 66 м., **об** – 69 м., **ду** – 70 м., **боз** – 73 м., **биё** – 77 м., **э** – 79 м., **акнун** – 85 м., **агар** – 87 м., **ё** – 89 м., **эй** – 89 м., **рӯз** – 96 м., **пеш** – 99 м., **ака** – 101 м., **ҳар** – 105 м., **худ** – 106 м., **бошад** – 114 м., **чӣ** – 158 м., **чавон** – 178 м., **духтар** – 182 м., **подшоҳ** – 182 м., **охир** – 183 м., **ҳамон** – 188 м., **омадан** – 189 м., **ӯ (у)** – 191 м., **ҳамин** – 195 м., **бача** – 224 м., **доштан** – 234 м., **ту** – 267 м., **ин** – 277 м., **баъд** – 297 м., **гирифта** – 309 м., **деҳқон** – 361 м., **рафта** – 376 м., **шудан** – 405 м., **аз** – 454 м., **як** – 540 м., **ман** – 560 м., **дар** – 623 м., **ба** – 634 м., **гуфта** – 825 м., **ки** – 860 м., **кардан** – 1043 м..

Дар чамъ 47 калимаи мазкур дар матнҳои фолклорӣ 11621 маротиба омадаанд, ки 41,0 фоиз аз шумораи маҷмуи калимаҳо (28701 адад) ва дар доираи номгӯи калимаҳо (7717 адад) 0,61 фоизро ташкил медиҳад.

Аз шумораи умумии 47 калима 36-тои он мустақилмаъно ва 11-тои дигараш ба сифати ёридаанда омадаанд: 1) **Аллоҳ, Худо, кашидан, бой, боло, об, ду, акнун, рӯз, ака, ҳар, худ, чавон, чӣ, духтар, подшоҳ, омадан, ҳамин, бача, ту, ин, гирифта, деҳқон, рафта, шудан, як, ман, гуфта, кардан**; 2) **э, агар, ё, эй, аз, дар, ба, ки**.

– *Ё расульлло, – гуфта, – насиби мора аллоҳу таолло буд кардаст, акъ хъроки амӣ гърг шидем* [ОЭДК, с. 297].

Муҳимтар аз ҳама, омӯзиши мавзӯ ва масъала аз назари лингвофолклористӣ нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор калимаҳои аслии тоҷикӣ замина, мавқеи хос ва серистеъмолиро доро мебошанд.

Дар диссертатсия фасли сеюми боби сеюм бо номи «**Лексикаи динӣ дар назми фолклори Сари Хосор**» дарҷ ёфтааст. Лексикаи динӣ дар матнҳои фолклорӣ назмӣ аз 263 калима иборат буда, 4 фоизи маҷмуи калимаҳои назми фолклорро ташкил медиҳад. Вобаста ба вазъ ва шароити зиндагӣ дар асри XIX ва то солҳои 60-уми асри XX мардум, бо вучуди маҳдудиятҳо, аз лексикаи динӣ густурда истифода кардааст, ки бештари онҳо мурочиати халқ – мардум ба Аллоҳ – Худо – ягона Офаридгор, Холиқ ва абадан Начотбахшу Бароварандаи умеду орзуҳост.

Аз ин лиҳоз, пеш аз ҳама, дар назми фолклори Сари Хосор номҳои хоси Аллоҳ – **алло**, Илоҳ – **Оллоҳ – оллоҳ**, Худо – **худо**, Худо – **хъдо**, Худовандо – **худовандо**, Ҳақ – **ҳақ**, исмҳои **пайғамбар, Қуръон**, номҳои хоси пайғамбарон **Сулаймон** ва **Юсуф**, номи писараму ва домоди пайғамбар Мухаммад (с) – **Алӣ**, исмҳои шахси **авлиё** ва **устод(ам)** васеъ истеъмол ёфтаанд.

Таҳлили мавқеъ ва дараҷаи истеъмоли калимаҳо нишон дод, ки номҳои зебои Худо – **алло** – Аллоҳ – 49 маротиба (минбаъд – м.), **хъдо** – **худо** – Худо – 11 м., **оллоҳ** – Оллоҳ – 8 м., **иллоҳ** – Иллоҳ – 1 м., **худовандо** – Худовандо – 1 м., дар маҷмуъ 70 маротиба мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки 27 фоиз ё сеяки чамъи лексикаи динӣ назми фолклори Сари Хосорро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин калимаҳои зиёди дигаре истифода шудаанд, ки расму оин ва маросимҳои гуногуни марбут ба дин, аз ҷумла зиндагӣ ва марғро мефаҳмонанд: **азодоръм, акамой, алвидоъ, ачал, гур, дуо, дъо, ғамдоръм, ислом, кафан, лаҳат, мазор, манзилакъм, марғ, мурдаӣ, нъмоз, мусулмонӣ, сала, толеъ, умр, фалаке, фано, ҳалок**.

Дар диссертатсия асли баромади калимаҳо бо мисолҳо шарҳ дода шудааст.

Дар чанги ачал дар ғарибӣ мурдем [ОЭДК, с. 55].

Дар назми фолклори Сари Хосор истифодаи лексикаи динӣ мавқеи хосро молик буда, эътиқод, боварӣ ва умеди мардумро ба Худои мутаол ва дини Ислом нишон медиҳад.

Фасли чоруми боби сеюм «**Синонимҳо**» ном дорад. Аввалан дар диссертатсия оид ба дараҷаи омӯзиши синонимҳо сухан меравад. Доир ба синонимҳо забоншинос М. Муҳаммадиев асарҳои «Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик», «Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ» ва «Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ»-ро таҳия намудааст¹.

Вале оид ба синонимҳо дар забони фолклори ин ё он маҳалли Тоҷикистон таҳияи асари алоҳида ё мукаммале ба назар нарасид.

Синоним калимаҳое гумошта мешаванд, ки аз ҷиҳати ташаккул (ё шакл) гуногун буда, маъноӣ яхела доранд, ё ҳаммаъно мебошанд².

Синонимҳо дар жанрҳои мухталифи фолклори Сари Хосор моҳирона истифода гардида, шумораи онҳо зиёда аз 100 номгӯӣ калимаро дар бар гирифта, бештар аз 900 маротиба дар жанрҳо ва мавридҳои гуногун омадаанд. Зиёда аз 50 синоним танҳо ва бештар дар шакли адабиашон дарҷ ёфтаанд, ки маъноҳои асли ва тобишҳои гуногуни маъноиро ифод кардаанд ва дар диссертатсия синонимҳо аз рӯйи баромади асли ва ифодаи маъно бо мисолҳо тасниф гардидаанд: **андак(ақ) – кам, камтар; андоза – чен; аралаш – гал(л)агов; бад – ганда; бача – писар; дашт – майдон; модар – оча; на – не; орзу – умед; оташ – алов; саросема – ҳадаҳа; соф – тоза; танҳо – фақат; хуб – нағз; хурд – майда.**

Баъд камтар ганобаиш бурда бъд, ки аждаҳо бъромад [ОЭДК, с. 277].

Омӯзиши лингвофолклористи матнҳои фолклории Сари Хосор нишон дод, ки мардуми ин диёр барои пуробуранг ва таъсирбахш баромадани сухан дар ҳар гуна жанрҳои воҳидҳои санъати бадеӣ маҳорати баланди эҷодкориро доро мебошанд.

Фасли панҷуми боби сеюм диссертатсия зери унвони «**Омонимҳо**» иншо шудааст. Омонимҳо калимаҳое мебошанд, ки сохти таркиби овозиашон монанд буда, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд³.

Таҳқиқ нишон дод, ки омонимҳо дар матнҳои фолклории Сари Хосор на он қадар зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст. Ва шумораашон бештар аз 20 номгӯӣ калимаҳоро ташкил медиҳад, ки аз калимаҳои зерин иборатанд: **буд – будан; буд – тамом, халос; қълф – қулфи гиребон (нақши курта); қълф – қулф (ашёи калиддор); нав – тоза, чадид; нав – ҳозир, акнун; пас – баъд; пас – қафо – ақиб – охир; рост – дасти рост; рост – раҳи рост; рост – ҳақ гуфтан; чен – андоза, чен – вахт, вақт.**

Деҳқони пир. (Аз даравидан боз истода). Буд кадӣ палата? [ОЭДК, с. 258].

Яке занак дар (вақти) нунбандӣ яг бача кад чени нахът [ОЭДК, с. 270].

– ... *То и чена ма дар шартът ноилоҷ бъдъм, дига осмону замин бърай, ай чанги ма халосӣ надорӣ!* [ОЭДК, с. 280].

Муқоисаи маъноӣ омонимҳо нишон дод, ки бисёре аз онҳо дар натиҷаи гирифтани маъноҳои нав дар доираи лаҳҷаи ҳамон диёр пайдо шудаанд.

¹ Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: ДДТ, 1962. – 162 с.; Муҳаммадиев М. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1975. – 256 с.; Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 272 с.

² Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – С. 25.

³ Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 24-25 с.; Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 142; Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 26-27.

«**Антонимҳо**» фасли шашуми боби сеюмро ташкил медиҳад. Антонимҳо калимаҳое махсуб меёбанд, ки аз ҷиҳати ифодаи маъно ба ҳам зид ё муқобиланд¹.

Дар матнҳои фолклории назмию насрии Сари Хосор бештар аз 50 номгӯи калимаҳои антонимӣ истифода шудаанд, ки онҳоро метавон дар доираи мавзӯҳои мухталиф ҷудо кард. Антонимҳо зиёдтар дар назм дида мешаванд.

Антонимҳое, ки мафҳумҳои мутааллиқ ба одамон ва синну соли онҳоро ифода мекунанд: **барно – пир; бача – духтар; ёш – пир; мардак – занак; мусъфед – кампир; писар – дъхтар; шавҳар – зан; шу, шуй – зан; чавон – пир; шаҳ – арус.**

– *Чавре, доде, – гуфтак руба, – нахо қатӣ шаҳу арус одамой қинголбоз бо и гулака хов кънен, чӣ ръсвоияй дар олам!* [ОЭДК, с. 303].

Антонимҳое, ки асосан ба ғайриоддаи одамон вобаста буда, сифату аломат ва ҳолату вазъияшонро мефаҳмонанд, ки бештар дар матнҳои назмию насрӣ омадаанд: **бедор, ведор – хоб, хов; бой – камбағал; дуст – душман; нағз – бад; рост – дъруғ; пиёда – съвора; сер – гъшна; ханда – гъря; хуб – ганда; хърсанд – зик.**

«– Э подшо, и чита ховай, ай-ай, ҳич ай хов бедор намешай?!» [ОЭДК, с. 306].

Гурӯҳе аз антонимҳо мафҳумҳои сифатино ифода мекунанд: **бъланд – паст; дъроз – калта, кутах; калон – хурд, майда; чуш – сард; пър – холӣ; рост – қач; рушан – торик; сьфед – сие; танг – къшод; ширин, шърин – талх.**

Бахше аз антонимҳо аломату хусусиятҳои зарфӣ доранд: **аввал – охир; боло – поён; бисёр, бьсёр – кам; дарун – берён; зиёд – кам; имрӯз – имшав; кушода – маҳкам; наздик – дур; пеш – ақиб, қафо; пеш – пас; зуд, тез, дарав – оста.**

Баъд воқияҳора габ зад, ай аввал то охир, гуфт:

«– *Ина дар дъсти шумо задем. ...*» [ОЭДК, с. 326].

Маълум гардид, ки Фолклори Сари Хосор аз истифодаи калимаҳои зидмаъно – антонимҳо низ орӣ нест.

Боби чоруми диссертатсия «**Диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор**» ном дошта, аз шаш фасл иборат аст. Фасли якум ба «**Мавқеи диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор**» бахшида шудааст. Нахуст дар бораи диалектизмҳо (калимаҳои лаҳҷавӣ) сухан меравад, ки яке аз мавзӯи ва масъалаҳои асоии омӯзиши илми лингвофолклористика ба ҳисоб меравад. Диалектизмҳо дар забони адабӣ ва асарҳо бо мақсади тавсифи нутқи қаҳрамонон ё намояндагони ягон мавзӯ, аз ҷумла маҳаллаҳо, деҳот, ноҳия, шаҳр, минтақа ва вилоятҳои истифода мешаванд.

Диалектизмҳо бо назардошти инъикоси таҳаввулотҳои хусусиятҳои воҳидҳои забонӣ асосан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: **диалектизмҳои лексикӣ, диалектизмҳои фонетикӣ, диалектизмҳои грамматикӣ, диалектизмҳои семантикӣ, диалектизмҳои фразеологӣ, диалектизмҳои этнографӣ** ва ғайра²¹.

Диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор мавқеи муҳим ва хос доранд. Дар матнҳои фолклории назмӣ, насрӣ ва драмавӣ бештар аз 3500 номгӯи ва ҷамъан 13500 калимаро (47 фоизро) – диалектизмҳо ташкил медиҳад.

¹ Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – С. 27-28; Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 17-18; Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 27-36.

² Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 59-61; Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1982. С.52-54; Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 42-43

Фасли дуҷуми боби чорум «**Диалектизмҳои лексикӣ**» ном дорад. Аз назари лингвофолклористӣ оид ба омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили диалектизмҳои лексикӣ дар фолклор ё эҷодиёти халқи тоҷик (ва ё ибораи маъмулии эҷодиёти даҳанакии халқ) асари илмӣ мукаммале дастрас нагардид.

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор бештар аз 70 номгӯи диалектизмҳои лексикӣ бо такрори баъзе калимаҳо афзунтар аз 170 маротиба омадааст. Калимаҳо аз рӯи алифбо дар шакли аввали истифодашон дар матнҳо ва дар доираи таҳқиқи талаботи лингвофолклористӣ дар ҳамон шакли талаффузашон оварда мешаванд: **агане; ала; аҳ; бахчӣ; бефара; булак; ғара; ғот; дангал; кашаг; қъръмбоша; лъғат; лъмба; пая; път; реб; рубич; рът; сиба; тарвоза; фара; фълх; фър; хърбич; ҳабата; ҳова; ҳуч; чойлоб; чолбанд; чол; чорғовак; чиба; чъхт; чаҳманбоз; чичӣ; чъғел; шартас.**

Дар диссертатсия маъноҳои диалектизмҳои лексикӣ, аз қабилӣ **агане** – вагарна, набошад, охир, хайр; **агарда** – яке, рафту, банохост; **ала** – охир, хайр, набошад; **аҳ** – асло, ҳеч вақт, ҳеч гоҳ; **бахчӣ** – барои чӣ, чаро; **бефара** – монда; **булак** – қисм, ним, пора; **ғара** – набошад, охир; **ғот** – вақт, замон; **дангал** – **дангала** (кардан) – партофтани, ҳаво додан; **измағӣ** – хирағӣ оварда шудааст.

Хъдо шоид, зиндагим тъӣ, агане вахт мембъръм! [ОЭДК, с. 265].

Шави дига нъмози шум шида бъд, соат ҳаму готи шав, ки хъдша момашир кълула каду тъқид дар дърӯни сандуқ [ОЭДК, с. 296].

Бо мақсади таҳқиқ, таҳлил ва омӯзиши муқоисавӣ матнҳои фолклорӣ ба се қисм чудо карда шуданд: назмӣ, насрӣ ва драмавӣ. Бинобар он ки дар матнҳои калонҳаҷми насрӣ ва драмавӣ аз шаклҳои гуногуни шеърӣ аз назми фолклории Сари Хосор истифода шудааст, порчаҳои шеърӣ ба гурӯҳи матнҳои назмӣ ворид карда шуданд. Масалан, сурудҳои «Ман доғ», «Майдо» ва баъзе рубоӣҳо (Давлатхотун ...) ҳам дар назм, ҳам дар драмаи халқии «Арзанкорӣ» ва ҳам афсонаҳо омадааст [ОЭДК, с. 24-28, 257-258, с. 240, 323].

Аз рӯи номгӯи диалектизмҳои лексикӣ калимаҳои **бахчӣ, давра, рубич, тарвоза, фърид, хърбич, чо́ло** танҳо дар матнҳои фолклории назмӣ, калимаҳои **агарда, бефара, булак, ғара, ғот, дангал – дангала (кардан), измағӣ, кънъск, лъмб, лъхч, чъғел, мут, пая, рът, сиба, тъқид, фълх, чолбанд, чорғовак, чиба, чут, чъқим, чъхт, чаҳманбоз, шалфа ва шартас** танҳо дар матнҳои фолклории насрӣ, калимаҳои **лъғат, қъръмб, Олломасанӣ, тегъз, фара, ҳабата** танҳо дар матнҳои фолклории драмавӣ ва калимаҳои **агане, ала, аҳ, реб, теф, фър, ҳова** ва **ҳуч** дар ҳар гуна матнҳои фолклорӣ омехта истифода гардидаанд.

Дунё ҳай, дунёӣ муваққат,

Зиндагонӣ хуб асту ганимат,

Дар давра бинӣ, бикунӣ суҳбат,

Гапи хуб дур асту қимат. [ОЭДК, с. 88].

Дъхтар хест сандуқа ба шамшиер баракшо тарвоза зад, чор булак, кад сандуқаву момаширша дар ҳар бар сърунду тарки ватани почой кард [ОЭДК, с. 296].

Дехқони тир. (Дастӣ ўро гирифта). *Олломасанӣ, аслу насабът ай гъчо?* [ОЭДК, с. 250].

Аз рӯи ифодаи маъно ва хусусиятҳои тағйироти овозӣ, грамматикӣ ва семантикӣ диалектизмҳои лексикӣ шартан ба гурӯҳи зерин чудо карда шуданд: диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ: **қъръмб, лъғат, лъхч, рът, сьвчък, тутък, тъқид, фълх, фър, хърбич, чойлов (чойлоб), чува (чиба), чутът, чъхт, чъғел, шартас;** диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-грамматикӣ: **Олломасанӣ;** диалектизмҳои

лексикии фонетикӣ-морфологӣ: **қъръмча, фъридак**; диалектизмҳои лексикии фонетикӣ-семантикӣ: **път, път-пътак**; диалектизмҳои лексикии морфологӣ: **бефара, чолбанд, чорговак**; диалектизмҳои лексикии морфологӣ-семантикӣ: **агарда; дангала (кардан)**; диалектизмҳои лексикии семантикӣ: **давра, фара**.

Баъд омадай калу чойлов кардаю тори чойловда шиштай, ки як кампир омадай – як девкампири зол [ОЭДК, с. 285].

– *Чиба омадӣ?* [ОЭДК, с. 278].

Аз шумораи умумии диалектизмҳои лексикӣ бештар аз 20 калима ба матнҳои фолклории назмӣ, зиёдтар аз 120 калима ба матнҳои фолклории насрӣ ва қариб 30 калима ба матнҳои драмавӣ рост омад.

Унвони фасли сеюми боби чорум «**Диалектизмҳои фонетикӣ**» мебошад. Диалектизмҳои фонетикӣ калимаҳои лаҳҷавӣ ё решаю асосҳои феълие шумурда шудааст, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои фонетикӣ ба тағйироти овозӣ дучор гардидаанд. Ва фолклори Сари Хосор номгӯи зиёда аз 1100 диалектизми фонетикиро бо такрори бештар аз 5500 калима дар бар мегирад.

Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили мисолҳо маълум сохт, ки диалектизмҳои фонетикӣ дар фолклори Сари Хосор бо роҳҳо ва сабабҳои гуногун, аз қабилӣ ҳодисаҳои фонетикӣ афзоиш, афтидан, табдил, таҳфиф ва ҷойивакунии овозҳо пайдо шудаанд ва маводи зиёдеро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, ҳар як мавзӯ бо тартиби алифбо мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Дар натиҷаи ҳодисаи фонетикӣ афзоиши овозҳо (дар оғоз, байн ва охири калимаҳо) 20 номгӯи диалектизми фонетикӣ ташаккул ёфтааст: **исън, қиматбаҳо, митър, тъхъм, таҳида, усън, ҳизор, чъшъмъш**.

Нахът дар дъруни дара гърд гаит исъну усън [ОЭДК, с. 272].

Зад (почаи) ҳизора лифаву руболо шид [ОЭДК, с. 304].

Ғуломшоҳ. Ҳаму бари таҳида, ки рифтем, новардунай [ОЭДК, с. 268].

Дар оғоз, байн ва охири калимаҳо асосан овозҳои **а, й, м, н, х** ва **ъ** афзоиш ёфта, яке аз сабаби пайдо шудани диалектизмҳои фонетикӣ гардидааст.

Бахусус дар ташаккули диалектизмҳо ҳодисаи фонетикӣ афтидани овозҳо дар лаҳҷаҳо бештар ба назар мерасад. Фолклор ё матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз забони гуфтугӯӣ ё нутқи халқ – мардум сабт мешаванд, аз ин ҳодисаҳо хориҷ нест.

Дар фолклори Сари Хосор шумораи калимаҳое, ки бо афтидани овозҳо истифода гардидаанд, зиёда аз 4000 ададро дар доираи номгӯи бештар аз 700 адад ташкил доданд. Афтидани овозҳо аз решаҳо дар доираи номгӯи зиёда аз 140 калима бо истифодаи такрор бештар аз 1000 калимаро дар бар гирифт. Омӯзиши афтидани овозҳо бо тартиби аз оғоз, байн ва охири решаҳо гузаронида шуд.

Афтидани овозҳо дар оғози решаи калимаҳои **ам** – ҳам, **ача** – а бача, **арқа** – ҳарқан, **ичи** – ҳеч чӣ, **маам** – ман ҳам ва **(и) ям** – (ин) ҳам мушоҳида гардид, ки куллан овози **ҳ**-ро дар бар мегиранд.

– *Валло, ҳамӣ гапът рост боша, ма ам мерам* [ОЭДК, с. 150].

Дар калимаҳои зерин аз байни решаашон овозҳо афтидаанд: **акун** – акнун, **арра** – арра, **бона** – баҳона, **дъво** – даъво, **вадай** – ваъдаи, **мачит** – масҷид, **мина** – миён(а), **мумин** – муъмин, **оста** – охиста, **руған** – равған, **субат** – суҳбат, **яни** – яъне.

Аз ин калимаҳо овозҳои **а, в, ё, и, й, қ, л, н, р, с, у, х, ш** ва **ъ** афтидаанд, ки аз инҳо 3 овози садонок (а, и, у) ва 1 йотбарсар (ё) мебошанд.

– *Ай, – гуфт почо, – кънҷорара гън кънен, ругани карасина бърезену аловъи бъзанен!* [ОЭДК, с. 289].

Аз решаи зиёда аз 50 калима (бо такрор зиёда аз 500 адад) овозҳо аз охири калимаҳо афтидаанд, ки бештар овози **н** ва **ҳ** мебошанд: **аку** – акнун, **алло** – Аллоҳ, **арқа** – харқан, **балантар** – баландтар, **дига(да)** – дигар, **зиётар** – зиёдтар, **ихо** – инҳо, **каам** – кардам, **сипо(-е)** – сипох, **хара** – харро, **хичо(и)** – ҳеч ҷо, **хичи(ӣ)** – ҳеч ҷӣ.

– *Агар мӯ овозъма балантар бароръм, ҷондоро омада, гусфандои колхоза мехъран* [ОЭДК, с. 238].

Ходисаҳои фонетикии монандшавӣ, дуршавӣ ва ҷойивазкуни калимаҳои зеринро дар бар гирифтаанд: **амбър**, **баркаст**, **вазмин вахт**, **автов**; **авҳол** – ахвол, **қаъла** – қалъа, **чаъмахонӣ** – чумъахонӣ, **уштур** – шутур, **шаъм** – шамъ.

Гаит ниго кард, миёнай ҳаму дарёда яг қаъла [ОЭДК, с. 281].

Ходисаи табдили (бадалшавии) фонемаҳо (овозҳо) дар фолклори Сари Хосор дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба ба назар расид.

Дар забони фолклор низ чун забони адаби ҳодисаи фонетикии табдили овозҳоро ба ду гурӯҳ – овозҳои садонок ва ҳамсадо метавон ҷудо кард.

Овози **а** пеш аз ҳама дар асоси калимаҳо бо садонокҳои **и**, **о** ва **у** табдили овоз шудааст: **чиён** – ҷаҳон, **пуғой** – пағохӣ, **руған** – равған, **сувор** – савор.

– ... *Мо ҳаму хели чор ёру биродарем, агар ошмон карда, сермон кънен, хуб, неки накънен, тайёрӣ бинен, ҷанг мекънем!* [ОЭДК, с. 276].

Овози **и** ба овози **и**-дароз дар калимаи **охӣ** (охир) табдил шудааст.

– *Ала, ҷӣ бъгум, охӣ!* [ОЭДК, с. 185]

Овози **о** дар решаи калимаҳои зерин ба **а** табдил шудааст: **афтовара** – офтобаро **пага** – пағох, **ча** – ҷо.

Баъд омадъм, тобаву надомат кардъм, ҳаму зан афтовара дъстъмда дод, боз шишитъм, шидъм асли қадим [ОЭДК, с. 307].

Дар фолклори Сари Хосор овози **о** ба **у** дар мавқеҳои мухталиф табдил ёфтааст. Яке аз мавқеъ ва хусусиятҳои хосаш пеш аз овози ҳамсадои **н** ба **у** табдил шудани **о** мебошад: **аловистун** – аловистон, **биёбун** – биёбон, **вайрун** – вайрон, **нун** – нон, **ягун** – ягон.

– ... *Ҳамқа ҷуши аловистун!* [ОЭДК, с. 316]

Дар бахше аз калимаҳои овози **у** ба **и** табдил шудааст: **чидо** – ҷудо, **лич** – луч, **луб-лич** – луб-луч, **миянсар** – муяссар, **хинар** – ҳунар, **чува** – ҷиба, **шид** – шуд.

Хара пъити лич кард, чариданӣ рафт, паси куи Қоф рафт хар [ОЭДК, с. 294].

Ҳамчунин дар як қатор калимаҳо чун қоидаи лаҳҷаи шимоли шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҷойи овози **ӯ**-и устувори дароз **у**-и устувор омадааст: **бу** – бӯ, **кух** – кӯх, **кур** – кӯр, **арус** – арӯс.

Дар фолклори Сари Хосор овози **э** (**е**) асосан ба овози **и** табдил гардидааст, ки бештарашон аз калимаи **ҳеч** ташаккул ёфтаанд: **битаракӣ** – беҳтаракӣ, **миёя** – меояд, **митр** – метр, **хич** – ҳеч, **хичи** – ҳеч ҷӣ, **хичка** – ҳеч кас, **хиччи** – ҳеч ҷӣ.

Эй, хичка нест-а? [ОЭДК, с. 251].

Аз мисолҳо аён шуд, ки диалектизмҳои фонетикӣ дар натиҷаи табдили овози **а** ба садонокҳои **и**, **о** ва **у**, овози **и** ба овози **ӣ** овози **о** ба **а** ва **у**, овози **у** ба **и**, овози **ӯ**-и устувори дароз ба **у**-и устувор ва овози **э** (**е**) асосан ба овози **и** табдил пайдо шудаанд.

Табдили овозҳои ҳамсадо, ки роҳи сабаби дигари пайдоиши диалектизмҳои фонетикӣ маҳсуб меёбад, дар фолклори Сари Хосор дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба ба назар расид.

Дар фолклори Сари Хосор бештар овози **б** ба **в** дар мавридҳои гуногун – оғоз, байн ва охири калимаҳо табдил гардидааст: **вардор** – бардор, **ведор** – бедор, **авр** –

абр, **бедорховӣ** – бедорхобӣ, **бохавар** – бохабар, **ов** – об, **подавон** – подабон, **тавақ** – табақ; **афтов** – Афтоб, **имшав** – имшаб, **лав** – лаб, **хов** – хоб, **чув** – чӯб, **шав** – шаб.

«Гов дар диёри бегона гусола метова» [ОЭДК, с. 215].

Хамчунин овози **д** ба овози **т** табдил гардидааст: **наметъм** – намедиҳам, **бътеву** – бидихеду, **зиётай** – зиёдай, **кабут** – кабуд, **лахат** – лаҳад, **натия** – надихад.

Овози **з** ба **й** табдил гардидааст: **ай** – аз (зиёда аз 350 маротиба вомехӯрад).

«Русурхий одам ай меҳнатӣ» [ОЭДК, с. 214].

Овози **к** ба овози **г** табдил гардидааст: **погиза** – покиза, **фигр** – фикр, **яг** – як, **ягдигар** – якдигар, **яг-дъ** – як-ду, **ягчоя** – якчоя.

Дар калимаи **махсад** (мақсад) овози **қ** ба **х** ва дар калимаи **неки** (лекин) овози **л** ба **н** табдил шудааст. Баръакс овози **н** ба **л** низ табдил шудааст: **лиқоб** – ниқоб.

Неки агар ай яг найча нимша бъхрӣ, ба занта барӣ, чазир мешай! [ОЭДК, с. 247].

Хамчунин овозҳои зерин табдил ёфтаанд: **п** ба **б**: **габ** – гап, **туб** – тӯп, **чабгардун** – чапгардон; **р** ба **л**: **девол** – девор, **малғузор** – марғзур; **т** ба **д**: **авқод** – авқот, **байд** – байт, **қиёмад** – қиёмат; **ф** ба **в**: **авзол** – афзол, **Автов** – Афтоб, **ғавс** – ғафс, **кавш** – кафш; **х** ба **ғ**: **устъгон** – устухон; **ч** ба **ҷ**: **мачит** – масчид.

– Не, габ зан! – (гуфт подшоҳ) [ОЭДК, с. 300].

«Кулухи қоқ ба деволи қоқ намечаспа» [ОЭДК, с. 218].

Дехқони пир. Ғавс чошидъмъи [ОЭДК, с. 255].

Дар фолклори Сари Хосор зиёда аз 15 овози ҳамсадо ба ҳамсадоҳои дигар табдил шудаасту ин ҳодисаҳои фонетикӣ дар лаҳчаҳо маъмулан сабаби пайдоиши диалектизмҳои фонетикӣ гардидаанд.

Яке аз роҳҳо ва сабабҳои асосии дигари пайдоиши диалектизмҳо ин ҳодисаи фонетикӣ таҳфифи овозҳо, баҳусус овозҳои садонок аст. Дар ташаккули диалектизмҳои фонетикӣ ҳодисаи фонетикӣ таҳфиф зиёдтар ба миён меояд, ки дар фолклори Сари Хосор низ ин раванд ба назар расид.

Пажӯҳиш нишон дод, ки овозҳои садонок новобаста аз мавқеи заданокӣ ва беадагиашон дар морфемаҳои гуногуни калимаҳо таҳфиф ёфтаанд. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама таҳфифи овози **а** дар решаи калимаҳо мавриди таҳлил қарор дода шуд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои зеринро метавон дохил кард: **бъланд** – баланд, **дъроз** – дароз, **дърун** – дарун, **дъст** – даст, **зъмйн** – замин, **нъмоз** – намоз, **пъга** – пағоҳ, **съвор** – савор, **съфед** – сафед, **чъроғ** – чароғ, **чъшм** – чашм, **чъвон** – ҷавон.

Ови чъшмъи дар ръхсорай ҳаму бача чъкид [ОЭДК, с. 278].

Овози ҳалқии нарми **ъ** дар 2060 калима ба ҷойи **а** бештар аз 2130 маротиба омадаасту дар ташкили диалектизмҳои фонетикӣ нақши муҳим бозидааст.

Овози **и** дар зиёда аз 50 калимаи решагӣ таҳфиф ёфтааст: **бънӣ** – бинӣ, **бъринч** – биринч, **бъсё** – бисёр, **гъндъшк** – гунҷишк, **гъръфт** – гирифт, **гъря** – гиря, **ошък** – ошиқ, **чъз** – чиз, **чълик** – чилиқ – ангушт, **шъкам** – шикам, **шърин** – ширин.

«– Мома, чъзе дар насиби мъ боша, ҳаму насибма мебинъм» [ОЭДК, с. 164].

Таҳфифи овози **у** боиси ташаккули диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор гардидааст. Овози **у** дар калимаҳои содаи решагӣ бештар таҳфиф ёфта, номгӯйи онҳо зиёда аз 180 ададро ташкил медиҳад: **дъ**, **тъ**, **бъз**, **гъл**, **гън**, **хъд**, **зълф**, **кънч**, **мърғ**, **мъшт**, **сърх**, **дърӯғ**, **къчо**, **хъдо** (Худо), **шъмо**, **бълбъл**, **гъндъшк**, **дъхта**, **кърта**, **акъ**, **Балчъвон**, **гандъм**, **мардъм**, **тарбъз**, **кън**, **бъд**, **гъзашт**, **пъхт**, **шъд**, **шънид**.

Се моҳ шидай, ба якта хъшдор шидъм,

Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,

Ку ҳичраи тангак, ки бѣхонѣм дѣ газал,

Ай ҷони шѣрини хѣдѣм безор шидѣм. [ОЭДК, с. 58]

– Не, мега, модари ма девай, тѣра мехѣра, бебало намемона! [ОЭДК, с. 158].

Дар даҳани гѣрг бошиву пот кашол [ОЭДК, с. 215].

Ҳамин тариқ, ҳисоби омории овозҳои садонок дар матнҳои фолклории Сари Хосор собит сохт, ки овози ҳалқии нарми **ѣ** дар зиѣда аз 2700 калима ба ҷойи **у** бештар аз 2800 маротиба омадааст. Яъне дар ҳамин шумораи калимаҳо овози садоноки **у** таҳфиф шуда, диалектизмҳои фонетикӣ сохтааст.

Дар эҷоди диалектизмҳои фонетикӣ таҳфифи овозҳои садоноки устувори **о**, **ӯ** ва **э** низ нақш гузоштаанд. Калимаи **домод** дар шакли лаҳҷавии **дѣмод** омада, овози садоноки устувори **о** дар ҳиҷои якуми он таҳфиф шудааст.

Дар решаи калимаҳои зерин овози садоноки устувори дарози **ӯ** новобаста аз мавқеи ҳиҷосозӣ ва заданокӣ таҳфиф ёфтааст: **кѣлѣх** – кулѣх, **Нахѣт (нахѣт)** – Нахѣт, **ханѣз** – ханѣз, **пѣшок** – пѣшок, **хѣрок** – хѣрок.

Неки пѣшоки созам надорѣ [ОЭДК, с. 266].

Дар феълҳои мазкур бо назардошти истифодаи пешвандҳо ва бандакҳо овози садоноки **ӯ**-и устувори дароз таҳфиф шудааст: **бѣхѣ** – бихѣр, **пѣшонд** – пѣшонд.

«Харбузара бѣхѣ, тура ба палак чѣ кор» [ОЭДК, с. 212].

Дар ташаккули диалектизмҳои фонетикӣ таҳфифи овози садоноки устувори **э** дар калимаи **каротѣгинѣ** [ОЭДК, с. 196] – қаротегинѣ ба назар расид, ки овози **э** (**е**) бо **ѣ** ишора шудааст.

Зерфасли якуми фасли сеюми боби чорум бо номи «**Таснифи диалектизмҳои фонетикӣ**» иншо гардидааст. Диалектизмҳои фонетикӣ фолклори Сари Хосор бо назардошти хусусиятҳои лексикӣ, морфологӣ, ономастикӣ ва семантикӣ зиѣда аз 1000 номгӯи калимаҳоро дар бар мегиранд, ки бештар аз 5500 маротиба дар назму наср такрор омадаанд. Бинобар ин, дар доираи номгӯи онҳо аз рӯи баъзе ҷиҳатҳои забонӣ, аз ҷумла ифодаи ном, маъно ва мансубият ба ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳо ҷудо карда шуданд. Аксари диалектизмҳои фонетикӣ ба исмиҳо (номҳо) марбутанд.

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номҳои Худоро ифода мекунанд: **алло** (Аллох), **Олло** (Оллох, Аллох), **хѣдо**, **худо** (Худо), **хѣдовандо** (Худовандо).

Почо дар чѣл ҳичра дѣрун дѣрумод, зѣмина канд, синаша дар хоки сиѣ мунд, чѣнон нолаи пѣраламе мекѣна, ки хѣдоѣ хѣдовандо паноҳ бѣта [ОЭДК, с. 295].

Диалектизми фонетикӣ, ки ба пайғамбари Худо мутааллиқ аст: **расулѣлло**.

– Э расулѣлло, барои чѣ, ки охир дар 80 рафтѣм, надодим ҳиччи, дар и дами охир мѣра шармѣнда карда, ки яг хар додѣ? [ОЭДК, с. 287].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номҳои мардонаю занонаи одамонро мефаҳмонанд: **Гурѣгулисулгон**, **Гуруѣглишо**, **Гѣлом**, **Давлатшо**, **Кѣнѣск**, **Кѣличпалвон**, **Муминбой**, **Мѣнѣск**, **Нахѣт (Нахѣтак)**, **Сѣлтонхѣсайн**; **Давлатхотѣн**, **Зинатгѣл**.

Давлатхотѣн – барги гѣли зардолу,

Яг буса бѣте, ба дарди дилам дору. [ОЭДК, с. 323]

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба истилоҳоти ҳешовандӣ, вазъ ва ҳолати синунсолии одамон марбут аст: **арус**, **биродар**, **бово**, **бѣбичон**, **гулак**, **дѣмод**, **дѣхта**, **дѣхтар**, **занаг**, **қѣда**, **мусѣфед**, **нѣваса**, **саѣера**, **шу**, **шуй**.

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи узвҳои бадани инсон ва дигар ҳайвону ҳашаротро ифода мекунанд: **абру**, **ангѣшт**, **бѣннѣ**, **дѣмғоза**, **дѣст**, **зѣвон**, **кала**, **кѣртѣк**, **муй**, **мѣшт**, **овхѣрак**, **пуст**, **руда**, **руй**, **рѣхсора**, **гуш**, **чѣшм**, **шѣкам**.

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба вазъ, ҳолат ва муносибати одамон мансуб аст: **авҳол, амра, аспсвор, афсонагу, бедорховӣ, гушнагив, дъгона, дъзд, дъшман, камбъғал, мардъм, мълло, мълсофир, мълсълмон, ошък, раҳгъзар, сьвор, чъвонмард.**

Баъд ҳаму бачаи қозӣ ай дъмби ҳаму кавгу чанвар аспсвор омад [ОЭДК, с. 319].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки марбути вазифаву мансаб, касбу кор, ҳунару ҳунармандӣ ва асбобу афзор мебошанд: **арзънкорӣ, бьғзолавунӣ, дехқунӣ, қалавьрӣ, чъфтгар, маълим, нунбандӣ, осёбвун, подавон, рамавон, сълтон; амбър, кедман.**

Дехқони чавон. Майлъш, мь бьғзолавунӣ мекънъм [ОЭДК, с. 256].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба хӯроку хӯрокворӣ вобастаанд: **авқод, арзън, бъринч, гушт, кълча, нун, ов, пършакар, руған, шурбо.**

– Тъ нуна бьхър, мь хеста чъфта ҳай кънъм [ОЭДК, с. 270].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки фитонимҳоро (номи растаниҳо – гиёҳҳо ва ниҳолҳоро) ифода мекунанд: **аргъвон, арзън, гандъм, ғуза, гъл, дъллона, қаҳгъл, нахът, сев, сняхгуш, тарбъз, шълха.**

Яг дъллонара бъриду харда бор карду ба дари хонаи хучаиншиа омад [ОЭДК, с. 270].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки мансуб ба сайёра, табиат ва ҳодисаҳои табиӣ мебошанд: **авр, Афтов, бухор, зъмн, кух, Маҳтов, Навруз, сангов, чъшма, чуй.**

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи ҳайвонотро мефаҳмонанд: **буғзола, бъз, бьқагов, гусола, гуспанд, гьрг, къчък, руба, рубах, уштур, харгуш, хутик, хърс, шьтър.**

Яг хъруз бьдай, дидай, ки руба хъмор дохтай, – шшштай [ОЭДК, с. 150].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи парандагонро ифода мекунанд: **бълбъл, гъндъшк, кавг, мьрг, симьрг, хурус, хъруз, хъндона, чъғз.**

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба макону манзил ва ҷой ишора мекунанд: **гур, гуша, дънё, ку(и), куча, лаҳат, мачит, мълк, оғъл, хичра, чиён, чога.**

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба ашъҳои хонаводагӣ, рӯзгор ва мансуб ба одамон далотат доранд: **большт, гушвор, дастърхон, дегдун, куза, курпа, курпача, кълф, кърта, чоруб, нъмол, хезъм, ойна, пьшок, тавақ, тьгма, тьриза, чъз.**

– Курпача партофтъм, биё, болой курпачада бьшӣ [ОЭДК, с. 281].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ном ва маъноҳои мухталифро ифода менамоянд: **гьрьфтор, гън, кърдат, маҳсад, мьзд, нъмоз, рьхсат, савр, субат, сьфеда, сьхан, туй, тьхъм, фиғр, хавар, хъчум, ҷойлов, чъғук, чъдой, чъмла.**

– Ай, – гуфт почо, – кънҷорара гън кънен, руғани карасина бьрезену аловъш бьзанен! [ОЭДК, с. 289].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки номи мавзёҳои ҷуғрофиёро (топонимҳоро) дар бар мегиранд: **Балчъвон, Гирмон, Дърозпитов, Кангърт, Кобъл, Къндонӣ, Қуқан, Хучадълуна, (Дашти) Шуро.**

– Дар бозори Балчъвон панҷ танга ҳаст [ОЭДК, с. 181].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ранг ва аломату хусусиятро ифода мекунанд. Чунин калимаҳоро метавон ба ҳелҳои сифат – асли ва нисбӣ ҷудо кард.

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба сифатҳои асли мансубанд: **савз, сиё, сьрх, сьфед, бъланд, дъроз, кутах, рушан, тьнг, ғавс, тьнък, сьст, хьшру, хърсанд, хавор, чъркин, шьрин, поғиза, хьшёр, дилсиё, кълула, пьрхър, хьшбахт, хьшнамул, шьҷоь.**

– И, бачай калдор бъмбъра, иқа вазмин шидастак [ОЭДК, с. 284].

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки ба сифатҳои нисбӣ тааллуқ доранд: **дъстӣ, кънҷорагӣ, кърмънӣ, руғанӣ, хиёлӣ, хунагӣ, шькорӣ.**

Дар фолклори Сари Хосор хелҳои мухталифи шумораҳо низ ба шакли диалектизмҳои фонетикӣ дучор шудаанд, аз ҷумла: шумораҳои микдории асли: **яг, дъ, пан, нъх, дъвоздах, хажда, нъздах, чъл**; шумораҳои микдории асли ба нумератив: **дъта, бистудъта, чълта, сесатта**; шумораҳои тахминӣ: **яг-дъ, яг-дъ-се, пан-шаш**; шумораи касрӣ: **ҳаштяг**.

Баъд кампира фарёд кард, (ки) як-дъ-се дег биёр [ОЭДК, с. 277].

Хелҳои мухталифи диалектизмҳои фонетикӣ ҷонишинҳо дар фолклори Сари Хосор вомехӯранд: ҷонишинҳои шахсӣ: **ма, мъ, мьн, шьмо, тъ**; ҷонишини нафсӣ-тӯкидӣ: **хъд**; ҷонишинҳои саволӣ: **къчо, коом, читаро, читу**; ҷонишинҳои ишоратӣ: **ами, амӣ, аму, амича, и, ика, ича, хама, хамака, хаму**; ҷонишинҳои таъинӣ: **хардъ, хар къчо, хар яг**; ҷонишинҳои манфӣ: **ҳичӣ, ҳич яг, ҳич, ҳичка, ҳичо**; ҷонишини номуайяни: **ягун**; ҷонишини муштарак: **ягдигар**.

– *Намебинӣ, магам ма дъруг мегум, асбоби мара намебинӣ, пустина нига кън, тасбеҳа нига кън!* [ОЭДК, с. 150].

Ҳар яг духтар мезад ба тирдаст,

Сару тефи душман мешукаст. [ОЭДК, с. 103]

Деҳқони пир. Ҳичӣ, аҷаб хубе! [ОЭДК, с. 259].

Дар фолклори Сари Хосор гурӯҳи дигари калимаҳоро диалектизмҳои фонетикӣ феълӣ ташкил медиҳанд, ки онҳоро аз рӯйи асосҳои феълӣ ва истифодаи морфемаҳо (истисно аз бандакҳо) метавон ҷудо кард:

- асоси замони ҳозираи феъл бе морфемаҳои калимасозу шаклсоз: **бърор, гуй, гъзар, кън, пуш, пьрс, сузад, фъруш, хе**;

– *Ма хъдма мурда мекънем, «хонамой» гуй, барое, ки ним кило чормағз ай Мънъск ба ма зиётӣ омадаст* [ОЭДК, с. 327].

- асоси замони гузаштаи феъл бе морфемаҳои калимасозу шаклсоз: **бъд, гифф, бъррид, гъзашт, гърехт, гъръфт, дърид, кад, къшод, къшт, пъхт, сухт, шид, шъкаст**.

Шътъра гелонда къшт [ОЭДК, с. 271].

Чуноне маълум гардид, асосҳои феълӣ дар шакли диалектизмҳои фонетикӣ бо тасрифҳои гуногуни замонию шахсӣ дар фолклори Сари Хосор истифода гардидаанд.

Диалектизмҳои фонетикӣ зарфӣ (бо хелҳои замон, макон, тарзи амал ва микдору дараҷа) дар фолклори Сари Хосор мавҷи хос доранд, ки намунаи онҳо бо тартиби алифбо оварда мешаванд: **аку, акъ, ас, барқаст, берън, бьсё, дъруз, дърун, зуттар, имшав, ларзун-ларзун, мъдом, оста-оста, пъга, холи, шавона, ягбора, ягҷоя**.

– *Ай съни афтовишин миёя* [ОЭДК, с. 163].

Пешоянду пасояндҳои **аз, барои, рӯи, таги (таҳи)** ва **-ро** ба ҳодисаҳои фонетикӣ дучор омада, диалектизмҳоро ташкил додаанд: **ай, барой, руи; -а, -ра**.

Пайвандакҳои **ага, неки** ва **ҳамчънон** диалектизмҳои фонетикӣ махсуб меёбанд.

Дар фолклори Сари Хосор ҳиссаҳои зерин дар шакли диалектизмҳои фонетикӣ омадаанд: **ам, ахир, кълли, магам, майлъш, нахо, охи, хай, хо, хой, яни**.

Диалектизмҳои фонетикӣ, ки нидо ва калимаҳои тақлидиро ифода мекунанд: **билло, валлай, валло, илой, афсус, ух, асаг, ачъга, къша; гъррас, гъчаст, къррас, кът-кът, пълач-пълач, тълап-тълап, фъс-фъс, чърак-чърак, чър-чър, чър-чърӣ**.

Валлай, ана агар ки... эй! [ОЭДК, с. 256].

Дар натиҷа омӯзиши таснифи диалектизмҳои фонетикӣ фолклори Сари Хосор нишон дод, ки ба ин масъала қисме аз воҳидҳои луғавии қулӣ ҳиссаҳои нутқ

дучор гардидаанд. Мардум зимни гуфтугӯ, эҷод ва нақл нутқ ё сухани хешро хеле содда, суфта ва равон гардонидаанд.

Зерфасли дуҷуми фасли сеҷуми боби чорум «**Дилаектизмҳои фонетикии иқтибосӣ**» номгузорӣ шудааст. Лингвофолклористика илмест, ки кулли мавзӯҳои баҳси соҳа, самт ва паҳлуҳои мухталифи забони фолклорро ҳамаҷониба, дар доираи имконият аз рӯи жанрҳои фолклорӣ меомӯзад. Дар фолклори Сари Хосор калимаҳои иқтибосии арабии зиёд мушоҳида гардид, ки ба шакли лаҳҷавӣ омадаанд. Ва онҳоро аз рӯи мавзӯҳои баҳси забони тоҷикӣ метавон ба гурӯҳҳо тасниф намуд.

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабие, ки мансуб ба ном ва сифатҳои Худо (**алло** (Аллоҳ), **бъсмилло**), ба дин (**дъо**, **қавр**, **лахат**, **мачит**), номҳои одамон (**Гурғулисултон**, **Давлатхотън**, **Давлатшо**), ба ҳолату муносибати одамон (**авҳол**, **ғълон**, **ошъқ**, **съҳат**, **мъбориз**), номи мавзӯ ё макон ((**Дашти**) **Шуро**, **Қърбоншаҳид**), ба ашъҳо (**авзол**, **тавақ лиқоб**) мебошанд.

Бегила, бъсмилло гуфта мечошем [ОЭДК, с. 253].

Даррав мълло овардан, ура нико кардан [ОЭДК, с. 302].

Деҳқони тир. Ай, мо ҳам ай Дашти Шуро [ОЭДК, с. 251].

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабие, ки сифат, хусусият, ҳолат, арзиши ашъҳо ва вақту замонро мефаҳмонанд: **бамъносиб**, **қиматбаъҳо**, **мъносиб**, **мълоним**, **ҳарум**; **мъддат**, **мълон**, **сълх**, **сълҳар**.

Диалектизмҳои фонетикии иқтибосии арабии дигар ҳастанд, ки мавзӯҳои мухталифро дар бар мегиранд: **байд**, **дънъ**, **мърод**, **таваллъд**, **хълум**, **чълла**, **шълъа**.

Дар зиёда аз 10 калимаи иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар шакли лаҳҷавӣ истифод шудааст: **търуғ**, **туй**, **арқа**, **бъка**, **қалинг**, **қуш**, **қъда**, **қъзил**, **қълоч**.

... Почо дъхтарша туй кардасту ба ҳаму додаст [ОЭДК, с. 163].

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор номгӯи бештар аз 20 диалектизми иқтибосии фонетикии русӣ-байналмилалӣ омадааст: **дедом**, **кастум**, **вайнагӣ**, **пълон**, **рабочи**, **колхозчиё**, **пиривод**, **рамонт**, **исбасиба**, **описка**, **сивет**, **каг**, **палахой**, **виши**.

– ... И хел заъифаи боявойи виши сурт нест дар гушаи дънъ! [ОЭДК, с. 316].

Ба ҳамин тариқ, дар фолклори Сари Хосор лаҳҷавии калимаҳои лаҳҷавии иқтибосии арабӣ, туркӣ-муғулӣ ва русӣ-байналмилалӣ ҳамчун дилаектизмҳои фонетикии иқтибосӣ воমেҳӯранд.

Фасли чоруми боби чорум «**Диалектизмҳои морфологӣ**» буда, зеро ин унвон диалектизмҳои ворид карда шудаанд, ки асосан морфемаҳои шаклсоз, аз чумла пасванд, пешванд ва бандакҳоро дар бар мегиранд.

Дар фолклори Сари Хосор пасванҳои чамъбандии **-ҳо** ва **-он** ба тағйироти таркибӣ дучор омада, аз онҳо овозҳои ҳамсадои **ҳ** ва **н** афтада, овози садонокӣ **о** боқӣ мондааст: **алафо**, **бозоро**, **вазиро**, **духтаро**, **зоғо**, **мардумо**, **мърғо**, **одамо**, **чашмо**.

Нахът ба дърӯни алафо уштак кашаида рафт [ОЭДК, с. 270].

Дар калимаҳои диалектизмҳои морфологии **-ум** ва **-ъм** ба ҷойи бандакӣ феълии шахси якуми танҳои **-ам** истифода шудааст: **бигирум бандъм**, **бъгиръм**, **бъравъм**, **бълхонъм**, **гуфтъм**, **кардъм**, **медонъм**, **дидъм**.

Дар калимаҳои зерин ба ҷои бандакӣ феълии **-ям** овози йотбасари **-я** афтада, танҳо овози **-м** омадааст: **даром**, **кардим**.

Бандакӣ феълии шахси дуҷуми танҳои **-ӣ** дар фолклор дар як калима бо овози **-ӣ** (йот) ифода шудааст: **барой** – барой.

Бандаки феълии шахси дуҷуми чамъи **-ед** дар шакли лаҳҷавии **-ен** омадааст: **бъгарден, кунен, медонен, назанен.**

Аз бандаки феълии шахси сеҷуми танҳои **-ад** овози д афтида, танҳо бо **-а** ишора гардидааст: **бърава, бъшава, рава.**

Ҳар касе, ки чаши надошта бошад, бърава, таи осиебда як чъима ҳастай, бъгарда, иқа рушда бушана, съҳат мешава [ОЭДК, с. 162].

Бандаки феълии шахси сеҷуми чамъи **-анд** дар шаклҳои гуногуни феъл ҳамчун **-ан** омада, овози д аз охири он афтидааст: **бъмбъран, бъраван, бъчинан, бурдан, гуфтан, дидан, задан, кардан, кашидан, кофтан, мондан.**

Ҳар ду мол Куқан мебурдан у вахто [ОЭДК, с. 181].

Бандаки хабарии **-ам** чун диалектизми морфологии **-ъм** истифода шудааст: **азодоръм, доғъм.**

Дар калимаҳои **бофтай, гирифтай, дидай, додай, ёфтай, задай** ва **кардай** овози **-й** ба ҷойи бандаки хабарии шахси дуҷуми танҳои **-ӣ** омадааст, ки пасванди сифати феълии **-а** нигоҳ дошта шудааст: **бофтай, гирифтай, дидай, додай, ёфтай, кардай .**

– Усточон, бачай ма къчо шид? – гуфт, – ҳичи устои кардай? [ОЭДК, с. 150].

Ба ҷойи бандаки хабарии шахси сеҷуми **-аст** морфемаи лаҳҷавии **-ай** омадааст, ки аз ин сифатҳои феълӣ пасванди **-а** афтидааст: **баромадай, ғалтидай, гуфтай, дидай, кардай, мондай, омадай, шиштай.**

Омадай дидай, ки калон шидай [ОЭДК, с. 283].

Дар фолклори Сари Хосор ба феълҳо бештар пешванди шаклсози **би-** (**бу-**) дар шакли лаҳҷавии **бъ-** омадааст: **бъбанд, бъбин, бъғалт, бъгир, бъдав, бъзан, бъкан, бъпаз, бърав, бъхар**

Ба асоси феълҳои замони гузашта (шахси сеҷуми танҳо) пасванди **-ак** илова гардидааст, ки як хусусияти хоси шеваи ҷанубии забони тоҷикиро нишон дода, тобиши ба анҷом расидани амалро мефаҳмонад.

Феълҳои зерин бо пасванди **-ак** омадаанд: **бардоштак, гуфтак, кандак, кардак, овардак, омадак, рафтак, хестақ.**

Даррав ҷосуз омад, ба почо гуфту почо даррав дар асп съвор шиду ба ҷош гъломша почо кард, хъдъи рафтақ [ОЭДК, с. 274].

Бандақҷонишинҳои шахсӣ-соҳибии **-ам** (**-ям**), **-ат** (**-ят**), **-аш** (**-яш**), **-амон** (**-ямон**), **-атон** (**ятон**) ва **-ашон** (**-яшон**) дар фолклори Сари Хосор дар шакли лаҳҷавӣ, ҳамчун диалектизмҳои морфологӣ, хеле зиёд истифода гардидаанд.

Бандақҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси яқуми танҳои **-ам** дар шаклҳои **-ум**, **-м** ва **-ъм** омадааст, ки намуна аз онҳо ба сифати мисол оварда мешавад: **атам, дилум, зардолум, модаръм, чигаръм.**

– Калҷон, зардолум наметӣ? [ОЭДК, с. 284].

Бандақҷонишини шахсӣ-соҳибии **-ям** ҳамчун **-м** дар калимаҳои **бобом, мастим, поҳом, шохом, ҳавлим** во мехӯранд.

На риш мунд, на дандун мунд, агар чақунӣ намекардъм, хъдо ай поҳом мегъръфтакъм [ОЭДК, с. 315].

Бандақҷонишини шахсӣ-соҳибии шахси дуҷуми танҳои **-ат** (**-ят**) дар матнҳои фолклорӣ дар шаклҳои **-ут** ва **-ът** зиёдтар ба назар мерасанд: **рут, амакът, гапът, дастът, гарданът, даҳанът, дилът, додарът падарът.**

Бандақҷонишинҳои шахсӣ-соҳибии шахси яқуми чамъи **-амон** дар шаклҳои лаҳҷавии **-мун** омадааст: **досмун, очамун, падармун, раҳмун.**

Бандакчонишни шахсӣ-соҳибии шахси дуҷуми ҷамъи **-атон** дар шакли **-тун** во мехӯрад: **кортун, (киру) кортун, чанчолтун**.

Бандакчонишини шахсӣ-соҳибии шахси сеҷуми ҷамъи **-ашон** дар шакли **-шун** дида мешавад: **саршун, ҷавобшун**.

Пасванди шумораи тартибии **-ум** дар шакли лаҳҷавии **-ъм** ифода ёфтааст: **шашъм** – шашум

Дар рузи шашъм тӯруги филҳолааки харобара дарёв кад [ОЭДК, с. 199].

Бандакҳо ҳамчун диалектизмҳои морфологӣ дар ҳама намуди жанрҳои адабӣ дар фолклори Сари Хосор мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Ҳасли панҷуми боби чорум «**Диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисӣ**» ном дорад. Мавзуи мазкур бинобар он чунин ном гирифтааст, ки онҳо асосан воҳидҳо, морфемаҳо ё ҷузъҳои морфологиеро дар бар мегирад, ки бештар зимни гуфтугӯ ва ташаккули воҳидҳои синтаксисӣ, аз қабилӣ ибораю ҷумлаҳо истифода мегарданд.

Дар фолклори Сари Хосор дар калимаҳое, ки бо овозҳои садонокӣ **-а** ва **-о** ба итмом мерасанд, ба ҷойи бандакӣ изофии **-и** овози **-й** (йот) омадааст: **атай, бачай, бобой, донай, заминой, касабай, миёнай, очай, риштай, танай, хонай, ҷашмой**.

– Ақачон, ай очай ма (хабар) бӯгу, очай ма чӣ таврай? [ОЭДК, с. 321].

Дар фолклори Сари Хосор пешоянди **дар** бо назардошти хусусияти ҳоси лаҳҷа баъзан дар охири калмаҳо ҳамчун пасоянд дар шакли **-да** пайваस्त меояд.

Хусусияти ҳоси дигари ин пешоянд-пасоянд дар он зоҳир шуд, ки он на ин ки пешоянди **дар**-ро ифода мекунад, балки пешоянди **ба**-ро низ иваз кардааст: **дасти Мънъскда** (ба дасти Мунуск), **камбъғалода** (ба камбағалҳо), **Қуқанда** (ба Қуқанд), **овда** (ба об ё барои об), **рубда** (ба рӯбоҳ), **тъда** (ба ту).

Чан рузе рафтем, ки баъд Қуқанда расидем [ОЭДК, с. 181].

Пешоянд-пасоянди **-да** дар баъзе мавриди ҳамчун пешоянди **барои** истифода гардааст: **мъда** (ба ё барои ман), **овда** (ба ё барои об), **ҳезъмда** (ба ё барои ҳезум).

Дехқони ҷавон. Мъда сета басай? [ОЭДК, с. 261].

Дар фолклори Сари Хосор пешоянд-пасоянди **-да** бештар ҳамчун пешоянди **дар** истифода гардидааст, ки намунааш мисолҳои зеринанд: **бачагимда** (дар бачағиам), **ватанда** (дар ватан), **ғорда** (дар ғор), **дарёда** (дар дарё), **дегда** (дар дег), **ҳавлида** (дар ҳавлӣ), **пиёлада** (дар пиёла), **хонада** (дар хона), **шаҳрда** (дар шаҳр).

Нига кард дегда на ошай, на ҳичӣ [ОЭДК, с. 277].

Пешоянд-пасоянди **-да** пасоянди **дида**-ро низ иваз кардааст: **ай давлати подшода** (аз давлати подшоҳ дида), **ай шурбой аспда** (аз шӯрбӯи асп дида), **ай гови лаванда** (аз гови лаванд дида), **ай мъда** (аз ман дида).

Ай гови лаванда беҳай тайлоқ... [ОЭДК, с. 88]

Дар фолклори Сари Хосор пасоянди **-ро**, истисно аз ҳамин шакли аслаш, ҳамчун диалектизми морфологии **-ра** ва **-а** талаффуз шудааст: **аждаҳора, бандора, вилоята, гапа, давлата, овозъма, одамора, ҳамара, шамшера, яктара, янгата**.

Дар аксар маврид агар калима бо садонок тамом шудааст, пасоянди лаҳҷавии **-ра** ва агар калима бо ҳамсадо ба итмом расидааст, пасоянди **-а** қабул кардааст.

Биё, ҷура, гапа бӯсё накънем [ОЭДК, с. 251].

– Яг чорвоҳака гърғфтем, хъдой кардъм, ҳамуқаш насибаҳаки тъ бъдай, ба търа овардъм [ОЭДК, с. 321].

Дар калимаҳое, ки бо пайвандаки пайваस्तкунандаи **-у** омадаанд, ба ҷойи он овози **-ъ** (сакта) истифода шудааст ва ҳамаашон дар матнҳои фолклории назмӣ дида мешаванд: **бъмонъ, боль, ғамъ, дардъ, лабъ, мағзъ, манъ, талхъ, хокъ**.

*Дъхтар, дъхтар, чолота съст бофтай ть,
Шъғрона бѣкѣн, чѣвони хуб ѳфтай ть.
Шъғрона намеќѣнѣм, чѣвон розѣ нест.*

Бо и чѣвон хич ишратѣ бозѣ нест. [ОЭДК, с. 61]

Диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисӣ (грамматикӣ) дар фолклори Сари Хосор бо баъзе хусусиятҳои хоси худ, бавижи бандакҳо ва пешоянд-пасоянди **-да**, аз лаҳҷаҳои дигар минтақаҳо фарқ дорад.

Унвони фасли шашуми боби чорум «Диалектизмҳои фразеологии феълӣ» мебошад. Дар филологияи тоҷик асари илмие, ки омӯзиши яке аз бахшҳои забони фолклор – фразеологияро дар бар мегиранд, асари забоншиноси тоҷик Р. Саидов «Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта»¹ маҳсуб меёбад.

Зери мафҳуми диалектизмҳои фразеологии феълӣ дар назар дошта шудааст, ки феълҳо дар кулли фразеологизмҳо ё ибораҳои рехта дар шакли адабӣ омадаанд ва феъл ё яке аз ҷузъҳои дигари фразеологизмҳо шакли лаҳҷавӣ – диалектизмро доранд.

Диалектизмҳои фразеологии феълӣи фолклори Сари Хосор аз рӯйи хелҳои диалектизм ва жанрҳо ба гурӯҳҳо ҷудо карда шуданд.

Нахуст диалектизмҳои фразеологии феълӣ бо диалектизмҳои лексикӣ ба инобат гирифта шуданд, ки маҳдуданд: **маълоқ мехърӣ** – маълоқ хӯрдан; **бъза рубича** – рубич хӯрдан. **Маълоқ** маънои **муаллақ, печу тоб-ро** дорад.

– Хов дидѣм, ки тѣ ба яг горе рафтай, дар ҳаму гор яг дев бѣдай, дев боша, тѣра ҳар шаттае мекаша, ки даҳ, «уф, э хѣдо» намеғуй [ОЭДК, с. 306].

Диалектизмҳои фразеологии феълӣ аз рӯйи жанрҳо ба назмию насрӣ ва бе пишоянду бо пешояндҳо ҷудо карда шуданд. Дар назми фолклори Сари Хосор диалектизмҳои фразеологии зерин бо феълҳо дарҷ ѳфтаанд: *зѣвони бѣлбѣл дора* – забони булбул доштан; *чонѣма харидорѣ кѣн* – чонро харидорӣ кардан; *мурдаѣ чѣроги дилѣм* – чароғи дил мурдан; *чигари сукхтагима мерезонѣ* – чигари сӯхтагиро резондан; *дилат бар мо намесуза* [ОЭДК, с. 29] – дил сӯхтан; *сангора хърѣм* – санг хӯрдан [ОЭДК, с. 53]; *чонѣм сузад* [ОЭДК, с. 63] чон сӯхтан;

Аѣ омаданѣт тоза шидаѣ доги дилѣм,

Ҷура меравѣ, мурдаѣ чѣроги дилѣм,

Ку дашти дѣроз, ѳр, нигоҳи тѣ кѣнѣм,

И ҷуни ҷувонима фидои тѣ кѣнѣм. [ОЭДК, с. 71]

Диалектизмҳои фразеологии феълӣи зерин бо пешояндҳо омадаанд: **хоки қадамта ба дида мевардоштѣм** – хоки қадам ба дида бардоштан; **аѣ ватан канда шавад** – аз ватан канда шудан; **ба чанг омада бѣд** – ба чанг омадан.

Ҷонона мара ишорати миѣжгон кард,

Дегакша бимонду гандѣмаш бърѣн кард,

Дегаши бишикасту гандѣмаш пок бърехт,

дре, ки ба чанг омада бѣд, боз гърехт. [ОЭДК, с. 324].

Маълум шуд, ки дар матнҳои фолклорӣ назми диалектизмҳои фразеологӣ бештар бо феълҳои **бурдан, кардан, сӯхтан, хӯрдан** ва **шудан** ташаккул ѳфтаанд.

¹ Саидов Р. Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта): автореф. дис. ... док. филол. наук / Р. Саидов. – Душанбе, 1995. – 35 с.

Дар матнҳои насрии фолклори Сари Хосор диалектизмҳои фразеологӣ феълии зерин омадаанд: *зани вайрон бӯдаст* – зани вайрон будан; *рой кортун мегирём* – раҳи кор гирифта (маслиҳат одан); *соз намегирём* – соз нагирифта; *гардан намета* – гардан надодан; *созта миевём* – соз ёфта (илоҷ ёфта); *нону ов мекънём* – нону об кардан (хӯрок тайёр кардан).

– *Мъ яг рой кортун мегирём, агар гапма бегирен!* [ОЭДК, с. 301].

– *Ҳамиҷа бестен, ма рафта шаҳрда нону ов мекънём баъд шёмора хавар мекънём* [ОЭДК, с. 277].

Як қисми диалектизмҳои фразеологӣ феълӣ дар наср бо пешояндҳои омадаанд: *ба чанг омада бӯд* – ба чанг омадан; *ай пай и бӯгалтем* – аз пай афтадан; *хуш дар саръи намемуна* – хуш дар сар намондан; *дар измағӣ тӯра мебурдаст* – дар измағӣ бурдан; *ба яг бало бӯзан* – ба бало задан.

Гуфт: «Акъ мо ай пай и бӯгалтем» [ОЭДК, с. 300].

Фразеологизмҳои феълии *рӯй сиёҳ кардан* ва *чигар сӯхтан* дар шаклҳои лаҳҷавӣ ҳам дар матнҳои фолклорӣ назмӣ ва ҳам насрӣ борҳо такрор омадаанд: *рута накун сиё* – рӯй сиёҳ кардан.

Кампир гуфт рута накун сиё,

Шънохтамът, эй кокултилло.

Бӯгарден бачаҳои Авазхон,

Дар хонай ма шав ҳардът меҳмон. [ОЭДК, с. 117]

Деҳқон. Рута сиёҳ кадӣ! [ОЭДК, с. 248].

Аён мегардад, ки дар таркиби фразеологизмҳои феълии фолклори Сари Хосор диалектизмҳои низ мавқеи хос дошта, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

ХУЛОСА

Аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили лингвофолклористии фолклори Сари Хосор метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

1. Дар илми тоҷик муҳаққиқон ба масъалаҳои мухталифи назарӣ ва амалии соҳаҳои забон, забони тоҷикӣ, забони адабии тоҷик, забони адабии ҳозираи тоҷик аз назари пайдоиш таърих ва аз нигоҳи густариш ва рушду такомул таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд, ки натиҷаи муҳтасари онҳо дар диссертатсия инъикос ёфтааст.

Бахусус саҳми арзишманди донишмандони тоҷик дар пажӯҳиш, ташаккул ва рушду такомули забони адабии тоҷик ва забони адабии ҳозираи тоҷик батафсил бо сарчашмаҳои илмӣ қайд гардидааст.

2. Таърихи диалектологияи тоҷик ва дараҷаи омӯзиши лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ аз диди олимони дохилию хориҷӣ ва мавқеи лаҳҷаю шеваҳо дар ташаккулу инкишофи забони адабӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷик дар диссертатсия нишон дода шудааст.

3. Оид ба фолклор – эҷодиёти даҳанакии халқ, пайдоиш ва таҳаввулоти он дар илми ҷаҳонӣ ва фолклошиносии тоҷик маълумоти дақиқ дарҷ ёфтааст.

Инчунин диссертатсия дараҷаи омӯзиши фолклор ва маводу маҷмуаҳои нашршудаи фолклорӣ тоҷикро бо жанрҳои мухталифи он ва хосатан эҷодиёти даҳанаки аҳолии Кулоб дар бар мегирад.

4. Бо мурури замон ва таҳаввулоти вазъи ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаҳои наву мубраме пайдо мешаванд, ки ба ҳамаи соҳаҳо таъсир мегузоранд ва илми забоншиносӣ низ аз он хориҷ нест.

Дар забонишносии хоричӣ, алалхусус рус, бо мақсади таҳқиқи ҳамачонибаи забони фолклор аз солҳои 70-уми асри XX истилоҳи нави **лингвофолклористика** ворид шудааст, ки маводи асосии омӯзиши онро матнҳои фолклорӣ ташкил медиҳад.

5. Ва бори нахуст дар забоншиносии фолклоршиносии тоҷик омӯзиши масъалаҳои лингвофолклористӣ аз рӯйи маводи фолклори Сари Хосор ба роҳ монда шуда, фарқиятҳои асосии пажӯҳиши он аз соҳаҳои дигари илми забоншиносӣ дарҷ гардиданд, ки яке аз навгониҳои асосии илмҳои забоншиносӣ ва фолклошиносии тоҷик ба ҳисоб меравад.

6. Таҳқиқи масъалаҳои забони адабӣ аз рӯйи асарҳои хаттӣ ё расмӣ сурат мегирад. Пажӯҳиши лаҳча ва шеваҳои мисолҳои гуфтугӯии мардум ташкил медиҳад, ки ҳар яке самтҳои мухталифи илми забоншиносӣ маҳсуб меёбанд.

Вале бо фарқ аз инҳо лингвофолклористика ҳам истифодаи унсурҳои забони адабӣ ва ҳам лаҳчаю шеваҳои дар матнҳои фолклорӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқи таҳлил қарор дода, дар он тамоми самтҳои омӯзиши забон дар доираи жанрҳои фолклорӣ аз рӯйи матнҳои фолклорӣ роҳандозӣ мегарданд.

7. Бо омӯзишу таҳқиқ ва таҳлили ҳамачонибаи илмӣ дар доираи асарҳои эҷоднамудаи муҳаққиқони ҷаҳонӣ ва тоҷик собит шуд, ки соҳиби забону муаллифи фолклор халқ аст. Аз ин хотир, барои ифодаи эҷодиёти мардум маҳз истилоҳи **фолклор**, яъне **ҳикмати халқ** интихоб гардидааст. Ва бо ифодаи ҳамин мафҳум ҷои онро калима ё истилоҳи дигаре иваз ва гирифта наметавонад.

8. Дар натиҷаи пажӯҳиш ва таълифи асарҳои фолклорӣ бо назардошти масъалаҳои лингвофолклористӣ ва муаррифию тарғибу ташвиқи фолклор метавон аз таърихи мардуми ҳамон диёру давру замон дар муқоиса бо забони адабию лаҳчаҳо ва ҳаёти муосири он шиносӣ пайдо кард. Чунончи, мазмуну муҳтаво ва мундариҷаи матнҳои фолклорӣ назмии Сари Хосор ба ин шаҳодат медиҳанд.

9. Бо истинод аз маъхазҳо ва сарчашмаҳои илмӣ аён гардидааст, ки гирдовариҳои фолклори минтақаи Кулоб аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX сурат гирифтааст.

Бахусус фолклори Сари Хосор, ки маводи то солҳои 60-уми асри XX ва тамоми жанрҳои адабиёти бадеӣ ва фолклорӣ, аз ҷумла суруд, рубоӣ, дубайтӣ, зарбулмасал, чистон, достан ва афсонаро аз рӯйи ҷинсҳои назмию насрӣ ва драмавӣ дар бар мегирад, яке аз боигариҳои асосии маъавию фарҳангии мардум маҳсуб меёбад.

Забони жанрҳои мазкур аз рӯйи нақш ва пуробурангӣ бо хусусияти бадеии худ аз ҳам каме фарқ дошта, соҳа, самт ва воҳидҳои забонӣ дар фолклори Сари Хосор ҷунуне истифода гардидаанд, ки барои фарогирӣ ва таҳқиқи комили онҳо таълифи як рисолаи илмӣ басанда намебошад.

10. Пажӯҳиши мукаммали мундариҷа ва сохтори забонии матнҳои фолклорӣ Сари Хосор ва нишон додани омори овозии матнҳои фолклорӣ Сари Хосор намунаи яке аз самтҳои таҳлили лингвофолклористӣ маҳсуб меёбад.

Дар доираи омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва истифодаи истилоҳоти лингвофолклористӣ матнҳои назмии фолклори Сари Хосор 223 матн, аз ҷумла жанрҳои суруд, рубоӣю дубайтӣ, чистонҳо ва достонҳои манзуми қаҳрамонии эпоси «Гуруғлӣ»-ро дар бар мегирад.

Дар назм матнҳои фолклории зиёдтарро рубоию дубайтиҳо ташкил медиҳанд, ки аз 128 матн ва дар наср афсонаю порчаҳои афсонавӣ мебошад, ки аз 47 матн иборатанд.

Маводи комили насрии фолклори Сари Хосор аз 98 матн, аз ҷумла 10 афсона ва 3 драмаи (намоишномаи) комил иборат аст.

Матнҳои фолклорӣ инчунин 33 ҷистон ва 65 зарбулмасалро ташкил додааст, ки бештар бо насри мусаччаъ эҷод шудаанд.

Фолклори Сари Хосорро дар маҷмуъ 321 матни фолклорӣ, аз ҷумла 223 матни фолклориаши назмӣ (69,3 Ҷоиз), 98 матни фолклориаши насрӣ (30,7 Ҷоиз) дар доираи зиёда аз 7700 номгӯй ва ҷамъи бештар аз 28500 калима ташакил медиҳад.

11. Матни фолклории суруди «Ман доғ», ки яке аз қадимтарин намунаи **сурудҳои айёми меҳнати** эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (фолклор), аз ҷумла мардуми Сари Хосор ба шумор меравад, аз нигоҳи лингвофолклористӣ ҳамаҷониба мавриди пажӯҳиш қарор ёфтааст.

Дар натиҷа аён гардид, ки суруди «Ман доғ» бо лаҳҷа суруда шуда, дар он хусусиятҳои забонӣ, оҳанг ё шеваи гуфтори халқ, лаҳҷае аз расму оини даравгарӣ ва ҳамчунин эҳсоси равонии мардум инъикос ёфтааст. инъикос гардидааст.

12. Фолклори Сари Хосор дар доираи 7717 номгӯйи калимаҳо бо назардошти иловаи морфемаҳои тобиши маъно ва алоқасоз маҷмуан бо шумули 3 шумора (рақам) 28701 калимаро дар бар мегирад, ки ин аз 132963 овоз иборат мебошад.

Шумораи калимаҳо вобаста ба мадди назар ҳар як овоз 121212 адад мебошад. Масалан, шумораи калимаҳо бо фарогирии овози **а** ё ташаккул бо овози мазкур 17041 адад буда, ин овоз дар ҳамин миқдор калима 22340 маротиба омадааст.

13. Дар фолклори Сари Хосор овози халқии нарми **ъ** (на ҳамчун овози аслии хеш – сакта) мавқеи хос дорад. Ин овоз ба ҷои садонокҳо бештар истифода шудааст.

Овози халқии нарми **ъ** аз шумораи умумии калимаҳои фолклори Сари Хосор дар бештар аз 5500 калима (19,0 Ҷоиз) афзунтар аз 6300 маротиба ба ҷойи садоноҳои **а, и, о, у, ӯ** ва **э (е)** омадааст, ки мавқеи муҳим ва фарқкунанди овозиро дорост.

Овози халқии нарми **ъ** бо назардошти зиёда аз ҳисоби омори бутун дар 2060 калима ба ҷойи **а** зиёда аз 2130 маротиба омадааст. Овози садоноки **и** новобаста аз мавқеи ҷойгириаш дар калимаҳои сода ё решаҳо аз рӯйи ҳичоҳо ба таҳфиф дучор омада, овози халқии нарми **ъ** дар зиёда аз 1000 калима бештар аз 1200 маротиба ҷойи **и**-ро гирифтааст. Ҳисоби омории овозҳои садонок собит сохт, ки овози халқии нарми **ъ** дар зиёда аз 2700 калима ба ҷойи **у** бештар аз 2800 маротиба омадааст. Яъне дар ҳамин шумораи калимаҳо овози садоноки **у** мавриди таҳфиф қарор гирифтааст. Садонокҳои устувори **о, ӯ** ва **э** низ чун овозҳои садоноки ноустувори **а, и, у** бавосита ё бевосита ба таҳфиф дучор омадаанд.

14. Дар матнҳои фолклории Сари Хосор кулли ҳодисаҳои овоие (фонетикӣ), ки дар забоншиносӣ илман исботи хешро ёфтаанд, аз қабилӣ афзоиш, афтидан, монандшавӣ, дуршавӣ, табдил, таҳфиф ва ҷойивазкунии овозҳо вомехӯранд.

Дар оғоз, байн ва охири калимаҳои фолклори Сари Хосор асосан овозҳои **а, й, м, н, ҳ** ва **ъ** афзоиш ёфта, аз ҷумла овозҳои **н, ҳ** ва **ъ** бештар ба назар мерасанд.

Аз рӯйи матнҳо ва мисолҳои мазкур дар муқоиса бо забони адабии ҳозираи тоҷик ва имлои он маълум гардид, ки дар фолклори Сари Хосор аз оғоз, байн ва охири решаи калимаҳо бештар овозҳои **н** ва **ҳ** афтидаанд, ҳамчунин афтидани овозҳо зиёдтар аз охири решаи калимаҳо ба миён омадааст.

Дар фолклори Сари Хосор ҳодисаҳои фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавии (диссимиялтсия) ва ҷойивазкунии фонемаҳо (овозҳо) камтар ба назар мерасанд.

Ҳодисаи табдили (бадалшавии) фонемаҳо (овозҳо) дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба омадааст, ки бештар садонокҳо ба якдигар ва 15 ҳамсадо, аз ҷумла **б, д, ж, з, к, л, п, р, с, т, ф, х, ҷ, ш, ь** ба овозҳои **в, г, й, қ, м, н, с, х** ва **ч** табдил ёфтаанд.

Ба ҳодисаи фонетикии таҳфиф зиёдтар овозҳои садонокҳои кӯтоҳи **а, и, у** ва ҳамчунин садонокҳои устувори **о, ў** ва **э** низ дучор омадааст, ки ба ҷои онҳо овози ҳалқии нарми **ъ** истифода гардидааст.

Ба таҳфифи овозҳо бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ, бандакҳои феълию хабарӣ ва пешвандҳои шаклсози феъл дучор шудаанд.

Ҳодисаҳои овоӣ дар назму наср ва ҳам дар драмаи (намоишномаи) матнҳои фолклории Сари Хосор дучор гардидаанд.

15. Дар фолклори Сари Хосор истисно аз сохт ва навъи ҳиҷоӣ бастаи СХҲ (чун орд) намудҳои дигари ҳиҷоӣ истифода шудаанд.

16. Дар матнҳои фолклории Сари Хосор чун забони адабии тоҷик бисёре аз фонемаҳои алоҳида чи дар шакли адабӣ ва чи лаҳҷавӣ, аз ҷумла **ё** – 89 маротиба, **и** – 241 маротиба, **о** – 5, **у** – 83, **ў** – 19 ва **э** – 52 маротиба, дар маҷмӯъ 496 маротиба барои ифодаи маъно ва ё тобишҳои маъноии гуногун дар нутқи бошандагони ин диёр мавриди истифода қарор гирифтааст.

17. Омӯзиши мавзӯ ва масъалаҳои вожагонӣ (лексикӣ) нишон дод, ки дар фолклори Сари Хосор калимаҳои аслии тоҷикӣ замина, мавқеи хос ва серистеъмолиро доро мебошанд, ки бештар аз 7000 номгӯӣ, ки зиёда аз 26000 маротиба омадаанд, ба 91 фоиз рост меояд.

Аслан калимаҳои решагӣ, ки аз як ё духиҷой иборат мебошанд, аз қабилҳои **асал, асп, ачал, банд, барг, барф, баҳо, бор, дарав, замин, зин, кор, кӯх, лола, май, ном, нон, об, орд, орзу, осмон, пар, ризо, роҳ, санг, садо, сол, тар, танг, фикр, хоб, хок, чанг, чарх, чоҳ, шах, шох** зиёда аз 400 калимаро ташкил медиҳанд.

18. Дар матнҳои фолклории Сари Хосор калимаҳои Аллоҳ, Худо, агар, аз, ака, акнун, ба, бача, баъд, биё, боз, бой, боло, бошад, гирифта, гуфта, дар, деҳқон, доштан, ду, духтар, ё, ин, кардан, кашидан, ки, ҷавон, ман, ҳамин, ҳамон, ҳар, об, омадан, охир, пеш, подшоҳ, рафта, рӯз, ту, ў (у), худ, ҷӣ, шудан, э, эй ва як серистеъмолтарини онҳо маҳсуб меоянд, ки дар шакли забони адабию лаҳҷавӣ аз 50 то 1043-маротибагӣ омадаанд.

19. Бо вучуди мамониатҳои даврони шӯравӣ дар жанрҳои назми фолклории Сари Хосор истифодаи лексикаи динӣ мавқеи хосро молик буда, эътиқод, боварӣ ва умеди мардумро ба Худои мутаол ва дини Ислом нишон медиҳанд.

20. Дар фолклори Сари Хосор чун маводи забони адабӣ ва лаҳҷа мавзӯҳои баҳси вожагонӣ – ҳаммаъноҳо (синонимҳо), ҳамсонҳо (омонимҳо) ва ҳамзидҳо (зидмаъноҳо – антонимҳо) истифодаи васеъ доранд.

21. Диалектизмҳо гурӯҳи калони дигари мавзӯи соҳаи лексика ва лингвофолклористикаро ташкил медиҳад, ки дар фолклории Сари Хосор мавқеи хос дошта, бо номгӯи зиёда аз 3500 калима бештар аз 13500 маротиба истифода шудаанд, ки ба 47 фоизи маҷмӯи калимаҳои матнҳои фолклории Сари Хосор рост меояд.

Таснифи диалектизмҳо нишон дод, ки онҳо ба гурӯҳҳои диалектизмҳои маълуму маъмули лексикӣ, фонетикӣ, морфологӣ, грамматикӣ (морфологӣ-синтаксисӣ) ва фразеологӣ чудо мешаванд.

22. Бахусус диалектизмҳои лексикӣ ё калимаҳои лаҳҷавии хоси мардуми Сари Хосор дар матнҳои фолклорӣ муайян карда шуданд, ки баъзеи онҳо дар лаҳҷа ҳамчун диалектизмҳои лексикӣ семантикӣ ба маънои нав омадаанд.

Аз 70 номгӯӣ диалектизмҳои лексикӣ, ки 170 маротиба, дар матнҳои назмию насрӣ омадаанд.

Диалектизмҳои лексикӣ боз зергурӯҳҳои диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-грамматикӣ, фонетикӣ-морфологӣ, фонетикӣ-семантикӣ, морфологӣ, морфологӣ-семантикӣ ва семантикиро ташкил доданд.

23. Фолклори Сари Хосор номгӯӣ зиёда аз 1100 диалектизми фонетикӣ бо такрори бештар аз 5500 калима дар бар мегирад.

Диалектизмҳои фонетикӣ бо роҳҳои гуногун, аз қабилӣ ҳодисаҳои фонетикӣ афзоиш, афтидан, табдил, таҳфиф ва ҷойивакунӣ овозҳо пайдо шудаанд ва маводи зиёдеро дар бар мегиранд.

Таснифи диалектизмҳои фонетикӣ аз рӯи ифодаи номҳо, истилоҳҳо, маъно ва ҳиссаҳои нутқ гузаронида шуд. Ҳамчунин диалектизмҳои фонетикӣ иқтибосӣ, аз қабилӣ калимаҳои арабӣ, русӣ-байналмилалӣ ва туркӣ-муғулӣ дар матнҳои фолклорӣ Сари хосор воমেҳӯранд.

Ба гурӯҳи диалектизмҳои морфологӣ пешванду пасвандҳо, бандакҳои феълию хабарӣ ва бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ дохил гардиданд.

Диалектизмҳои грамматикӣ бандакӣ изофӣ, пешоянд-пасоянди **-да**, пасоянди **-ро** ва пайвандаки **-у** ташкил доданд.

Диалектизмҳои фразеологӣ феълиро ибора ва ҷумлаҳои устуворе, ки бо феълҳо ташаккул ёфтаанд, дар бар гирифтанд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ ТАҲҚИҚОТ

1. Дар илми тоҷик лингвофолклористика ҳамчун илми мустақилу мушаххас шинохта шуда, дар доираи қонунгузорӣ соҳаи илм ва маориф ба расмият дароварда шавад.

2. Бо назардошти натиҷа ва ҳулосаи таҳқиқи мавзӯ ва масъалаҳои лингвофолклористӣ дар муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ дахлдор ҳамчун фану ихтисос таъсис додани лингвофолклористика ва омода сохтани мутахассисони соҳаи мазкур зарурат дорад.

3. Диссертатсия ба пажӯҳишгарону муҳаққиқон ва олимону донишмандоне, ки соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва лингвофолклористикаро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд, метавонад ҳамчун дастур ва роҳнамо хизмат намояд.

4. Маводи диссертатсия дар таҳқиқи минбаъдаи муҳаққиқону донишмандани соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ, фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва лингвофолклористика барои кумак ироа мегардад.

5. Пешниҳоди масъалаҳои диссертатсия барои таъсиси бахши илми лингвофолклористика ва тартиб додани барномаҳои таълимӣ аз фанҳои марбута дар марказҳои илмӣ ва муассисаҳои таълимӣ дахлдор метавонад мавриди қарор гирифтанд.

6. Дар диссертатсия бори нахуст масъалаҳои назарии баҳси илми лингвофолклористика аз рӯи матнҳои фолклории Сари Хосор амалан мавриди пажӯиш қарор ёфтааст, ки ин метавонад барои таҳқиқи маводи фолклорӣ дар забоншиносии тоҷик заминагузор бошад.

7. Натиҷаи диссертатсия метавонад дар муассисаҳои олии таълимию илмӣ зимни машғулиятҳои назариявӣ амалии фанҳои марбут ба забоншиносию фолклоршиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва лингвофолклористикаю услубшиносӣ, ҳамчунин курсҳо ва семинарҳои таҳассусӣ доир ба соҳаҳои мазкур, инчунин хангоми тартиб додани луғату фарҳангҳои лингвофолклористӣ ва диалектологию фразеологӣ истифода шавад.

8. Масъалаҳои ироадшудаи диссертатсия барои мурағаб сохтани барномаҳои таълимӣ, маҷмуаҳои таълимию методӣ ва дастуру воситаҳои таълимӣ аз фанҳои лингвофолклористика, лексикология, лаҳҷашиносӣ метавонад мавриди истифода қарор гирад.

9. Намунаи маводи истифодашудаи диссертатсия метавонад барои кулли хонандагону ихлосмандон муаррифғари забон, лаҳҷа, фолклор, фарҳанг, урфу одат, расму оин, таърих ва паҳлуҳои мухталифи дигари мардуми солҳои то 60-уми асри XX Сари Хосор ҳамчун муаррифғар ва панду ҳикмат бошад.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Насимов, Н. Суруди «Ман доғ»-и Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2022. – № 1/3 (101). – С. 60-67.

[2-М]. Насимов, Н. Омори овозии фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 4 (99). – С. 45-51.

[3-М]. Насимов, Н. Антропонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 6-1 (101). – С. 71-76.

[4-М]. Насимов, Н. Лексикаи динӣ дар назми фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 5 (100). – С. 27-34.

[5-М]. Насимов, Н. Топонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 2. – С. 22-28.

[6-М]. Насимов, Н. Ном ва сифатҳои Худо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – 2023. – № 9. – С. 96-102.

[7-М]. Насимов, Н. Воҳидҳои лингвофолклористӣ бо ном ва сифатҳои Худо дар эҷодиёти халқи Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 1 (102). – С. 54-60.

[8-М]. Насимов, Н. Соҳиби забону муаллифи фолклор – халқ [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 3. – С. 177-184.

[9-М]. Насимов, Н. Мундариҷа ва сохтори забони матнҳои фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 4. – С. 187-192.

[10-М]. Насимов, Н. Афзоиши овозҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 4 (105). – С. 7-12

[11-М]. Насимов, Н. Калимаҳои арабӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 5 (106). – С. 12-18.

[12-М]. Насимов, Н. Афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 8. – С. 31-36.

[13-М]. Насимов, Н. Фитонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 10. – С. 58-62.

[14-М]. Насимов, Н. Мавқеи морфемаи -ай дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 6 (107). – С. 45-51.

[15-М]. Насимов, Н. Ифодаи инкор дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2023. – № 2 (023). – С. 283-287.

[16-М]. Насимов, Н. Калимаҳои аслии забони тоҷикӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 1. – С. 72-76.

[17-М]. Насимов, Н. Номҳои вобаста ба ҳайвоноти хонагӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 2. – С. 50-55.

[18-М]. Насимов, Н. Диалектизмҳои лексикӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 1 (108). – С. 12-18.

[19-М]. Насимов, Н. Диалектизмҳои морфологӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Суханшиносӣ. – 2024. – № 1. – С. 50-63.

[20-М]. Насимов, Н. Калимаи *гул* ва мавқеи истифодаи он дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 3. – С. 50-54.

2. Дар маҷмуа ва нашрияҳои дигар:

[21-М]. Насимов, Н. Шумора дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсидабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2023. – № 4 (54). – С. 74-79.

[22-М]. Насимов, Н. Мавқеи хоси морфемаи *-ак* дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии

«Самтҳои рушди адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии муосири тоҷик» бахшида ба чашни 35-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 100-солагии олими фолклоршинос, академик Раҷаб Амонов. – Хучанд, 2023. – С. 494-504.

[23-М]. Насим, Н. Раҷаб Амонов ва фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насим // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсидабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2024. – № 1 (55). – С. 99-105.

[24-М]. Насим, Н. Вожаи *булбул* дар «Маснавии маънавӣ» ва фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насим // Пайванд. Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсидабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2024. – № 2 (56). – С. 105-111.

3. Монографияҳо:

[25-М]. Насимов, Н. Назари лингвофолклористӣ ба баъзе хусусиятҳои фонетикии фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов. – Душанбе, 2023. – 142 с.

[26-М]. Насимов, Н. И. Пажӯҳиши фолклори Сари Хосор аз диди лингвофолклористӣ [Матн] / Н. И. Насимов. – Душанбе, 2023. – 334 с.

[27-М]. Насимов, Н. И. Баъзе ҷиҳатҳои хоси забони фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. И. Насимов. – Душанбе, 2023. – 156 с.

4. Луғатҳо:

[28-М]. Насимӣ, Н. Вожаномаи хосаи шеваи Кӯлоб [Матн] / Н. Насимов. – Кӯлоб, 1993. – 68 с.

[29-М]. Насим, Н. И. Луғати лингвофолклористии фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. И. Насим. – Душанбе, 2023. – 250 с.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
Институт языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки

УДК: 809.155.0

ББК: 81.2 Тадж

Н – 34

На правах рукописи

НАСИМОВ НУРИДДИН ИСОЕВИЧ

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКИ
САРИ ХОСОР
(фонетические и лексические аспекты)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора филологических наук по специальности
10.02.00 – Языкознание (10.02.01 – Таджикский язык)

ДУШАНБЕ – 2024

Диссертация выполнена в отделе лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НАНТ.

Научный консультант: **Назарзода Сайфиддин** – доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ, заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НАНТ

Официальные оппоненты: **Салимов Рустам Давлатович** – доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языка Российско-Таджикского славянского университета

Хомидов Дилмурод Раджабович – доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой методики начального образования Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Ведущая организация: **Таджикский международный университет зарубежных языков имени Сотима Улугзода**

Защита диссертации состоится 22 октября 2024 г. в 13:30 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-067 при Институте языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 21).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки Национальной академии наук Таджикистана и на сайте www.izag.tj

Автореферат разослан «__» _____ 2024 г.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук

Мухамедходжаева Р. А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Язык является одним из важнейших средств человеческого взаимодействия и общения, изучением которого занимается языкознание. Языкознание считается одним из важных и приоритетных направлений в таджикской науке. Особое внимание исследователей уделяли вопросам языкознания, таджикского языка, его говорам и диалектам с точки зрения истории их происхождения, их расширения, развития и совершенствования.

Сфера науки безгранична, с течением времени появляются и возникают новые и актуальные вопросы, в том числе вопросы по языкознанию.

С 70-х годов 20 века в российское языкознание вводится новый термин **лингвофольклористика** с целью комплексного изучения фольклорного языка, основным материалом которого являются фольклорные тексты.

Изучение вопросов литературного языка базируется на письменной литературе. Говоры и диалекты изучаются на примерах разговорной речи людей. И каждый из них считается отдельным направлением лингвистической науки.

В отличие от изучения вопросов литературного языка, диалекта и нравов, лингвистический фольклор наряду с изучением употребления элементов литературного языка, также исследует говоры и диалекты в фольклорных текстах. Кроме того, все направления изучения языка в рамках фольклорных жанров ориентируются на фольклорные тексты.

В результате исследования и составления фольклорных произведений, возникла необходимость и важность исследуемой работы, с учетом исследования языковых вопросов по фольклорным жанрам, реальных и примерных дат, состояния литературного и разговорного языка, политической и общественной жизни, экономической и культурной жизни, профессии, ремесел, занятий, повседневной жизнью, обычаев и обрядов, местонахождения, условия жизни и вообще истории народа страны и эпохи в сравнении с литературным языком, диалектами и его современной жизнью.

Исследования показали, что эти стороны жизни людей в большей степени отражены и воплощены в поэзии, в том числе в песнях и рубаи фольклора Сари Хосор.

Таким же образом представляется, рекламируется, пропагандируется и поощряется фольклор исследуемой территории, что считается еще одной необходимостью и важностью темы исследования.

Исследование показало, что в таджикском языкознании и фольклоре до сих пор ещё не разработана целостная работа в рамках лингвофольклористической науки.

Таким образом, в таджикской науке лингвофольклористика не сформирована, не признана и не создана как самостоятельная и специфическая наука. Исходя из этого, данная диссертационная работа является первой попыткой в изучении отечественной лингвофольклористической науки.

С этой точки зрения, было решено по возможности использовать некоторые лингвофольклорные вопросы фольклора Сари Хосор, которые упоминаются в труде

таджикского фольклориста Р. Амонова «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб»¹ («Очерк устного творчества Куляба»), в котором собраны и систематизированы материалы до 60-х годов XX века, подлежащие изучению, исследованию и анализу. И это является новой тенденцией в области таджикского языкознания, которая также определила потребность к изучению темы нашего диссертационного исследования.

Материал фольклорных текстов Сари Хосор полностью отвечает требованиям предмета и вопросам лингвофольклористики. Они включают в себя разные жанры фольклора, которые зафиксированы именно в языке и речи жителей того же периода Сари Хосор, что очень важно для исследования с точки зрения лингвофольклористики.

В дальнейшем употребление термина «фольклор» и «фольклорные тексты» будем считать одинаковыми, поскольку текстовый вариант фольклора остается буквальным и длительным именно своим появлением в тексте.

Изучение и исследование собранных фольклорных материалов по Сари Хосор с учетом их рассмотрения в рамках лингвистических и фольклористических требований, выявили различные аспекты темы и языковые и фольклорные проблемы народов этого края, которые не лишены научного интереса.

Таджикский фольклорист Р. Амонов очень интересно отметил: «Результаты исследования показали, что фольклор кулябцев по богатству своего содержания, и по разнообразию жанров и литературных форм занимает высокое положение в устном художественном творчестве таджикского народа, и в то же время выяснилось, что фольклор народа одного из горных районов Куляба – Сари Хосор особенно богат и примечателен во всех аспектах и содержит важнейшие черты кулябского фольклора. В этой местности проживает большинство самых искусных и талантливых шутников, сказочников и клоунов.

В прошлом устное народное творчество было важнейшей областью культуры народа Сари Хосор».²

Творчество народа Сари Хосор включает в себя все жанры художественной и народной литературы, в том числе песни, рубаи, куплеты, пословицы, рассказы и сказки в жанрах поэзии, прозы и драматургии, что является одним из главных духовно-культурных богатств народа. Этот ресурс является средством и фактором развлечения и времяпрепровождения, что послужил источником духовной пищи и необходимым и чрезвычайно полезным средством воспитания.

Хотя языки этих жанров настолько отличаются друг от друга по роли и богатству своими художественными особенностями, что по употреблению словарных слов они обычно различаются меньше. Одно и то же слово можно встретить в литературной и в диалектной форме во всех жанрах фольклора.

Использования всех направлений и языковых единиц в фольклоре Сари Хосор весьма обширно, что их изучение не может быть ограничено одним исследованием. В нашей диссертационной работе были исследованы и проанализированы фонетические и лексические особенности фольклора Сари Хосор согласно некоторым лингвофольклористским вопросам.

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с. (далее в примерах – ОЭДК).

² Амоно Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 10.

Степень изученности темы. В зарубежной лингвистике, особенно России, исследователи и учёные Ф. И. Буслаев, А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, А. П. Евгеньева, П. Г. Богатырев, Л. А. Андрейчик, И. А. Оссовецкий, А. Т. Хроленко, С. Е. Никитина, Е. Б. Артеменко, Ф. М. Гучетл, О. В. Волошенко, И. К. Зайцева, С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, Н. И. Толстой, О. А. Петренко, М. А. Венгранович, С. Ю. Аншакова, М. А. Бобунова, А. М. Аджие, Е. И. Алещенко, Ю. А. Шуплецова, С. П. Праведников, Н. А. Пеллинен, И. Н. Цаллагова, М. А. Бобунов, А. М. Летова, Ф. О. Абаева, М. М. Абачараева, Е. Н. Девицкая, Е. Б. Бесолова, Э. С. Идрозова, Т. П. Беценко, А. А. Медведева и Ж. Чжа внесли большой вклад в развитие и укрепление различных направлений фольклорного языка и лингвофольклористики.

Комплексная работа, посвященная одному из разделов языка фольклорных жанров в таджикском языкознании, является диссертация Р. Саидова о фразеологии таджикской народной поэзии, разработанной на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта.

В таджикской фольклористике ученые Р. Амонов, В. Асрори, Б. Тилавов, М. Фозилов, Б. Шермухаммадов, Н. Шакармамадов, Ф. Муродов, Ш. Рустамов, Р. Рахмони и Д. Рахими в своих произведениях об устного народного творчества также высказали свое мнение о некоторых направлениях фольклорного языка, которое отмечено в диссертации.

Однако исследований, связанных с таджикской лингвофольклористикой, не проводилось.

Связь исследования с научными программами и темами. Исследование вопросов по лингвофольклористике тесно связано с программой и актуальными научными темами отделов языка и фольклора Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Результаты и выводы научных исследований могут быть использованы в разработке и совершенствовании научных и образовательных программ и проектов.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель исследования является изучение и обсуждение вопросов лингвофольклористики Сари Хосор.

Задачи исследования. Исследование включает в себя реализацию следующих задач:

- исследование общих вопросов, связанных с языком, фольклором и лингвофольклористикой;
- представление лингвофольклористического взгляда на звуковые особенности фольклора Сари Хосор;
- исследование фонетических явлений в фольклоре Сари Хосор;
- лингвофольклористический взгляд на лексические аспекты фольклора Сари Хосор;
- определение уровня использования диалектизмов в фольклоре Сари Хосор;
- обзор и классификация диалектизмов.

Объект исследования. Основным объектом исследования диссертационной работы является изучение лингвофольклористической проблематики Сари Хосор.

Предмет исследования. Изучение фонетического и лексического аспектов фольклорных текстов Сари Хосор составляет предмет исследования. Исследование различных жанров поэзии, прозы и драматургии собран и использован из

произведения таджикского фольклориста Р. Амонова¹ «Очерк устного творчества Куляба».

Теоретические основы исследования. Теоретической, практической и методологической основой данного исследования считаются научные, теоретические и практические работы лингвистов и фольклористов, исследовавших различные области языка, фольклора и лингвофольклористики. В ходе обсуждения теоретических вопросов диссертации в качестве теоретической и методологической основы были выбраны работы зарубежных и отечественных исследователей Ф. И. Буслаева, А. А. Потебня, А. Н. Веселовского, А. П. Евгеньевой, П. Г. Богатырева, Л. А. Андрейчика, И. А. Оссовецкого, А. Т. Хроленко, С. Е. Никитиной, Е. Б. Артеменко, Ф. М. Гучетля, О. В. Волошенко, И. К. Зайцевой, С. М. Толстой, Т. А. Агапкиной, Л. Н. Виноградовой, О. А. Петренко, М. А. Венграновича, С. Ю. Аншаковой, С. Айни, Н. Маъсуми, Л. Бузургзода, М. Мухаммадиева, Ш. Рустамова, Б. Ниёзмухаммадова, Б. Камолиидинова, А. Мирзоева, М. Файзова, Г. Джураева, Ш. Ниёзи, Р. Гаффорова, Ф. Зикриёев, Н. Бозидов, М. Махмудов, Б. Бердиев, Х. Хусейнов, Қ. Тохирова, Б. Сиёева, Т. Хаскашева, С. Халимова, Д. Саймиддинова, Р. Саидова, С. Сабзаева, С. Назарзода, Д. Ходжаева, Н. Гадоева, П. Нурова, С. Мирзоева, Р. Амонова, В. Асрори, Б. Тилавова, М. Фозилова, Б. Шермухаммадова, Н. Шакармамадова, Ф. Муродов и многих других.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что диссертация служит руководством для исследователей и ученых, изучающие различные области языка, фольклора, диалекта и лингвофольклористики. Диссертационная работа может послужит в дальнейшем материалом исследования для ученых в различных областях языкознания, фольклора и лингвофольклористики.

Изложение диссертационных вопросов будет способствовать созданию новой научной отрасли – лингвофольклористики и составлению образовательных программ по смежным предметам в соответствующих научных центрах и учебных заведениях.

Методологические основы исследования. Основными методами исследования являются наблюдение, интерпретация, анализ и сравнительное, современное (синхронное) и историческое (диахроническое) исследования, которые использовались при исследовании и анализе фонетических, лексических и семантических особенностей лингвофольклористических единиц.

Также в ходе исследования использовались методы анализа и сравнения, а для уточнения исследуемых вопросов – методы объяснения и интерпретации, лексико-семантического и структурного анализа, статистического обзора фонетических и лексических единиц, метод наблюдения. Для того чтобы показать прошлое и настоящее положение фонетических, структурных и семантических особенностей слов, производных от арабского языка в южных диалектах таджикского языка, мы сочли необходимым использовать синхронный и диахронический метод.

Научная новизна исследования заключается, прежде всего, в использовании термина **лингвофольклористика**, и ее признание как самостоятельной науки в таджикском языкознании.

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.

С другой стороны, с точки зрения лингвофольклористических вопросов, лингвофольклорные единицы, фольклорные тексты Сари Хосор, начиная от голоса и заканчивая предложениями, поэтические, прозаические и драматические тексты, были практически рассчитаны с использованием информационных технологий, которые составили более 50000 электронных листов.

Далее, с лингвофольклористической точки зрения, вопрос о практическом начале исследования фольклорных текстов, особенно фольклора Сари Хосор, является первой попыткой исследования в этой сфере в таджикском языкознании, с помощью которого могут быть осуществлены новые тенденции приведенные в диссертационной работе.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Важным считается исследование и рассмотрение уровня изученности научных проблем лингвофольклористики применительно к тематике языка и фольклора.

2. Особое место в науке занимает исследование и заключение индивидуального мнения по вопросам употребления фольклорных терминов, устного творчества населения, устной и разговорной литературы.

3. Чрезвычайно важным считается оценка и выражение различных мнений, связанных с изучением международных и национальных правовых документов и связанных с ними религиозных и светских книг и произведений о положении и статусе народа – как владельца языка и автора фольклора.

4. Исследование содержания и языковой структуры фольклорных текстов Сари Хосора с лингвофольклористической точки зрения показывает разнообразие народных произведений.

5. Показана звуковая статистика фольклорных текстов Сари Хосор, отражающая особое положение некоторых звуков в исследуемом фольклоре, использование фонетических единиц в формировании и общей структуре слов фольклорных текстов этого края, определение причин для эволюции фонетических и лексических единиц фольклорных текстов. В целом фонетические явления этого фольклора имеют важное значение в определении качественных сторон устного богатства народа.

6. Статистическое исследование точного лексического состава фольклорного языка Сари Хосор, исконно таджикские слова, входящие в словарный запас языка и заимствованные слова относятся к темам, связанным с лингвофольклористической полемикой, являются одними из важных вопросов, поднимаемых в диссертации.

7. По фольклорным текстам Сари Хосар важно изучить некоторые словарные пласты, объяснить и описать их, чтобы показать их положение.

8. Изучение сферы употребления синонимов, омонимов и антонимов и расшифровка их значения способствовало изложению лингвофольклористического материала.

9. Оценка диалектизмов с лингвофольклористической точки зрения как части лексического состава фольклорного языка Сари Хосор, группировка лексических диалектизмов, уровень использования фонетических диалектизмов и их классификация по значению и выходу; анализ грамматических диалектизмов; выявление современных фразеологических диалектизмов ясно показывают их положение в словарном и лексическом составе.

10. Результаты исследования, выводы и предложения отражают общую мысль диссертационной работы.

Теоретическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования проявляется в том, что данная диссертационная работа может послужить руководством для исследователей, специалистов в области языкознания, фольклора, диалектологии, в целом лингвофольклористики и для любителей упомянутых областей и уровней.

В диссертации впервые подняты и исследованы теоретические вопросы дискуссии лингвофольклористической науки на основе фольклорных текстов Сари Хосор, которые могут послужить основой для изучения фольклорного материала в таджикском языкознании.

Также на основе результатов и выводов изучения лингвофольклорных тем и проблем можно провести лингвистическую фольклористику как предмет или специальность в научных и образовательных учреждениях республики.

Практическая значимость исследования. Результаты диссертации могут быть использованы в высших учебных и научных учреждениях при теоретических и практических занятиях по предметам, связанным с языкознанием, фольклором и лингвофольклором, а также на специализированных курсах и семинарах по диалектологии, фразеологии и стилистике, при составлении лингвофольклористических, диалектологических и фразеологических словарей.

Рассмотренные вопросы будут использованы для составления учебных программ и учебно-методических комплексов по лингвистике, лексикологии, диалектологии, а также учебных методических указаний, связанных с языкознанием.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Диссертация разработана в соответствии с лингвистикой, фольклористикой и литературоведением. Предыстория его создания соответствует подходам филологической науки и перспективному плану научно-исследовательской работы Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки Национальной академии наук Таджикистана.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании. При написании диссертации автором рассмотрены теоретические и практические вопросы. При исследовании темы и поставленных вопросов диссертант использует современные исследовательские подходы, включающие наблюдение, интерпретацию, анализ и сравнительное исследование, современное (синхронное) и историческое (диахроническое), описательно-аналитическое, сравнительно-исследовательское и аналитически-статистическое исследования, впервые автором рассмотрены и обобщены вопросы языкового фольклора в форме научного исследования.

В диссертации и научных статьях на основе материалов фольклорных текстов Сари Хосор соискателем также опубликованы значения и особенности языковых проблем фольклора.

Также диссертант впервые в истории таджикского языкознания, фольклора и литературы исследовал темы и вопросы лингвофольклористики на основе фольклорных текстов.

Апробация исследования и её результатов. Исследование данной темы было представлено на международных, республиканских, научно-теоретических и практических конференциях «Таджикский язык и его исследование» (Душанбе,

20.06.2023), «Таджикский фольклор в период независимости» (Душанбе, 22.06.2023), «Историческая и культурная география «Шахнаме» Фирдавси» (Душанбе, 13-14.10.2023), «Президент – покровитель языка, культуры и истории нации» (Душанбе, 15.11.2023), «Пути развития современного литературоведения и фольклористики» (Хучанд, 12-13.12.2023), «Международный день таджикского (родного) языка» (Душанбе, 21.02.2024), «Навруз и самопознание таджиков» (Душанбе, 19.03.2024).

Диссертация рассмотрена и представлена к защите на совместном заседании отдела таджикского языка и отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки Национальной академии наук Таджикистана от 17 мая 2024 года, протокол № 6.

Публикация научных работ по теме диссертации. В конце автореферата представлены результаты диссертационной работы в трех монографиях, 2 словарях и 24 научных статьях, 20 из которых опубликованы в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка литературы, общий объем которого составляет 404 печатных страниц.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** диссертации указывается важность темы исследования, уровень исследования темы, связь исследования с научными программами и темами; в разделе общего описания исследования – цель исследования, задачи исследования, объект исследования, предмет исследования, теоретические основы исследования, методологические основы исследования, научная новизна исследования, основные вопросы выносимые на защиту, теоретическая и практическая значимость исследования, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя ученой степени в исследование, утверждение и внедрение результатов исследования, публикация научных работ по теме диссертации, поясняются структура и объем диссертации.

Первая глава диссертации – **«Теоретические вопросы, связанные с языком, фольклором и лингвофольклористикой»** состоит из трех разделов. В первом разделе **«Обзор истории изучения языка, фольклора и лингвофольклористики»**, рассматривается история изучения языков, особенно таджикского языка, фольклора и лингвофольклористики.

По поводу происхождения мира, земли, человека, языка и речи высказали свое мнение исследователи Ю. Н. Харари, К. Ю. Есков, М. Фозилов, Х. Хусейнов, А. Т. Базиев, М. И. Исаев, С. А. Старостин, Б. Ю. Норман, А. Т. Хроленко и С. А. Бурлак в своих многочисленных научных трудах.

К вопросам таджикского языка и таджикского литературного языка посвящены труды многих отечественных и зарубежных исследователей, в том числе С. Айни, А. Мирзоева, Э. Э. Бертельса, М. Ф. Фозилова, А. Н. Болдырева,

А. А. Семенова, В. А. Лившица, В. А. Капранова, Ж. Лазарья, С. Халимова и Б. Г. Гафурова¹.

Формирование и развитие таджикского литературного языка достигло своего пика в IX-X веках, и он стал официальным, государственным и литературным языком. Становление и развитие современного таджикского литературного языка как таджикского национального литературного языка рассматривается с конца второго десятилетия XX века.

В начале XX века начался новый период развития таджикского литературного языка, который получил название современный таджикский литературный язык (формирование таджикского национального языка).

В период развития таджикского литературного языка в исследовании этого направления значительный вклад внесли С. Айни, С. Ализода, С. Арзуманов, Л. Бузургзода, М.С. Андреев, Н. Бакозада, Э. С. Бертельс, Р. Гаффоров, Т. Зехний, М. Исматуллоев, Ш. Кабиров, Б. Камолиддинов, Х. Каримов, А. А. Керимова, М. Н. Косимова, В. А. Лившиц, Х. Меджидов, Н. Масуми, М. Мохаммадиев, С. Назарзода, Р. Л. Неменова, Ш. Ниязи, Б. Н. Ниязмухаммадов, В.С. Расторгуева, А. З. Розенфельд, Ш. Рустамов, Р. Саидов, С. Сабзаев, Б. Сиёев, Д. Т. Таджиев, М. Ф. Фозилов, Т. Хаскашев, Д. Ходжаев, А.Л. Хромов, С. Халимов, Г. Джураев, Р. Джураев, М. Эшниязов и А. Эшонджонов.

Исследование становления и развития современного таджикского литературного языка проводилось в произведениях таких писателей, как С. Айни, А. Лохути, Х. Карим, Дж. Икромии, Р. Джалиль, С. Улугзаде, Ф. Ниязи, А. Дехоти, П. Сулеймани, Х. Юсуфи, П. Толис, М. Турсунзаде, М. Миршакар и Ф. Мухаммадиев.

Также о развитии и эволюции современного таджикского литературного языка создано немало работ, результаты которых и их указатель представлены в 1-3 томах «Грамматики современного таджикского литературного языка», и в 1 и 2 томах «Истории таджикского литературного языка»².

В период независимости, группа других лингвистов Ф. Амонова, Ф. Зикриёев, Ш. Исмаилов, О. Касимов, С. Мирзоев, О. Мухаммаджонзода, С. Назарзода, М. Норматов, П. Нуоров, Д. Саймиддинов, Х. Султон, С. Рахматуллозода,

¹ Айни С. Тирози ҷаҳон / С. Айни // Куллиёт. Ҷилди 5. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 276 с. – С. 124-141; Мирзоев А. Забони адабиёти классикӣ ва муносибати он бо забони имрӯзаи тоҷикӣ / А. Мирзоев // Шарқи Сурх. – 1949. – № 4. – С. 7-11; Бертельс Е. Э. Персидский – дари – таджикский / Е. Э. Бертельс // Советская этнография. – 1950, № 4. – С. 55-66; Фозилов М. Ф. Некоторые особенности таджикского литературного языка эпохи Саманидов (По одной старинной рукописи «Таърихи Табари» / М. Ф. Фозилов // Труды АН Тадж. ССР. Т. 27. – Сталинобод, 1954. – С. 173-183; Семёнов А. А. К вопросу о термине «дари» как названии языка / А. А. Семенов // Труды Академии наук Таджикской ССР. Том 120. – 1960; Лившиц В.А. Иранские языки народов Средней Азии / В. А. Лившиц // Народы Средней Азии и Казахстана. Том I. – М., 1962; Капранов В. А. «Лугати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии / В.А. Капранов. – Душанбе, 1964; Лазарь Ж. Общий язык иранских земель и его диалекты по текстам X-XI вв. н. э. // Народы Азии и Африки. – 1966. – № 4; Халимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (Асри X). (Дастури таълимӣ) / С. Халимов. – Душанбе, 1979. – 96 с.; Гафуров Б. Ф. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б.Ф. Гафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.

² Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.; Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди II. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.; Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 324 с.; Юнусов, А. Таърихи забоншиносии тоҷик. Ҷилди 1 / А. Юнусов. – Душанбе, 1981. – 262 с.; Юнусов А. Таърихи забоншиносии тоҷик. Ҷилди II / А. Юнусов. – Душанбе, 1986. – 256 с.

Д. Ходжаев, Ф. Шарифзода, Дж. Алими и С. Ю. Абодуллоева изучали различные аспекты развития таджикского литературного языка в период независимости, в том числе историю языка, ономастику и термины, которые топонимист Дж. Алими составил в форме каталога в своих исследовательских работах¹.

Со временем, начиная с 60-х годов XIX века, стали изучаться также диалекты и стили таджикского языка, что изучает диалектология. Стилистические произведения и статьи М. Махмудов и С. Рахматуллозаде были собраны и представлены читателям в отдельной книге².

Учебное пособие М. Эшниязова «Таджикская диалектология»³ посвящено изучению таджикской диалектологии. М. Эшниязов относит начало таджикской диалектологии ко второй половине XIX века работу профессора Казанского университета В.В. Григорьева «Наблюдение о различиях диалекты народного персидского языка таджиков Бухары», опубликованную в 1861 году в книге «О некоторых событиях Бухары, Кокона и Кашгара», где обобщает свои мысли об отличительных особенностях диалекта таджиков Бухары с персидского языка⁴.

В 50-70-х годах XX века лингвисты Р. Л. Неменова, В. С. Расторгуева, А. З. Розенфельд, Г. Джураев, Л. В. Успенская, Ю.И. Богорад, М. Махмудов, О. Джалолов, Дж. Рахматуллоев, А. Софиев, З. Зайниддинова, Ж. Мурватов, А. Л. Хромов, Б. Садуллоев, Р. Гаффоров, С. Атобуллоев, Ш. Исмаилов, Б. Бердиев и М. Эшниязов написали полное собрание сочинений «Кулябские говоры таджикского языка»⁵ и внесли свой вклад в их разработку.

В период независимости больше внимания уделялось изучению диалектов таджикского языка. Труды лингвистов С. Хоркашева (Рахматуллозода), М. Каххарова, Б. Азимовой, З. Замонова, Р. Сангиновой, Н. Гадоева, Г. З. Абдуллоевой, С.А. Юсуповой, И. О. Сулаймонова посвящались изучению и исследованию разных диалектов таджикского языка, в том числе Пенджикента, Худжанда, Дашти Джума, Канибодома, Тагнова, Каратога, Гисара.

Однако таджикская диалектология в основном собирает исследовательские материалы из актуального разговорного языка или устной речи народа, на основе которых созданы научные труды. Недостаточно внимание уделяется фольклорному языку или фольклорным текстам.

Разговорный язык или диалект той или иной местности – это естественный и реальный язык, а не заранее разработанный формальный и стандартизированный язык. Поэтому в ходе лингвистического анализа фольклорных текстов и диалектизмов обнаруживаются и выявляются некоторые особенности, которые не могут быть сопоставлены ни с какими правилами и законами литературного языка, не могут быть доказаны и не соответствуют установленным критериям.

Поскольку фольклор – творчество народа формируется не только из лексики диалекта, но и из общеупотребительных слов, то фольклористика тесно связана не

¹ Алимӣ Ҷ. Ономастика (Назария ва амлия) / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – С. 10-39, с. 516-550.

² Махмудов М., С. Рахматуллозода. Китобномаи адабиёти шевашиносӣ / М. Махмудов, С. Рахматуллозода. – Душанбе: Маориф, 2020. – 139 с.

³ Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълими). Қисми якум / М. Эшнӣёзов. – Душанбе 1977. – 114 с.

⁴ Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълими). Қисми якум / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1977. – С. 30.

⁵ Неменова Р. Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р. Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 192 с.

только с изучением диалектологий, но и с языкознанием в целом, и это подлежит всестороннему изучению и исследованию.

Хотя в языкознании, литературоведении и фольклористике фольклорные материалы считаются **устным творчеством народа**, из записей учёных становится очевидно, что первые фольклорные материалы создавались посредством элементов изобразительного письма и их автором является неизвестным. С этой точки зрения фольклор включает в себя историю 30-40 или 10-15 тысяч лет.

О фольклоре, его происхождении и развитии фольклорист Р. Рахмони написал книгу «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»¹, которая посвящена различным аспектам, связанным с фольклором.

Русский лингвист Александр Тимофеевич Хроленко впервые ввёл в обиход термин **лингвофольклористика** для комплексного изучения фольклорного языка, а ещё в 1974 году он написал статью «Что такое лингвофольклористика?», которая постепенно признается в области языкознания и фольклористики и становится популярной².

Термин **лингвофольклористика** образован от слов **лингвистика** и **фольклористика**. В лингвистических словарях дается толкование французского слова *linguistique*, что означает науку языкознание или науку о языке. Кроме того, поясняется, что корень этого слова происходит от латинского слово *lingua*, что означает язык³.

Термин **фольклористика** первоначально состояло из слово **фольклор** и части -истика. **Фольклор** происходит от английского слово [folk-lore], которое состоит из двух частей: folk – люди и lore – знание, наука, знание, мудрость, которое в общем смысле означает **мудрость народа**⁴.

Композиционное объяснение части -истика (истика) [-istika, istika] в доступных словарях и общеупотребительных культурах не обнаружено.

По данным интернет-сайтов, слово **лингвистика** в русском языке состоит из корня *лингв*, суффиксов *-ист-* и *-ик-*, частицы *-а*. Онлайн словари показали, что компонент *-istika* (*istika* → *isteka*) в переводе с латинского и мальтийского языков на русский означает **истина**, что в словарях на таджикский язык переводится как **хақиқат**⁵.

Из совокупности значений истины, исследования выводится результат познания и признания истины, действительности, происхождения, правильности и истины, что соответствует исходному значению *-истика* (*истика*) [-istika (*istika* → *isteka*)] – истина. При этом условно, если перевести слово **лингвофольклористика** на таджикский язык, то оно в переводе будет означает языкознание-фольклор, языко-фольклорное или фольклорное языкознание.

¹ Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.

² Хроленко А.Т. Что такое лингвофольклористика? / А.Т. Хроленко // Русская речь. – М.: Наука, 1974. – № 1. – С. 36-42.

³ Хусейнов Х., Шукурова, К. Луғати тарминҳои забони тоҷикӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 115; Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ / Бо сабаби эҳтимоми Воҳид Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи советии тоҷик, 1984. – С. 174.

⁴ Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. Сақофӣ – Ховалинг. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи советии тоҷик, 1987. – 640 с.; Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – С. 4; Крысин Л.П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2011. – 864 с.; Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – С. 338; Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – С. 154.

⁵ Лингвистика [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://sostav.textologia.ru/definit/lingvistika/?q=1017&n=271328>.

А. Т. Хроленко в статье «Что такое лингвофольклористика?» – изначально напоминает слова известных русских писателей А. С. Пушкина, В. Г. Белинского, Н. В. Гоголя, Л. Н. Толстого и А. М. Горького об устном творческом языке народа и его действительном выражении в произведениях поэтов и писателей А. Кольцова, М. Лермонтова, Н. Гоголя и П. Бажава¹.

Он также отмечает, что российские исследователи Ф. И. Буслаев, А. А. Потехина, А. Н. Веселовский и другие высказали интересные мнения об особенностях фольклорного языка.

До сих пор лингвисты, фольклористы и писатели большое внимание уделяли поэтическим жанрам фольклора, некоторым лингвистическим особенностям фольклора, в том числе синонимам, повторам слов и употреблению суффиксов.

В 40-50-е годы XX века А.П. Евгеньева, П.Г. Богатырев, И.А. Осовецкий изучали язык фольклора с новой точки зрения, уделяя большое внимание изучению его связи с другими видами речи, диалектами и стилем его выражения, увеличивая внимание к языку фольклора и фольклористике.

В этом случае в филологической науке появляется возможность, время и основа для комплексного изучения состояния фольклорного языка, а во фольклористике – роли и состава художественных образов в различных жанрах фольклорных произведений. А. Т. Хроленко считает решение этих вопросов главной задачей новой науки в области языкознания и литературоведения – лингвофольклористики. И доказывает, что язык фольклора отличается от лексики, морфологии, синтаксиса и фонетики других видов речи, а изучение этого языка откроет новые аспекты речи, психологии и этнические особенности жителей того или иного региона место и будет способствовать развитию литературного языка².

Позднее в высших учебных заведениях Российской Федерации, например в Курском государственном университете, лингвофольклористика преподавалась как предмет, и А. Т. Хроленком были написаны статьи и другие учебные пособия, в том числе «Проблемы лингвофольклористики: к вопросу о комплексном подходе к изучению языка фольклора», «Введение в лингвофольклористику. Учебное пособие» и «Язык фольклора. «Хрестоматия»»³.

Также исследованы различные лингвистические аспекты фольклорных жанров, таких как поэзия – песня, проза – сказка, диалекты и идиомы. Благодаря этому процессу в лингвистике русского и других языков сложилась школа лингвофольклористики, а лингвисты и фольклористы Ф. П. Филин, С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, Н. Виноградова, Н. И. Толстой, О. А. Петренко, М. А. Венгранович, С. Ю. Аншакова, М. А. Бобунова, А. М. Аджиев, Э. И. Алещенко, Ю. А. Шуплецова, С. П. Праведников, Н. А. Пеллинен, И. Н. Цаллагова, М. А. Бобунов, А. М. Летова, Ф. О. Абаева, М. М. Абачараева, Е. Н. Девицкая, Е. Б. Бесолова, Е. С. Идрозова, А. А. Медведева и Ж. Чжан

¹ Хроленко А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А. Т. Хроленко // Русская речь. – М.: Наука, 1974. – №1. – С. 36.

² Хроленко А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А. Т. Хроленко // Русская речь. – М.: Наука, 1974. – № 1. С. 36-42.

³ Хроленко А. Т. Проблемы лингвофольклористики: к вопросу о комплексном подходе к изучению языка фольклора / А. Т. Хроленко // Очерки по стилистике русского языка. Вып. 1. – Курск, 1974а. – С. 9-23; Хроленко, А. Т. Введение в лингвофольклористику: учебное пособие / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2010. – 152 с.; Хроленко, А. Т. История курской школы лингвофольклористики в письмах и документах / А. Т. Хроленко. – Курск, 2018. – 118 с.

посвятили свои исследования лингвистическим вопросам жанров фольклорных произведений.

Одним из основных и важных произведений, посвященных истории становления и развития науки и лингвофольклористики, является учебник А. Т. Хроленко «Введение в лингвофольклористику»¹, которое охватывает практически все аспекты изучения языка русских фольклорных текстов. В ходе исследования выяснилось, что исследователи все больше интересуются различными аспектами языка русской народной лирики, особенно песенным жанром.

Впервые в таджикской филологии фольклорист Р. Рахмони в контексте этой книги уделит внимание теоретическим вопросам лингвофольклористики и опубликовал книгу «Лингвофольклористика, этнолингвистика и фольклор», в котором разрабатывает и публикует теоретические вопросы. Автор рассматривает различные аспекты изучения лингвофольклористики с точки зрения А.Т. Хроленко и отмечает, что посредством лингвофольклористики можно решить вопросы семантики (значения) народных слов; морфемы (наименьшая часть слова, обозначающая понятие), фольклорных слов; фольклорная лексикология; особый фольклорный стиль или речь; и диалект (личный диалект) в фольклорном тексте, с учётом культурологии, фольклора и т.д. Эти вопросы также следует изучать в контексте фольклорных текстов, особенно пословиц, загадок, бейтов, двустушии, рубаи, песен, шуток, болтунов, мифов, рассказов, легенд и тому подобных, которые собраны со слов самого народа и имеют лингвистические особенности требующие их решения, исследования и анализ².

На иностранных языках, в том числе и на русском, язык фольклора утвердился на территории районов, областей и республик даже внутри жанров, примерами которых могут послужить произведения Г. Г. Кульсарина, Б. Д. Чирено, Ю. А. Шуплецова, Н. А. Пеллинен и А. А. Медведева.

В таджикской филологии имеются научные труды, включающие изучение одного из разделов языка фольклорных текстов – фразеологии, к числу которых относятся труды таджикского лингвиста Р. Саидова «Фразеологизмы в народной поэзии» (состоящие из двух частей) и «Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», рубаи и бейта)»³.

Однако полных научных исследований, связанных с полным и всесторонним изучением таджикского фольклорного языка, не проводилось. Хотя с тридцатых годов XX века в Балджуванский, Сари Хосорский, Ховалингский, Кангуртский, Кулябский, Нурекский и Орджоникидзебадский (ныне Вахдатский) районы направлялись группа исследователей для сбора устного народного творчества, для нахождения фольклорных текстов народного творчества. Поездки по сбору творчества жителей разных регионов республики, в том числе Куляба, Москвы (ныне Мир Сайид Алии Хамадони), Фархора, Совета (ныне Темурмалика), Восе,

¹ Хроленко А. Т. Введение в лингвофольклористику: учебное пособие / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2010. – 152 с.

² Рахмонӣ Р. Лингвофолклористика, этнолингвистика ва фолклор (Масъалаҳои назарӣ) / Р. Рахмонӣ. – Душанбе, 2022. – 62 с.

³ Саидов Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси маҳсус барои факултатҳои филологияи донишқадаҳои олии). Қисми якум / Р. Саидов. – Душанбе, 1990. – 108 с.; Саидов Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси маҳсус барои факултатҳои филологияи донишқадаҳои олии). Қисми 2 / Р. Саидов. – Душанбе, 1991. – 144 с.; Саидов Р. Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта): автореф. дис. ... док. филол. наук / Р. Саидов. – Душанбе, 1995. – 35 с.

продолжались и в 40-х, 50-х и 60-х годах XX века. В последующие годы было издано более 50 источников и сборников фольклора, а также образцов фольклора городов, районов и местностей республики и различных жанров фольклора, которые были включены в реестр.

С этой точки зрения было решено провести исследование в таджикском языкознании, литературе и фольклоре вопросы лигофольклоризма на основе таджикских фольклорных текстов. С целью исследования этого вопроса были использованы фольклорные тексты народа Сари Хосор. В этом направлении написана и была опубликована книга таджикского фольклориста Р. Амонова «Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб», которая прошла отбор. Потому что фольклорные тексты этой книги полностью соответствовали диалекту и речи народа Сари Хосор. Материал других фольклорных сборников не использовался в связи с популяризацией языка фольклорных текстов.

Второй раздел первой главы – «**О носителе языка и авторе фольклора**». В этой главе приводится важность и значимость языка, фольклора и народа. Одним из признаков и особенностей народов, имеющих язык, является употребление его как основное средство взаимодействия и общения.

О значении, отношении и связи фольклора с языком таджикский учёный Н. Масуми пишет: «...фольклор есть отражение языка народа, потому что он создан на общем языке каждого народа и на его диалекте и в разных стилях. Поэтому одним из необходимых условий для фольклориста является быть в определенной степени лингвистом и диалектологом»¹.

Термин **фольклор** впервые был предложен в 1846 году английским исследователем Уильямом Джоном Томсом за подписью Амброза Мертонна для изучения духовной культуры народа².

Фольклор означает **мудрость народа**. Также **фольклор** считается международным термином в области литературоведения, и в большинстве культурологических словарей и научных трудах он поясняется как синоним понятия **устного народного творчества**³.

В целом о процессе зарождения и истории фольклора и его развития как внутри страны, так и за ее пределами фольклорист Р. Рахмани опубликовал подробную информацию в книге «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»⁴ (Таджикский фольклор: уроки по разговорной литературе»).

С самого начала жизни именно через фольклор в художественном образе изображается реальная жизнь народа. Народ выражают свои чувства, в том числе печаль, радость и горе жизни, через различные художественные жанры фольклора, такие как эпос, лирика и драма. В этом случае Н. Масуми говорит: «В заключение, фольклор это устное творение широкой публики, и в разные исторические периоды, на разных этапах развития культурной, экономической, политической жизни, на разных уровнях творческого мышления и мнений людей, итоги и общие выводы изложены в поэзии и прозе в разных жанрах и формах»⁵.

¹ Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – С. 16.

² Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – С. 14.

³ Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ / Бо сазои эҳтимоми Воҳид Шарифов. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи советии тоҷик, 1984. – С. 333.

⁴ Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.

⁵ Маъсумӣ Н. Фолклори тоҷик. Қисм 1 / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – С. 5.

Аллома Бабаджон Гафуров в книге «Таджики» отмечает: «Книга «Авеста» в дошедшем до нашего времени алфавите фактически создана на основе ее устной передачи»¹.

Начало создания «Авесты» относят к концу VII – началу VI века до нашей эры². Выше сказанное является чётким доказательством большого значения и положения древней истории народного творчества – фольклора.

В результате **фольклор** является **собственностью народа** и его **автор** является **народ**, независимо от того, в какой форме он создан: в устной или письменной, знаками, символами или другими средствами. Народ — великий творец.

Происхождение слова **народ** арабское и означает: **творение, создание, установление, обеспечение, подготовка, организация, строительство**; люди, сообщество, группа людей³.

Также под народом понимают этнос, группу людей, объединенных общими признаками (происхождением, языком, культурой и т. д.). Народ – люди (общественность) составляют основную часть населения государства или страны. Люди (население) – это население штата или страны. Люди (толпа) – большое количество людей, собравшихся в одном месте.

Народ это историческая общность людей. В научной литературе оно употребляется в двух основных значениях – политическом и культурно-этническом. Слово **народ** в первом смысле является синонимом понятия «нация», во втором смысле – синонимом понятия «этнос»⁴.

Лингвистическое отличие фольклорных текстов от других текстов состоит в том, что они складываются из говора или диалекта народа. Хотя первоначально фольклорный материал создавался человеком или группой лиц, обладающие или необладающие информацией, написанная в устной или письменной формах. Позднее внося дополнения или сокращения в содержание и улучшая его, в результате материал становился достоянием публики, определен к какому народу относится язык, диалект или какая манера речи считается его представителем или образцом. С этой точки зрения **фольклор** называют знанием, наукой, просвещением, мудростью и вообще мудростью народа.

Фольклор – это речь народа. В нем существует литература, вечность, искусство и свобода выражения. Фольклор в основном является творчеством людей. Творчество народа отличается от официальной литературы (в нынешнем термине - письменной или книжной; официальной называли в смысле создаваемой в пределах определенной нормы – Н. Н.) главным образом своей свободой и простотой. Быть свободным – значит не иметь никаких ограничений и обязательных стандартов: в том числе в языковом, на котором говорят диалектами и стилями, и жанровых требований, которые зачастую не полностью соблюдаются. Потому что слово **литература**, происходящее от корней **адаб (одоб) – вежливость, учтивость, воспитанность, и образованность, манеры** означает говорить или творить самостоятельно в рамках или пределах норм (положений).

¹ Гафуров Б. Ф. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Ф. Гафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 54.

² Гафуров Б. Ф. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Ф. Гафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 55.

³ Баранов Х. К. Арабско-русский словарь / Х. К. Баранов. – М., 1957. – С. 298; Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – С. 459.

⁴ Народ [Манбаи электоронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

Адаб (одоб) значение **хорошего и приятного поведения, манер и подхода, достойных внимания, жизнерадостности, мягкости; стыд; естественность, чистота природы; наука, знание; ремесло; образование; означает дисциплинарное взыскание, выговор** и эти факторы являются нормой¹.

Меъёр арабское слово, означающее весы; камень яичка; инструмент или устройство для тестирования чего-либо; размер, мера, размер, форма, количество, мера; предел обычно определяет **набор требований**².

На самом деле нет никакого сомнения и подозрения, что весь продукт, который является творением народа, очень приятен, компактен, налит, опробован, понятен, вкусен и сладок, приятен и красив, и вообще душевен: особенно песни, песенки, рубаи, пословицы, поговорки, загадки, сказки и народные песни.

Дар гурбат агар дард расад бар баданам,

Оё кӣ канад гуру, кӣ дӯзад кафанам!

Тобути мара суи баландӣ бибаред,

Шояд, ки расад, буи ватан бар баданам. [ОЭДК, с. 53]

Фольклорную базу данных создают люди. Творение народа – это творение предков, которое не принадлежит ни кому. И ему всегда следует оказывать уважение и почет. Поэтому фольклорный материал можно услышать во всех регионах благодаря имени и богатству его народа.

Большинство писателей ищут, находят и получают темы, идеи и мнения от людей. Содержания многих героических рассказов – о людях. Популярность и известность также даются личностям из народа. Даже в самых сложных ситуациях есть помощь народа. Большие здания также строятся с помощью и поддержкой людей.

Фольклор – творчество народа не означает, что в фольклорный материал входят только те, которые были созданы в определенное время, автор которых не известен и не определен. Если фольклор останется только в этом стандарте и пределах, он будет очень ограничен и не будет развиваться. С этой точки зрения к фольклору относятся и произведения, созданные народом – группой людей – обществом независимо от времени, получившие название народное творчество.

Кроме того, значение фольклора заключается в том, что в его фольклоре отражается естественная и реальная природа языка каждого народа и нации.

Исследования и анализ доказывают, что большинство великих людей, в том числе политиков и ученых, всегда обращали внимание на людей.

В этом контексте мастер Садриддин Айни, считающийся одним из первых исследователей становления и совершенствования современного таджикского литературного языка, отметил: «Если мы прочитаем содержание этой книги («Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» – Н. Н.) более одиннадцати тысяч словарей, разделим на части и покажем, придем к одному и тому же выводу, что 50% этих словарей взяты из живого языка таджикского народа; остальные 50% — взяты из словарей и литературных книг»³.

¹ Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – С. 38.

² Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – С. 798.

³ Айни С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айни // Куллиёт. Ҷилди 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 565 с. / Мифтоҳи навишти калимаҳо бо ҳарфҳои арабӣ. – С. 19.

Действительно, в диалектах таджикского языка сохранилось немало лингвистических сокровищ, которые нашли отражение в фольклоре, с помощью которых можно совершенствовать литературный язык.

Исходя из этого, необходимо определить квалификацию «лингвофольклорист» на филологических факультетах для комплексного изучения и исследования фольклора и фольклористики и фольклорного языка, признавать национальную самобытность народа, ценить и отдавать должное своему творчеству – фольклору и подготовить специалистов с профессиональными знаниями в области языка, литературы и фольклорных наук.

Третий раздел первой главы озаглавлен «**Содержание и языковая структура фольклорных текстов Сари Хосор**». Совместное, связанное и одновременное изучение фольклора и его языка является основным предметом обсуждения лингвофольклористики. При изучении фольклорных текстов большое внимание уделяется его языковым аспектам, особенно его диалектизмам, характерным для речи разных мест и регионов.

Фольклористы Р. Амонов, С. Фатхуллоев и Ф. Муродов отмечали, что сбор Кулябского фольклора начался в конце XIX и начале XX веков (учителями в 1924-1928 годах)¹.

Начиная с 1931 года, с целью ознакомления и изучения Восейского восстания, деятельности и условий жизни населения Кулябской области, в том числе Ховалинга, Балджувана и Сари Хосор, возрастал интерес политиков и ученых к этим направлениям. С этой целью была создана рабочая группа, которая выезжала по городам и районам этого региона. Результаты их изучения и исследования внесены в трудах Н. Болдырева, А. Шоханшоева, Л. Бузургозода, Р. Джалилова, А. Писарчика и Н. Маъсуми.

Таким образом изучение и собирание устного творчества Куляба продолжалось и в последующие годы. Про сбор его материалов (фольклорных текстов) и историю его изучения подготовил и издали книги «Эчодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб», «Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб», «Фолклори диёри Восеъ» в «Фолклори Кӯлоб»² таджикские фольклористы Р. Амонов, С. Фатхуллоев, Ф. Муродов и С. Чалишев.

В работе Р. Амонова «Очерки по устному творчеству Куляба» приведены поэтические произведения, героические рассказы эпоса «Гӯрӯғлӣ», загадки и пословицы, драмы, сказки, написанные в прозаической форме.

Книги «Эчодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» («Устное творчество народа Куляба») изданные в 1956 и 1963 годах, включают только поэтические жанры, в том числе песни, рубаи и различные формы поэзии, пословицы, которые преимущественно созданы в форме прозы.

¹ Амонов Р. Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 5; Фолклори Кӯлоб / Мураттибон: Салоҳиддин Фатхуллоев ва Файзалӣ Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – С. 3.

² Эчодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб / Тартибдиҳанда Р. Амонов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 240 с.; Эчодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. Тартибдиҳанда Р. Амонов. Нашри дуюм бо иловаҳои Ф. Муродов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 252 с.; Амонов Р. Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.; Чалишев С. Фолклори диёри Восеъ / С. Чалишев. – Душанбе, 1990; Фолклори Кӯлоб / Мураттибон: Салоҳиддин Фатхуллоев ва Файзалӣ Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 578 с.; Фолклори Кӯлоб. Қисми 1 / Мураттибон: С. Фатхуллоев, Ф. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.

Сборник образцов народной поэзии «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб», изданный в 1956 году, состоит из 636 рубаи и дубейтов, 70 песен, 191 загадки и 268 пословиц, всего 1165 фольклорных материалов или текстов.

В этой книге приведены имена и фамилии 82 местных поэтов, народных хранителей и носителей стихов, в том числе поэм и песен.

Издание книги «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» («Устное творчество народа Куляба») 1963 года, содержит 826 стихов и дубейтов, 83 песни и различные стихотворные формы, 162 песни и 250 пословиц, всего 1321 фольклорный текст.

В эту книгу вошли имена и фамилии 102 местных поэтов, хранителей народа и поэтов, в том числе стихи и песни.

Эти две книги не включили в себя героические истории эпоса «Гуругли», их рассказчиков и создателей.

Р. Амонов в своем труде «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» дает краткие сведения о 67 певцах, поэтах, народных певцах, местных поэтах, гуруглиханах, сказателях и юмористах Сари Хосор, включая имена и фамилии¹.

Книга «Фольклор Куляба»² состоит из 1150 рубаи и дубейти, 196 песен и различных стихотворных форм, 838 пословиц и поговорок, 404 загадок и 1 эпоса «Гӯрӯғлӣ», общее количество которых составляет всего 2589 фольклорных текстов.

Издание «Фольклор Куляба» 2007 года является еще одним изданием этой книги, содержащее такой же объем материала.

В кинге Р. Амонова «Очерки по устному творчеству Куляба» приведены песни, сказки, народные драмы, загадки, рассказы «Гуругли. Исследователь таджикского фольклориста Р. Рахмани дал краткую информацию в своей работе «Фольклор таджиков: уроки устной литературы» («Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»)³.

Изучение, исследование, анализ и сравнение этих произведений показали, что в материалы, написанные и переведенные с языка жителей городов и районов Кулябской области, вносились речевые и вербальные изменения, за исключением «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб». Фольклорные слова и тексты встречаются иногда в гармонии с литературным языком, а иногда в разных формах речи и диалекте, что затрудняет определение различий и знаний специфических языковых особенностей жителей города, района или местности данного региона.

Лишь материалы «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб», включающие в себя преимущественно фольклорные тексты населения Сари Хосарского района, зафиксированы практически в реальной и естественной форме речи его носителей, с конкретными голосами и буквами.

*Сазои саръм ба и мъсофир шиданъм,
И гушай мълки мардъмо шид ватанъм.
Ку дусти шърин мара бара бар ватанъм,
Сангора хъръм, ёди гарибӣ накънъм. [ОЭДК, с. 53]*

Устные произведения Кулябского народа, особенно земли Сари Хосор, были охарактеризованы Р. Амоновом следующим образом: «Результаты

¹ Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 320-346.

² Фолклори Кӯлоб / Мураттибон: С. Фатхуллоев ва Ф. Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 578 с.

³ Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – С. 149-150, с. 269, с. 275, с. 359, с. 413, с. 438, с. 490-493.

исследования показали, что фольклор кулябцев как по богатству содержания, так и по разнообразию жанров и литературных форм занимает высокое положение в устном творчестве. Художественное творчество таджикского народа, в том числе фольклор народов одного из горных районов Куляба – Сари Хосор, особенно богат и примечателен во всех аспектах и содержит важнейшие черты фольклора Куляба. В этой местности проживает большинство певцов, певцов эпоса, сказателей, умелые сказочники и клоуны»¹.

В рамках изучения и исследования, анализа и употребления лингвофольклористических терминов выявлено, что произведение Р. Амонова «Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб» содержит 223 текста или поэтических текстов фольклора Сари Хосор, в том числе песенные жанры, рубайи и куплеты, загадки и эпические рассказы героического эпоса «Гуруглӣи», содержащих 1287 строк с охватом более 6540 слов.

Прозаический материал фольклора Сари Хосор состоит из 98 текстов объёмом 22150 слов, в том числе 10 сказок и 3 полных драм (пьес), 17260 слов текста сказок и фрагментов сказки, пословиц и 4890 слов драматических текстов.

Фольклор Сари Хосор состоит из 321 фольклорного текста в объёме более 7700 названий, в общей сложности более 28500 слов. Всего общее количество слов состоит из 132950 звуков (букв), в том числе 55960 гласных (42,1%), 75300 согласных (56,6%) и 1690 согласных (1,3%).

Из более чем 285000 слов словарного запаса фольклорных текстов Сари Хосор, более 135000 слов (47,0 процент) являются диалектными или являются типичными диалектными словами.

В результате из общего числа 321 фольклорных текстов 223 фольклорных текста являются поэтическими (69,3 процента) – 25 песен, 127 рубайи и дубейти, 7 бейт, 5 отрывков стихов, 22 пословиц, 28 загадок, 9 отрывков эпосов и 98 фольклорных текстов являются прозаическими (30,7 процента) – 3 драмы, 10 сказок, 37 отрывков сказок, 43 пословиц, 5 загадок.

Поэтические фольклорные тексты содержат 1287 стихов, прозаические фольклорные тексты содержат более 3110 предложений.

Поэтические фольклорные тексты состоят из 6550 слов (23,0 процента), а прозаические фольклорные тексты состоят из более 22 150 слов (77,0 процента).

Содержание, лексика и языковая структура фольклора Сари Хосор очень богата и красочна, которые формируются из универсальных слов, синонимов, омонимов, антонимов, терминов родства, прозвищ, диалектизмов и других языковых явлений, каждое из которых является предметом самостоятельного лингвофольклористического исследования.

Четвертый раздел первой главы «Исследование Сари Хосорской песни «Мандоғ» («Я измученный») с точки зрения лингвофольклористики» посвящен полному образцовому лингвофольклористическому исследованию фольклорного текста этой песни.

Наука всегда непрерывно и регулярно развивается, открывая новые области, отрасли и направления. В языкознании была создана новая дисциплина под названием **лингвофольклористика** для изучения фольклорных текстов.

¹ Амонов Р. Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – С. 10.

В этом процессе была предпринята попытка провести исследование фольклора южного диалекта таджикского языка на основе одного текста. Исследователи в научном труде «Южный диалект таджикского языка» отметили, что «...в основных местах таджикоязычный Куляб – на территории бывших Балджуванского и Кулябского краев издались два близких друг другу диалекта – Кулоби и Роги. Также выяснилось, что кулябский диалект имеет две ветви: северную ветвь Куляба и южную ветвь Куляба. В состав северной диалектической ветви Куляба входят следующие небольшие группы: а) центральная группа (Хавалинги, Сарихосори, Шуробдараги и Моминабади); б) западная группа (Бальджувани, Дараги и Даштаки)... »¹.

В данном контексте в качестве лингвофольклористического материала выражена только песня «Ман доғ», язык которой соответствует центральной группе северной ветви кулябского говора.

Песня «Ман доғ» является одним из древнейших образцов песен будней устного творчества таджикского народа (фольклора). Эту песню поют в разных местах и регионах республики с разными формами рифм, и читают рубаи, дубайты и байты.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Текст песни «Ман доғ» взят из научной диссертации Раджаба Амонова «Очерки эчодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб» [с. 24-25, с. 27], разработанный на основе фольклорного материала Сари Хосор. Потому что в диссертации текст полностью изложен с научным подходом и изучен с точки зрения фольклористики и литературоведения. Однако в нашей диссертационной работе эта песня исследована с лингвистической точки зрения.

В этом произведении песня «Ман доғ» содержит 29 куплетов. Изучение, исследование и лингвофольклористический анализ текста песни «Ман доғ» (далее – песня) проводилось с использованием метода порядка и положения лексических, морфологических, фонетических, синтаксических, стилистических единиц и литературных знаков, принимая во внимание учитывать темы их обсуждения, от текста до слов песни.

Полный текст песни «Ман доғ» состоит из 29 куплетов и всего 273 слов, в том числе 143 общеупотребительных слов и 130 диалектных слов – диалектизмов.

Лексика или лексический состав диалектного языка, в отличие от лексического состава таджикского литературного языка, включает в себя как общенародные слова, так и диалектизмы. Диалектизмы или диалектные слова означают форму диалектного произношения или стиль слов литературного языка и особенно диалект слов.

Одной из главных особенностей фольклорного языка является совершенное использование голосового состава диалектных слов. В связи с тем, что фольклорный материал состоит из устных текстов (устного народного творчества), большое внимание уделяется голосовому составу текстов.

Поскольку основа фольклорного материала связана с языком, речью и манерой выражения носителей языка, в лексический состав языка фольклорных элементов и диалектная лексика слов с наиболее детальными изменениями в их

¹ Неменова Р.Л. Ҷӯраев Ғ. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 23.

звучании, вводятся формообразующие элементы (например, предложения), не соответствующие литературному языку.

Лексический состав языка этой песни, без учета повторов слов и, кроме того, наличия морфологических и фонетико-морфологических диалектизмов с корнем, состоит из 72 слов, в том числе 34 общенародных слов, имеющих общеиспользованный характер и 38 диалектных слов: **хе, ёре, ман, ё, фарёд, сар, тамом, ки, ин, дардест, лола, лолазор, дил, бахт, толеи, то кас, ном, гум, зинда, дарав, ба, хол, сиёх, ҳавас, ҳаргиз, шод, дар, замин, боғ, ниҳол, хун, тавре, нашуде; алло, доғъм, дуст, занъм, зъвонъм, сузаде, савр, кънъм, чонъм, Хъдо, савръм, натия, мағзь, устъхонъм, ай, махръмае, бадъм, шумает, намъра, нашавае, манъм, мьдом, номъм, гъмае, гандъмак, хъдруида, мекардъме, ть, ғампарварақъм, нашъде, шинондъм, ниҳола, нашиде, парвардъме, у, ма, хиёлъ, кардъм** [ОЭДК, с. 24-25, с. 27].

Таким образом, текст песни состоит из 72 слов, также 201 слов являются их повторением. По сравнению со словесным набором песни, количество общенародных слов используются больше чем диалектные слова.

Если диалекты текста песни полностью адаптированы к литературному языку, то основу песни составляют 62 слова таджикского литературного языка.

Лексика песни, за исключением цитируемых арабских слов алло (Аллох), савр (сабр), тамом, махръмае (махрум), толеи (толеъ), мьдом (мудом) и ҳавас, составлена из исконных (основных) слов таджикского языка, слова, входящих в основной словарный запас: ёре (ёр), ман, сар, ки, ин, забон, чон, Худо, лола, дил, бахт, кас, ном, гум, зинда, дарав, ба, хол, шод, замин, боғ, хун и т. д.

Еще одним лексическим фактором является чрезмерное или недостаточное употребление слов. В песне, в зависимости от тональности и прочтения припева, некоторые слова употребляются чаще всего после каждой строфы. Например, слово **ман** – 32 раза, **хе, алло** – 30 раз, **дуст, ё, доғъм** по 29-раз и **ёре** – 15 раз.

В состав словарного запаса песни входят диалектизмы, которые можно разделить на следующие группы:

а) фонетические диалектизмы – **алло, дуст, сузаде, савр, хъдо, ай, махръмае, намъра, мьдом, гъмае, гандъмак, хъдруида, ть, нашъде, ниҳола, нашиде, ма, у, хиёлъ;**

б) морфологические диалектизмы – **доғъм, занъм, чонъм, мағзь, бадъм, шумает, нашавае, манъм, номъм, доғъм, ниҳола, парвардъме, мекардъме, ғампарварақъм, шинондъм, парвардъме, кардъм;**

в) фонетико-морфологические диалектизмы – **зъвонъм, кънъм, савръм, натия, намъра, устъхонъм, хъдруида.**

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Фарёд занъм сари зъвонъм сузаде, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ман савр кънъм, тамоми чонъм сузаде, ман доғъм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ман савр кънъм, хъдо, ки савръм натия, ман доғъм ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст!

Ин дардест, ки мағзь устъхонъм сузаде, ман доғъм ё дуст!

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [ОЭДК, с. 24]

В песне «**Хе алло...**» присутствует общее обращение или обращение к Богу, состоящее из повелительного возгласа **хе** (эй) и **алло** – сокращенной формы слова Аллах.

Лексическое значение слова **доғъм** (в предложении **ман доғъм**) с грамматическим значением морфологического знака **--ЪМ (-ам)**, в зависимости от чувств говорящего, выражает переносные значения переживания боли, грусти, страданий.

Почти 50 процентов слов песни состоят из существительных.

Песня состоит из 1057 звуков (или букв), в том числе 348 гласных (33 процента), 652 согласных (62 процента) и 57 слогов (5 процентов).

На самом деле фонема **ъ** представляет собой короткий слабый гортанный звук, и в кулябском диалекте она чаще всего произносится вместо неустойчивых гласных **а**, **и** и **у**.

Всего фольклорный текст песни состоит из 38 предложений, в том числе 29 простых и 9 сложных предложений.

При чтении художественного произведения особую роль и положение имеют пауза (пауза) и тон (интонация). Чтобы показать эти факторы, в песне используются в большинстве знаки препинания точка (.), запятая (,) и восклицательный знак (!).

В результате выяснилось, что песня «Ман доғ» исполнялась также как народная песня с диалектом и отражает особенности, тон или манеру речи народа, момент обряда сбора урожая, а также психологический настрой, чувства народа. Поэтому она считается подходящим источником для усиления исследования вопросов, связанных с лингвофольклористикой.

Вторая глава диссертации «**Лингвофольклористический взгляд на фонетические особенности фольклора Сари Хосор**» состоит из пяти разделов.

Первый раздел второй главы – «**Звуковая статистика фольклора Сари Хосор**» посвящена исследованию использования количества звуков и их положений.

Касающиеся особенностей голоса, фонетики и фонологии в языке в целом, и в таджикском языке в частности, разработано и издано множество работ как: «Фонетика классического таджикского языка», «Краткий очерк фонетики таджикского языка», «Новые сведения по фонетике иранских языков», «Фонемы и фонологические единицы», «Современный таджикский язык», «Грамматика современного таджикского языка» и «Словарь лингвистических терминов»¹.

Алфавит (алифбо) набор букв, составляющих письменность языка. Не каждый язык имеет свой алфавит. Поэтому количество алфавитов очень мало по сравнению с языками, а в мире известны и знамениты более 50 из них. И в каждом алфавите разное количество букв.

¹ Бузургзода Л. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Л. Бузургзода. – Сталинобод-Ленинград, 1940. – 72 с.; Расторгуева В. С. Краткий очерк фонетики таджикского языка / В. С. Расторгуева. – Сталинабад, 1955. – 80 с.; Завьялова В. И. Новые сведения по фонетике иранских языков / В. И. Завьялова // Труды Института языкознания. АН СССР. Т. VI. – М., 1966. – С. 76-91; Вахек Й. Фонемы и фонологические единицы / Й. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 88-94. – 560 с.; Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.; Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.; Хаскашев Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – 200 с.; Бобомуродов Ш., Мухторов, З. Феҳристи истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – С. 238, 334-336.

Каждый алфавит разделен на отдельные группы, например, гласные и согласные. Алфавит таджикского языка состоит из 35 букв, в том числе 6 гласных, 4 йотированных и 25 согласных.

И таким образом изучалось и подсчитывалось количество букв и звуков по алфавиту в каждом языке. Однако детальных и всесторонних исследований и анализ количества голосов или звуковой статистики литературных произведений, фольклора и отдельных фольклорных текстов по алфавиту не отмечалось в языках, в том числе в таджикском языке.

Фольклор Сари Хосор включает 28701 слово в объеме 7717 слов, включая сложение морфем значения и связи, в том числе 3 числа, состоящих из 132963 звуков.

Количество рассматриваемых слов, в зависимости от каждого звука, равно 121212. Например, количество слов, включающих звук **а** или образованный с этим звуком, равно 17041, а в этом количестве слов этот звук встречается 22340 раз.

В фольклоре Сари Хосор из общего количества звуков (букв) на первых 10 местах **а** – 22340 раз (16,8 процента), **р** – 8918 раз (6,7 процента), **о** – 8723 (6,6 процента), **д** – 8387 (6,3 процента), **и** – 8130 (6,1 процента), **м** – 7162 (5,38 процента), **ь** – 6779 раз (5,1 процента, более 6370 раз вместо сокращенных гласных – 4,8 процента), **н** – 6664 (5,01 процента), **т** – 5441 (4,1 процента) и **у** – 5031 раз (3,8 процента). Согласно анализу и сравнению прироста этих цифр гласные звуки составляют 37,3 процента. Всего употребление 6 гласных составляет 42,1 процента. А использование согласных букв **р, д, м, н** и **т** соответствует 27,8 процента.

В общем состоит из 132 963 звуков или букв, в том числе 55 985 гласных (42,1 процента), 75 289 согласных (56,6 процента) и 1689 гласных (1,3 процента).

На последних 10 местах буквы **ч** (1,0 процента), **к** (1,0 процента), **ч** (0,7 процента), **я** (0,6 процента), **ё** (0,6 процента), **г** (0,3 процента), **е** (0,2 процента), **ӯ** (0,1 процента), **ӯ** (0,1 процента) и **ж** (0,02 процента), которые равны 4,56 процента.

Среди фольклорных текстов Сари Хосор по 35 буквам алфавита таджикского языка начинается со звуками **а** – 1379 слов, **б** – 3640 слов, **в** – 215 слов, **г** – 1623, **г** – 188, **д** – 2944, **е** – 2, **ё** – 225, **з** – 485, **и** – 608, **к** – 2537, **д** – 544, **л** – 148, **м** – 2734, **н** – 1143, **о** – 739, **п** – 1028, **р** – 853, **с** – 1001, **т** – 908, **у** – 369, **ӯ** – 26, **ф** – 128, **х** – 1075, **ч** – 1233, **ч** – 624, **ж** – 639, **ш** – 879, **э** – 204, **ю** – 5 и **я** – 572 слов. Начало слов с буквами **ж, й, й** и **э** не появилось.

Подробная информация об основных и общих признаках краткого неустойчивого у (буд – бѷд), устойчивого у (дуд) и длинного устойчивого ӯ (рѷд) приведена в первом томе книги «Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ»¹ («Южные диалекты таджикского языка») диалект народа Сари Хосор, но примеры приведены не из фольклорных текстов, а больше из устной речи других северных диалектов, в том числе кулябской, рогской, муминабадской, кулябско-гиссарской, южного и западного Куляба, находящихся в научном фонде кафедры истории языка и диалектологии Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки собранные и использованные в 1965-1974 гг.²

Однако из изучения фольклорных текстов Сари Хосор стало известно, что его длинный устойчивый голос используется при образовании 55 существительных, в

¹ Неменова Р. Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 36-54.

² Неменова Р. Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 3.

том числе **бӯ**, **гӯр**, **гурӯх**, **гӯсфанд**, **гӯш**, **дӯст**, **кӯза**, **кӯча**, **мӯ**, **рӯ**, **рӯз**, **сӯй**, **ӯзбак**, **чӯб**, **чӯш** и **шӯрида**. И такие слова были произнесены 109 раз, а звук **ӯ** был использован 111 раз.

Занак хурсанд шуда, гӯсфандро кушта, Ҳасанакӯ шавҳараширо зиёфат мекунад [ОЭДК, с. 197].

Исследование показало, что в фольклоре Сари Хосор мягкий гортанный звук **ь** (сакта) встречается 6770 раз в 5940 словах, с учетом статистики более чем в целом. Этот звук используется в 380 словах с основным истинным звуком. Добавлено более 20 слов. В 5540 словах более 6370 раз вместо гласных **а**, **и**, **о**, **ю**, **ю** и **э** (**е**). В том числе в 2060 слов вместо **а** более 2130 раз, в 1050 слов вместо **и** 1230 раз, в 1 слово вместо **о** 1 раз, в 2720 слов вместо **и** более 2850 раз, в 127 слов вместо **и** 127 раз и в 1 слово вместо **э** (**е**) использован 1 раз. Иногда мягкий гортанный звук **ь** используется вместо 2, 3 и 4 гласных в одном слове.

– *Эй, – гуфт, – корчара биёр, бькьшемъш, ай Қуқан ҳамуқа (чиз) овардам, навад солта басай!* [ОЭДК, с. 310].

В результате изучения, исследования и анализа звуковой статистики фольклорных текстов можно получить информацию, результаты и научные выводы о звуковых характеристиках языка или различных его диалектах.

Второй раздел второй главы – «**Языковой строй односложных диалектизмов**». Слоги, их строение и виды являются предметом фонетики. По звуковому строению гласных и согласных в научных работах указывается 6 типов слогов в составе слов таджикского литературного языка: открытые слог – **С**, **ҲС**; закрытые слог – **СХ**, **СҲХ**, **ҲСХ**, **ҲСҲХ**¹.

В лексике фольклора Сари Хосор 107 односложных слов, включая повторы, встречаются 2485 раз.

Из этого числа односложных диалектизмов следующие 21 слов встречается от 20 до 373 раз: **ай**, **и**, **ть**, **мь**, **бьд**, **шид**, **ма**, **кад**, **дь**, **ов**, **гьл**, **хов**, **кьн**, **руз**, **ам**.

Из односложных диалектизмов только слова (местоимения) **и** (ин) и **у** (**ӯ**) являются одногласными и открытыми слогами типа **С** (садонок), которые широко употребляются в поэтических и прозаических жанрах и в драме.

– *Ай ҷони ҷавонът раҳмът наёмад, ки ть ба и дьруни гора омадӣ?!* [ОЭДК, с. 157].

Голосовой строй других типов односложных и открытых диалектизмов состоит из **ҲС** (хамсадо ва садонок), в состав которых входят следующие слова, некоторые из которых совершенно отличаются от своей литературной формы: **бо** (боз), **бу** (бӯ(й)), **да** (дар), **дь** (ду), **ка** (кас), **ко** (кор), **кь** (кун), **ма** (ман), **мь** (ман), **ра** (рах, рох), **ру** (рӯ, рӯй), **ть** (ту), **хо** (набошад), **чи** (чӣ), **чо** (кучо), **ча** (чо, чой), **ша** (шах), **шу** (шӯ, шӯй).

Деҳқони ҷавон. Ҳич ка нест! [ОЭДК, с. 260].

Эти открытые слог в односложных диалектизмах заканчиваются преимущественно гласными **а**, **и**, **о** и **у**. Мягкий ударный звук **ь** заменил гласные **а** и **у**: **мь** (ман), **дь** (ду), **кь** (кун), **ть** (ту). Причем наиболее частотными являются местоимения: **ма** – 90 раз, **мь** – 123 раза, **ть** – 174 раза, число **дь** – 53 раза и глагол **кь** – 51 раз.

¹ Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 97; Хаскашев Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – С. 128.

К односложным диалектизмам с закрытыми слогами типа СХ относятся следующие слова: **ай, ам, ах, иш, ов.**

«Пора санги хорара ов мекъна» [ОЭДК, с. 218].

В односложных диалектизмах наиболее распространен голосовой строй закрытых слогов хамсадо+садонок+хамсадо (ХСХ) обнаружено 53 слова (50,0 процента): **бъд, бьз, воз, габ, гур, гуш, гъл, зур, кад, ках, кур, лав, нун, хьд, пьр, руз, рьт** и другие

Ман хоб бъдам, як гъл ба дарвоза гъзаит,

Нъмоли саръи чорбога молида гъзаит.

Мардум меган: «Чита гул бъд, ки гъзаит?»

И гъл набъд, кадом паризода гъзаит. [ОЭДК, с. 70]

По строению и типу слогов хамсадо+садонок+хамсадо+хамсадо (ХСХХ) в фольклоре Сари Хосор встречаются следующие односложные диалектизмы: **дуст, бест, гушт, гьрг, гьрм, митр, мьрғ, мьшт, пьхт, савр, сьрх, съст, фигр, фьлх.**

«Дуст дуста мекъшаду дар афтов намемуна». [ОЭДК, с. 217]

Изучение структуры и типов слогов односложных диалектизмов показало, что в фольклоре Сари Хосор использовались и другие типы слогов, кроме строения и типа закрытого слога СХХ (чун орд).

В третьем разделе второй главы диссертации исследованны **«Значительные и вспомогательные звуки»**. В таджикском языке существуют отдельные фонемы или звуки, относящиеся к группе слов и выражающие разные значения или оттенки значения.

Фонема мельчайшая звуковая единица языка, служащая для различения значения и способная делиться на другие части.

Такие фонемы или отдельные смысловые звуки используются в речи и устном творчестве народа, в том числе в фольклоре Сари Хосор.

Некоторые из них имели литературные и диалектные формы, некоторая часть из них составляет вспомогательные одногласные слова (фонем), выражающие разные оттенки значения.

В фольклоре Сари Хосор фонема или отдельные звуки записаны следующим образом: **а** – 7 раз, **ё** – 89 раз, **и** – 241 раз, **о** – 5, **у** – 83, **ӯ** – 19 и **э** – 52 раза, всего (6 гласных и 1 согласная) 496 раза. Среди этих звуков к группе именных или самостоятельных частей речи относятся фонемы **у** (**ӯ** – местоимение только третьего лица) и **и** (**ин** – указательное местоимение, заменяющее именные части речи – существительное, прилагательное и числительное). Остальные звуки **а, ё, о** и **э** чаще всего используются как восклицания. Фонема как связующее звено также встречается в фольклорных текстах.

Из отдельных смысловых фонем местоимения только третьего лица – **ӯ** (долгий устойчивый гласный звук) более заметно в диалектной форме **у** (устойчивый гласный звук или неопределенный гласный).

Чилавиша даррав у қатидак,

Пои чап дар зангу шидак. [ОЭДК, с. 105].

Диалектная форма указательного местоимения или фонемы **и** (**ин**) в фольклорных текстах относится к существительным или связанным с ними факторам и признакам.

– ... И калаву почъки шъмо бьсёр қимат бъдаст [ОЭДК, с. 181].

Звуки **а, ё, о** и **э** часто выражаются как повелительное восклицание.

– *А къши, паши!» – гуфту ба дастъи зад шамшиера* [ОЭДК, с. 156].

– *Ё расули акрам, ё хъдой холисъме, даст дар домани кампири холисът бастъм, ҳамӣ Ҳасанака ба яг бало бъзан!* [ОЭДК, с. 197].

– *О дъхтар, – гуфт, – къчой?* [ОЭДК, с. 324].

– *Э марди хъдо, апаи тъ дар Қърбоншаҳидай, ай ҳаму ча, ки бод сар медиҳа, бодъи гъли орда мебараву сабусъи мемуна* [ОЭДК, с. 197].

В фольклорных текстах Сари Хосор многие отдельные фонемы используются в литературной и в диалектной форме, а также в таджикском литературном языке, для выражения разных значений или оттенков смысла в речи жителей этой земли.

Четвертый раздел второй главы называется «**Положения звука ь**». Качественные и количественные особенности фонемы ь (сакта) подробно изложены в статье М. Махадова «О фонеме «ъ» в южных и юго-восточных говорах»¹ и в первом томе книги «Южный диалект таджикского языка». Согласно выводам фонема ь является нестойкой короткой гласной заднего ряда, поддающейся сокращению, и в большинстве диалектов южного стиля таджикского языка она часто заменяет гласные **а, и, у, о**, и \bar{y} ².

В фольклоре Сари Хосор мягкий гортанный звук ь встречается 6770 раза в 5940 словах, учитывая статистику более чем одного. В частности, в списке более 30 слов с основным звучанием ь (сакта) 380 раз с учётом их литературной и диалектной формы: **алвидоь, аъзо, баъд, дафъ, даъват, қалъа, Каъба, Қуръон, матоь, маъшук, минбаъд, наъл, наъра, раъно, суръат, таънасор, чамъ, эътибор, яъне.**

Баъд очаш омад, ай гард чъмоша чъқид [ОЭДК, с. 324].

Звук ь избыточен более чем в 10 словах: **қиматбаъхо, митър, пълон, тахъида, тъхъм, хуйъш, чъшъм.**

Фуломшоҳ. Ҳаму бари тахъида, ки рифтем, новардунай [ОЭДК, с. 268].

Также во многих фольклорных словах Сари Хосор звук ь заменил звуки **а, и, о, у, у и э (е).**

Звук ь используется вместо **а** 2130 раза в 2060 словах, в следующих примерах: **анойитърош, бағалът, бърмад, гуфтъм, дастъш, дърав, дъстът, зъмин, медърот, мъ, сьвор, сьфед, чъшмъш, чъвон.**

Бузбалай нағз бъд, тамом карда бърмад [ОЭДК, с. 174].

В 1050 словах вместо **и** звук ь употреблен 1230 раза: **бамъносьб, бегълагӣ, бьбичон, бьги, бьгу, бьбър, бьсёр, гьрьфт, чьлик.**

– *Ҳич габ не, моли шаҳри Мисра бъдозъи; намевардора, мерава, бегълагӣ мешава!* [ОЭДК, с. 300].

В 3-х словах (по лексическому составу 2-х слов) звук **о** заменен на ь 4 раза (в рамках линвофольклористического анализа): **дъмод** [ОЭДК, с. 325] – домод, **дъмода** [ОЭДК, с. 325] – домодро, **дъмодимуна** [ОЭДК, с. 304] – домодиамонро.

В 2720 словах звук ь используется вместо **у** более 2850 раза (больше, чем другие гласные), примеры которых приводятся: **амбър, Балчъвон, бьд, бьлбъл, гандъм, гъл, гън, дь, дъхтар, мьрғ, рьст), ть, тьньк, хъд, Хъдо, шьмо, шьтър.**

Деҳқони чавон. Хъдора шьгръи-е! [ОЭДК, с. 264].

¹ Махадов М. О фонеме «ъ» в южных и юго-восточных говорах / М. Махадов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 56-60.

² Неменова Р. Л. Чӯраев, Ф. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ф. Чӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 45-49.

Употребление звука **ь** вместо голоса **ӯ** в 127 словах - 127 раз, большая часть из которых соответствует глаголам **хӯр** и **хӯрдан**: **бъхър** (бихӯр), **исъ** (ин сӯй), **нахът** (нахӯт), **пъшонд** (пӯшоед), **ръмол** (рӯймол), **хърок** (хӯрок), **ханъз** (ханӯз).

Иёра дъхтар сеқаватӣ сару но пшонд [ОЭДК, с. 273].

Звук **ь** использован 1 раз вместо **э (е)** в 1 слове: **қаротъгинӣ** (қаротегинӣ).

Таким образом, в общем количестве слов фольклора Сари Хосор (28701 слово) мягкий голосовой звук **ь** (сакта) употребляется более 6370 раз вместо гласных **а, и, о, у, у** и **э (е)** более чем в 5540 словах.

Пятый раздел второй главы «Фонетические явления в фольклоре Сари Хосор» состоит из пяти подразделов. Первый подраздел посвящён изучению «Увеличения звуков в фольклоре Сари Хосор». Изучение и исследование фонетических явлений, в том числе увеличения, выпадения, изменения, удаления (диссимиляции), сходства (ассимиляции), редукции и смещения звуков, рассматриваются как тема обсуждения на кафедре фонетики языкознания и одного из разделов лингвофольклористики.

Фонетическое явление прибавления или добавления звуков к словам называется ростом. В результате сбора примеров выяснилось, что в более чем 25 переченных слов при их многократном употреблении в текстах суммарное увеличение звуков в словах более чем в 50 раз: **бачаҳак, қиматбаъҳо, митър, насибаҳак, тъхъм, хуйъш, чъшьмъш**.

Увеличение звуков в начале слов всего 1 – слово **хизор(а)**, основа (корень) которого – изор (эзор), что означает нижнее белье, шаровары.

Среди слов увеличились звуки **а, й, м, х** и **ь**, которых больше 20: **бачаҳак, қиматбаъҳо, майдаҳак, митър, насибаҳак, мурдаҳан, пълон(а), тъхъми, тахъида, хуйъш, чъшьмъш**.

Бачаҳак яғбора ҳавлида дъромад [ОЭДК, с. 304].

Увеличились и звуки в конце слов, которых относительно меньше. В основном в конце слов добавляются звуки **н** и **ь**. Их количество больше 5: **илтичоъ, исън(у), исъ-усъна, исън-усън, усън**.

Из приведенных примеров стало известно, что в начале, середине и конце фольклорных слов Сари Хосор звуки **а, й, м, н, ч** и **ь** увеличиваются, а звуки **н, х** и **ь** становятся более заметно.

Во втором подразделе пятого раздела второй главы рассматривается «Выпадение звуков (на примере корневых слов)». В частности, это фонетическое явление более заметно в говорах и диалектах. Не являются исключением из этих событий фольклор или фольклорные тексты, которые преимущественно записаны на разговорном языке или устной народной речи.

При изучении фонетического феномена выпадения звука в фольклоре Сари Хосор в первую очередь учитывались выпадения голоса от корней слов. Потому что количество слов, которые были использованы в результате выпадения звуков в наборе, составило более 4000 слов с повторением из более чем 700 слов. Выпадение звуков из корней в список из более чем 140 слов включало более 1000 слов с повторным употреблением. Звуки падают от начала, середины и конца корней.

Одной из отличительных особенностей лингвофольклористического изучения является то, что способ произнесения слов сохраняется в пределах единой лексико-грамматической формы с учетом течения речи. Потому что голосовые изменения слов чаще происходят при добавлении морфем (или частей). Например, в диалектном слове **каам** (кардам) мы не можем выделить морфему **-ам** при разборе гласных.

Потому что только часть **ка** без сослагательного наклонения **-ам** не понимается как **кард**. Или в слове **ишам** (также это), если мы отделим букву «и», мы не поймем значения части притворства. Если не принимать во внимание придаточное от диалектного слова **хаки** (хаққи), то случай выпадения залога от корня **хак** неизвестен.

Еще одна особенность лингвофольклористического анализа текстов состоит в том, что в нем учитываются все различные формы слов, несмотря на их повторение. Потому что одно слово может иметь несколько форм в зависимости от стиля речи говорящего. И в каждой из его форм можно наблюдать разные лингвистические или фонетические явления. Например, местоимение **хеч чӣ** употребляется в фольклорных текстах Сари Хосор с формами **хичи, хичӣ, хиччи, хич чи, хиччӣ** ва **хич чӣ**, каждая из которых содержит лингвистическое или фонетическое явление.

Нига кард дегда на ошай, на хичӣ [ОЭДК, с. 277].

В фольклоре Сари Хосор замечено, что гласные попадают в начало корня слов **ам** – хам, **ача** – а бача, **арқа** – харқан, **ичи** – хеч чӣ, **маам** – ман хам ва **(и) ям** – (ин) хам, что в основном они включают в себя звук **х**.

Слово **чо** означает **кучо** (3 раза) и **чӣ кор** (1 раз).

Фуломшох. Ай чо? [ОЭДК, с. 267].

В следующих словах звуки выпадали с корня (с учетом употребления повторения более 40 раз): **акун** – акнун, **бона** – баҳона, **вадай** – ваъдаи, **мачит** – масчид, **мина** – миён(а), **мумин** – муъмин, **оста** – охиста, **палвон** (пахлавон), **паша** – пашша, **руган** – равған, **субат** – суҳбат, **таоло** – таолло, **яни** – яъне.

Овоза шид, ки як палвон омадай, ҳамара қир кард [ОЭДК, с. 276].

От корней более 50 слов (более 500 слов с повторением) выпали последние звуки: **алло** – Аллоҳ, **арқа** – харқан, **балантар** – баландтар, **дига** – дигар, **зиётар** – зиёдтар, **ихо** – инҳо, **каам** – кардам, **сипо(-е)** – сипоҳе, **хара** – харро, **чамии** – чамъи.

По списку слов выяснилось, что от корней выпало больше звука **н** (более 25 слов, всего 332 слова).

– Чони чъвони ма садқай ть [ОЭДК, с. 157].

На основе этих текстов и примеров, по сравнению с нынешним таджикским литературным языком и его орфографией, стало ясно, что в фольклоре Сари Хосор больше звуков **н** и **х** выпадают из начала, середины и конца корня слов, а также большая часть звуков выпадает из конца корня слова.

В третьем подразделе пятого раздела второй главы диссертации «**Ассимиляция, диссимиляция и смещение звуков**» рассматриваются фонетические явления ассимиляции, диссимиляции и смещения (или метатеза) фонем (звуков) в фольклоре Сари Хосор. Феномен звукового сходства включал не так уж и много слов.: **амбар** – анбар, **амбър** – амбӯр, **баркаст** – барқасд.

Фонетическое явление диссимиляции наблюдалось в следующих словах: **вазмин** – вазин, **вахт** – вақт, **автов** – Офтоб.

Одним из других фонетических явлений во время речи является смещение звуков или метатеза в составе слов. В следующих словах голоса поменяли свое основное место: **авхол** – ахвол, **қаъла** – қалъа, **чаъмахонӣ** – чумъахонӣ, **файрод** – фарёд, **шаъм** – шамъ.

Гаит ниго кард, миёнай ҳаму дарёда яг қаъла [ОЭДК, с. 281].

Эти фонетические явления встречались в поэзии, прозе и в драмах фольклорных текстов Сари Хосор.

Четвертый подраздел пятого раздела второй главы – «**Чередование звуков**» состоит из двух частей, первая часть именуется «**Чередованием гласных звуков**».

Чередование (преобразовании) называется смена звуков в составе морфемы в разных случаях ее употребления (в составе разных слов и словосочетаний). В фольклоре Сари Хосор в списке из более чем 250 слов насчитывалось более 2000 смен звуков.

В фольклорном языке, как и в литературном языке, фонетическое явление чередование звука делится на две группы – гласные и согласные.

При чередовании гласных звуков звук **а** находится прежде всего в корне или основе слов с гласными **и, о** и **у**: **биродар** – бародар, **чихон** – чахон, **майдо** – майда, **майлуш** – майлаш, **пугой** – пагоҳӣ, **руган** – равган, **сувор** – савор.

В морфемах, состоящих в основном из слогов, звук **а** преимущественно превратился в **у**: **ачалум** – ачалам, **вазируш** – вазираш, **ёрум** – ёрам, **умракут** – умракат.

*Сумбъта бъмбурум, эй шерхангум,
Зуд ханг бъза, даррав бъчангум.* [ОЭДК, с. 110]

Звук **и** изменился на согласный звук **й (йот)**: **арчай** – арчаи, **барой** – барои, **бачай** – бачаи, **бобой** – бобои, **болой** – болои, **донай** – донаи, **холой** – холои.

Ай тай юг бъдъро, ай тай юг! [ОЭДК, с. 254].

В фольклоре Сари Хосор звук **о** сменился на **а** преимущественно в послелого -**ро**, имеющем две формы: краткую форму **-а**, утраченную от звука **р**; и полная форма **-ра**. Послелог **-ра** (-ро) появляется в краткой форме в следующих словах: **вазира** – вазирро, **гора** – горро, **меха** – мехро, **нава** – навро, **падарма** – падарамро, **хонаша** – хонаашро, **хъдша** – худаашро, **хавза** – хавзро, **чонта** – чонатро.

Баъд даррав дъ вазира роӣ кард... [ОЭДК, с. 273].

В следующих словах замена звука **о** на **а** образуется в полном суффиксе **-ра** (-ро): **бандора** – бандхоро, **бачара** – бачаро, **говора** – говхоро, **докара** – докарро, **ира** – ирро, **кира** – кирро, **мара** – марро, **ура** – ўро, **хонара** – хонаро, **хамира** – хаминро.

«– Дар ҳами қъшлоқ чӣ қадар банде, ки ҳаст, бандора гън кън» [ОЭДК, с. 288].

В слове **афтовара** (офтобаро) звук **о** в начале и в послелог **-ра** заменился на **а** а в словах **пага** (пагоҳ) и **ча** (чо) **о** заменился на **а**.

В фольклоре Сари Хосор звук **о** чаще менялся на **ю** в разных позициях. Одной из его особенностей является замена **о** на **у** перед согласным звуком **н**: **аловистун** – аловистон, **биёбун** – биёбон, **вайрун** – вайрон, **дандун** – дандон, **мун** – мон, **мунд** – монд, **намедунӣ** – намедонӣ, **натуна** – натавонад, **нун** – нон, **печунд** – печонд, **саршун** – саршон, **ягун** – ягон.

– Тъ нуна бъхър, мъ хеста чъфта ҳай кънъм [ОЭДК, с. 196].

В некоторых словах его звук **у** заменился на **и**: **чидо** – чудо, **лич** – луч, **хинар** – хунар, **чува** – чибба, **шид** – шуд.

Яг рузе шид, ки хар серуза шид. [ОЭДК, с. 157].

Также в ряде слов по правилу северного диалекта южного говора таджикского языка долгий устойчивый звук **ӯ** заменяется на устойчивый звук **у**: **афсус** – афсӯс, **бу** – бӯ, **кух** – кӯх, **кур** – кӯр, **арус** – арӯс.

В диалектных словах звук **э (е)** в основном превратился в звук **и**: **битаракӣ** – беҳтаракӣ, **миёя** – меояд, **митр** – метр, **хич** – хеч.

В фольклоре Сари Хосор фонетическое явление превращения гласных звуков один в другого встречается в обычной разговорной речи.

Вторая часть четвертого подраздела пятого раздела второй главы изучает «Преобразование согласных звуков». Приводятся примеры преобразования или чередования согласных звуков в соответствии с порядком расположения звуков в алфавите. Видно, что в фольклоре Сари Хосор звук **б** менялся на **в** в разных случаях – в начале, середине и конце слов: **вар** – бар, **вардор** – бардор, **вегай** – бегохи, **ведор** – бедор, **авр** – абр, **биёвй** – биёбй, **бохавар** – бохабар, **ов** – об, **тавақ** – табак, **хавар** – хабар; **афтов** – Офтоб, **имшав** – имшаб, **лав** – лаб, **хов** – хоб, **чув** – чўб, **шав** – шаб.

– *Ай лаву даҳани ма гапи хуб намероя...* [ОЭДК, с. 16].

Звук **д** в конце слов сменился на звук **н**: **банден** – бандед, **барен** – баред, **бестен** – биистед, **биёен** – биёед, **бинен** – бинед, **бьрен** – биравед.

– *Бьрен, банден, биёреншон!* [ОЭДК, с. 326].

Следующие звуки также изменились: **д** на **т**: **наметъм** – намедихам, **бьтеву** – бидихеду, **зиётай** – зиёдай, **кабут** – кабуд, **натия** – надихад; **ж** на **ч**: **мичгон** – мижгон; **з** на **й**: **ай** – аз; **к** на **г**: **погиза** – покиза, **фигр** – фикр, **яг** – як, **ягдигар** – якдигар, **яг-дь** – як-ду, **ягчоя** – якчоя; **қ** на **х**: **махсад** – мақсад; **л** на **н**: **неки** – лекин; **н** на **л**: **лиқоб** – ниқоб; **п** на **б**: **габ** – гап, **туб** – тўп; **р** на **л**: **девол** – девор; **с** на **з**: **тегъз** – тегис; **т** на **д**: **авқод** – авқот, **байд** – байт; **ф** на **в**: **авзол** – афзол, **Автов** – Офтоб, **ғавс** – гафс; **х** на **ғ**: **устъгон** – устухон. **ч** на **ч**: **мачит** – масчид; **ь** на **х**: **матоҳ** – матоь.

«*Русурхий одам ай меҳнатай*» [ОЭДК, с. 214].

Де ҳқони пир. Ғавс чошидъмъи [ОЭДК, с. 255].

Баъд мардак бачаша кьштак, гуштоша пьхтану занъи хурд, устьгоноша партофт [ОЭДК, с. 285].

В целом более 15 согласных звуков сменились на другие согласные.

Пятый подраздел пятого раздела второй главы, получивший название «**Стяжение звуков**», в свою очередь состоит из других частей. Первая часть озаглавлена «**Стяжением звука а**».

В языкознании стяжение или редукция рассматривается как одно из фонетических явлений, под которым понимают изменения голоса, происходящие в среде недостатка (слабости). Стяжение более характерно для гласных. При стяжении (редукции) расширения гласных органы речи не могут полноценно производить гласные, в результате чего один из этапов образования гласных прерывается, а это приводит к нечеткости и неясности гласных¹.

Фонетическое явление стяжение, редукция или дисконтирование в диалектах называется **сокращением, прохождением, ослаблением и опущением звуков**².

Фонетическое явление выпадение звука совершенно отличается от стяжения звука. Слово **ман** используется в фольклоре Сари Хосор в разговорной и диалектной форме **ма** и **мь** (более 100 раз). В словах **ма** и **мь** звук **н** полностью опущен с конца, поэтому его произношение не ощущается и не обозначается другой буквой или символом. Хотя в слове **мь** уменьшено сокращение гласного звука **а**, произношение этого звука ощущается и обозначается буквой **ь** (условно вместо исходного звука сакта его называют мягким гортанным звуком), который считается фонетическим феноменом редукции. Иными словами, при сокращении звук не теряется целиком или полностью, его сокращение при произношении значительно снижается и

¹ Хаскашев Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – С. 102-103.

² Неменова Р. Л. Ҷўраев Ғ. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷўраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 35-74.

обозначается буквой или символом. С этой точки зрения исследован фонетический феномен дисконтирования в фольклоре Сари Хосор. Если из слова **мь** опустить звук **а**, то в произношении или чтении **м** отсутствует только звуковая часть.

Касабай ба дили мь гуфтӣ! [ОЭДК, с. 247].

В южном диалекте таджикского языка, особенно в северных говорах Куляба, вместо стяженных гласных звуков, т. е. в редукции их произношения или сокращения, используется буква **ь** (мягкий гортанный звук, а не исходный звук сакта) в линии.

Гласные звуки учтены в разных морфемах слов независимо от положения их ударения и отсутствия звука. Прежде всего анализировали редукцию звука **а** в корне. В эту группу можно включить следующие слова: **бьланд** – баланд, **дьрид** – дарид, **дъроз** – дароз, **дъст** – даст, **зьвон** – забон, **мь** – ман, **пьга** – пагох, **сьфед** – сафед, **чьроғ** – чароғ, **чьшм** – чашм, **чьвон** – чавон.

Ови чьшмъш дар рьхсорай ҳаму бача чькид [ОЭДК, с. 278].

В 2060 словах мягкий гортанный звук **ь** заменяет звук **а** более 2130 раз.

Вторая часть называется «**Стяжение звука и**». Поскольку стяжение гласных проявляется в различных морфемах состава слов и тема охватывает широкий круг исследований, посчитали необходимым сначала рассмотреть стяжение гласных, в том числе гласный **и** в корнях (в том числе в основах глаголов) или простых словах.

Звук **и** редуцируется более чем в 50 корневых словах, примеры которых приведены: **бьнӣ** – бинӣ, **бьринч** – биринч, **бьсё** – бисёр, **гьлем** – гилем, **гьндьшк** – гунчишк, **гьрьфт** – гирифт, **кьшлок** – кишлок, **ошък** – ошиқ, **чьз** – чиз, **шькам** – шикам, **шькаст** – шикаст, **шькор** – шикор, **шьрин** – ширин.

Нахът ай дьруни шьками гьрг фьйрод мекъна. [ОЭДК, с. 272].

В 1000 словах звук **ь** заменял и более 1200 раз.

Третья часть – «**Стяжение звука у**». Сперва речь идёт о стяжении в литературном таджикском языке и диалектах, а затем в фольклоре. В фольклоре Сари Хосор редуцированное положение гласного звука в корнях слов (простых словах) и основах глаголов, независимо от строения или состава их звука, отмечалось у разных слогов.

Звук **у** **стяжен** более в простых корневых словах, в списке более 180 слов. Гласный **у** редуцируется в простых открытых двусложных корневых словах: **дъ** - ду, **тъ** - ту. Слово **дъ** используется более 50 раз и **тъ** более 200 раз.

– *Не, мега, модари ма девай, гъра мехъра, бьбало намемона!* [ОЭДК, с. 158].

Стяжение гласного **у** было замечено в следующих простых закрытых односложных корневых трёхзвуковых словах: **бъз** – буз, **гъл** – гул, **гьн** – гун, **пър** – пур, **хъд** – худ, **хьш** – хуш.

В следующих закрытых односложных четырёхзвуковых словах (образец из них) стяжен звук **у**: **гьрг** – гург, **гьнд** – гунд, **зълф** – зулф, **кьнч** – кунч, **кълф** – кулф, **мъзд** – музд, **мьрг** – мурғ, **пъшт** – пушт, **сърх** – сурх, **сьст** – суст, **чьфт** – чуфт, **шьгр** – шукр.

«Дар даҳани гьрг бошиву пот кашол» [ОЭДК, с. 215].

Слова, состоящие из двух слогов, звучание которых редуцировано в первом открытом слоге, больше других слов и составляют более 25 процентов: **бька** – бука, **гьнох** – гунох, **гьлом** – гулом, **дъруғ** – дурӯғ, **кьчо** – кучо, **кьшод** – кушод, **мьлло** – мулло, **мьрод** – мурод, **тъньк** – тунук, **търьш** – туруш, **хъдо** (Худо) – Худо, **хьнар** – хунар, **шьмо** – шумо, **шьтър** – шутур.

– *Бьрен, ихтиёрътон, нарен ҳамӣ Қуқан тани шьмо* [ОЭДК, с. 181].

Стяжение у в первом слоге двусложных слов: **бълбъл** – булбул, **гъшна** – гушна, **дънѐ** – дунѐ, **дъхтар** – духтар, **кълча** – кулча, **кърта** – курта, **тъгма** – тугма, **хърсанд** – хурсанд, **хърмат** – хурмат, **хъшѐр** – хушѐр, **шьдгор** – шудгор. В этой группе слов некоторые из них употребляются более 250 раз и 20 раз: **дъхтар** – 260 раз, **дънѐ** – 27 раз, **бълбъл** – 20 раз.

Баъд кълчаи кард, гъръфта бачаи калонъи рафтан гъръфт... [ОЭДК, с. 182].

Стяжение звука у можно увидеть во втором или третьем слоге некоторых слов, в зависимости от произношения: **акъ** – акнун, **амбър** – анбур, **Балчъвон** – Балчувон, **берън** – берун, **гандъм** – гандум, **Кангърт** – Кангурт, **мардъм** – мардум, **тарбъз** – тарбуз, **харбъза** – харбуза, **хезъм** – хезум.

– *Бърав акъ!* [ОЭДК, с. 175].

Звук у также стягается в основах глаголов. Большинство из них употребляются в спрягаемой форме, с морфемами в отрицательной и эмфатической формах. Учитывая их основную форму, их можно разделить на две группы – основы настоящего времени и основы прошедшего времени глагола: **бъбър** – бибур – бур, **бъгърезем** – бигурезем – гурез, **бъдъзем** – бидузем – дузд, **бъпърсьм** – бипурсем – пурс, **бъчънбан** – бичунбанд – чунб, **нагърезӣ** – нагурезӣ, **къ** – кун, **кън** – кун, **накъ** – накун – кун, **накън** – накун – кун, **накъш** – накуш – куш.

Основа настоящего времени **кун** со спрягаемыми формами **кунам** – **кунем**, **кунӣ** – **кунед**, **кунад** – **кунанд**, **мекунам** – **мекунем**, **мекунӣ** – **мекунед**, **мекунад** – **мекунанд** и в их отрицательных и эмфатических формах с добавлением предлогов **на-**, **наме-** и **би-** встречается более 400 раз в фольклорных текстах.

Дехқони чавон. Ҳа, ҳолӣ пайвунаи къ ала [ОЭДК, с. 260].

Звук у редуцирован в основы прошедшего времени следующих глаголов: **бъд** – буд, **гъзашт** – гузашт, **гърехт** – гурехт, **пъхт** – пухт, **пърсид** – пурсид, **шьд** – шид.

Пъхт, бърѐнора гъръфт, додъш, гуфт... [ОЭДК, с. 324].

В фольклорных текстах Сари Хосор редукция связующего союз **-у** замечена также в следующих словах: **боль** (пар) – болу, **гандъмь** (ғуза) – гандуму, **ғамь** (кулфат) – ғаму, **дардь** (алам) – дарду, **лабъ** (даҳанъш) – лабу.

Таким образом, мягкий гласный звук **ъ** в более чем 2700 словах заменяет звук у более 2800 раз. То есть в этом количестве слов стяжен гласный звук у.

Четвертая часть называется «**Стяжение гласных звуков о, у и э**». Исследование также показало уменьшение количества этих устойчивых гласных. Например, слово **домод** в диалектной форме **дъмод** встречается 3 раза, при этом звук устойчивый гласный **о** в его первом слоге редуцируется.

«– *Мо бърем акъ яг аму хунай дъмодимуна бъбинем*» [ОЭДК, с. 304].

В этих словах долгий устойчивый гласный звук **ӯ** стягается независимо от положения слогаобразования и ударения: **Нахът** (нахът) – Нахӯт, **ханъз** – ханӯз, **пъшок** – пӯшок, **пъшонд** – пӯшонд, **бъхъ** – бихӯр, **хърок** – хӯрок.

Иѐра дъхтар сеқаватӣ сару по пъшонд [ОЭДК, с. 273].

Редукция устойчивого гласного **э** было замечено в слове **қаротъгинӣ** [ОЕДК, с. 196] – (қаротегинӣ), что звук **э** (е) указано с **ъ**.

Итак, в фольклоре Сари Хосор стягается или редуцируются не только неустойчивые гласные **а, и, у**, но и устойчивые гласные **о, у и э**.

Пятая часть – «**Стяжение звуков в формообразующих морфемах**». К формообразующими морфемам относятся окончание, префиксы и суффиксы. Лично-

притяжательное местоимение **-ам** встречается более 200 раз в более чем в 70 словах с редукцией гласного звука **а** и вместо него вводится мягкий горловой звук **ь**. Эти слова разделены на группы по своему значению. Включая слова, обозначающие людей, их состояние и органы: **Авазхоньм, акаякьм, зурьм, модарьм, падарьм, дильм, дьстьм, зьвоньм, миёньм, сабрьм, сарьм, ховьм, чашмьм.**

«– *Ох, бало дар сарьм!*» [ОЭДК с. 290].

Редукция звука **а** в словах, описывающих обладание людьми и другие значения, связанные с ними: **дарсьм, зеварьм, карзьм, мехнатьм, ноньм, овьм, пульм, рафтаньм, сохибьм, тайлокьм, бандьм, хацьм, чавобьм.**

Хақьт ай хьдьт, хақьм ай хьдьм! [ОЭДК с. 259].

Лично-притяжательные местоимения второго лица только **-ат** с редукцией гласного звука **а** встречаются более 100 раз в более чем 70 слов: **амакьт** (амакат), **падарьт** (падарат), **гарданьт** (гарданат), **гушьт** (гушат), **дастьт** (дастат), **дильт** (дилат), **дьстьт** (дастат), **ришьт** (ришат), **сарьт** (сарат).

– *Бачам, – гуфт (усто), – и додарьт чй ко кард?* [ОЭДК с. 199].

Лично-притяжательное личное местоимение **-аш** с его диалектной и сокращенной формой **-ьш** встречается более 250 раз в более 120 слов, что больше, чем у других лично-притяжательных местоимений.

Диалектная и сокращенная форма лично-притяжательного местоимения третьего лица единственного числа **-ьш** (-аш) в словах, обозначающих людей и части тела: **акахоньш** (акахонаш), **додарьш** (додараш), **дъхтарьш** (духтараш), **заньш** (занаш), **модарьш** (модараш), **ошькьш** (ошикаш), **падарьш** (падараш), **хучайньш** (хучинаш).

Дехқони пир. Дар дьстьш додй? [ОЭДК с. 254].

Слова с лично-притяжательным местоимением **-ьш** (-аш) обозначают разные значения: **аввалыш, акибыш, аслыш, вахтыш, гуштыш, калоньш, корыш, қавлыш, монандыш, нимыш, омаданьш, пасыш, пешыш, пулыш, сангыш, тамомыш.**

С учетом стяжения первого лица единственного числа **-ьм** (-ам) из списка более чем 40 слов встречается более 120 раз.

К стяженным окончаниям с основой прошедшего времени относятся следующие глаголы: **бьромадьм, гьрьфтьм, ёфтьм, задьм, кардьм, омадьм, хурдьм, шидьм.**

Дьмби хаму зана маам гьрьфтьм дарравй карда [ОЭДК с. 305].

Глаголы с основой настоящего времени состоят из следующих слов: **бьбиньм, бьхоньм, бьхурьм, гирьм, дорьм, кьньм, мебиньм, меравьм, мешиньм, шавьм.**

Қосимчон. Гьчот барьм? [ОЭДК с. 265].

Слова, входящие в приставку **бь-** (**би-**, **бу-**) с редукцией гласных звуков **и** и **у**, в основном являются глаголами, а в списке из более 100 слов более 500 раз встречаются прилагательные: **бьбар, бьбин, бьги, бьгй, бьдоз, бьза, бькан, бькаш, бьков, бькь, бькапыш, бьпаз, бьпуш, бьра, бьте, бьхе, бьхез, бьхь, бьхон, бьхьр, бьчькен, бьчьмбон, бьшава, бьшй, бьшу.**

– *Эй ошно, доси теза бьгир, бьбьришун!* [ОЭДК с. 144].

При редукции гласного звука **а** в приставке **на-**, входящей в качестве диалектной морфемы **нь-**, используется одно слово – глагол **ньмебинам.**

Глава третья диссертационной работы «Лексические аспекты фольклора Сари Хосор с лингвофольклористической точки зрения» состоит из шести разделов. Первый раздел третьей главы изучает «Исконные слова, характерные для основной

лексики таджикского языка в фольклоре Сари Хосор». В фольклоре Сари Хосор, включающий более 7700 слов, кроме лексических диалектизмов и цитируемых слов, насчитываются 7000 слов (91,0 процентов) исконно таджикских слов, которые считаются общенародными.

Основной словарный запас таджикского языка состоит из корневых слов. В основном корневые слова состоят из одного или двух слогов. Такие слова составляют в фольклоре Сари Хосор более 400 слов.

По этой причине было решено номинировать и классифицировать примеры односложных и двусложных слов таджикского происхождения из словаря фольклорных текстов Сари Хосор, которые являются основной лексической базой таджикского языка, послужившие основой для словообразования дальнейшего развития таджикского языка.

В поэтических, прозаических и драматических фольклорных текстах в группу исходно-коренных слов, характерных для основной лексики таджикского языка, входят слова, обозначающие части тела (тело людей, животных, насекомых и т. д.): **бинӣ, гӯш, даст, забон, зулф, лаб, пой, рӯй, сар, чашм, чехра, шикам;** исконные таджикские корневые слова, выражающие имена различных существ: **асал, асп, барг, бор, дарав, зин, кор, лола, нон, об, орд, орзу, пар, рох, санг, сол, тар, танг, фикр, хок, чарх, шах, шох;** исконные слова основной лексики, описывающие качество, цвет, признак и характеристику мира существ: **бад, баланд, нағз, нек, паст, пур, равшан, сафед, соз, соф, сурх, талх, тоза, хуб.**

– *Тъ чӣ хов дидӣ, ховът нек боша?* [ОЭДК, с. 306].

Из числительных в фольклоре Сари Хосор больше всего встречается слова **як, ду, се, чор, панҷ, шаш, ҳафт, ҳашт, нух, даҳ** ва сад.

Большинство местоимений **ман, ту, ӯ, мо, шумо, кӣ, чӣ, ин, он, хар, хеч** и худ употребляются как в литературной, так и в диалектной форме языка.

Примеры основных корневых слов, которые выражают действие, движение и состояние: **буд, гард, дав, зад, кард, монд, омад, рафт, рез, сохт, хӯр, шикаст, шуд.**

Деҳқони тир. Ача, бӯдав! [ОЭДК, с. 255].

Исконные слова, описывающие признак, способ, состояние, время, причину и цель, а также количество и уровень выполнения действий: **бисёр, боло, дарун, зуд, кам, пас, пеш, поён, рӯз, фардо, хозир, шаб.**

В фольклоре Сари Хосор имеют место использования множество вспомогательных частей таджикского языка, таких как исконные приставки **аз, ба, бар, бо, бе, дар, то.**

Чанд руз шъкор кардану баъд аз шъкор гаитан [ОЭДК, с. 273].

Исконные союзы используются чаще: **ва, ё, ки, ҳам.**

Наблюдаются следующие основные простые частицы: **ана, ха.**

В группу вспомогательных частей входят также следующие основные междометия: **вой, о, ох, ху, э, эй, эх,**

Мардак, ки омад, у доду вой гуфт [ОЭДК, с. 285].

Исконные (исходно-корневые) слова таджикского языка в фольклорных текстах Сари Хосор составляют более 90 процентов. И сотни других слов были созданы на основе основных слов. Например, общеупотребительное слово **сар** встречается в составе или структуре более чем 15 других слов, которые можно перечислить буквально: **дъсара, морсар, сарак, сарбасар, саргашта, сардор, сарзамин, саридъстакӣ, саркашол, сартърош, сарчашма.**

Во второй раздел третьей главы включены «**Частоупотребительные слова фольклора Сари Хосор**». Частоупотребительные слова определялись по количеству более 50 раз в фольклорных текстах Сари Хосор, с использованием повторения корня или их основы, независимо от диалектных форм и добавления образующих приставок и суффиксов и придаточных, состоящих из следующих слов включающие 47 пунктов: **Аллох** – 50 раз (далее – р.), **Худо** – 53 р., **кашидан** – 56 р., **бой** – 59 р., **Фуломшох** – 63 р., **боло** – 66 р., **об** – 69 р., **ду** – 70 р., **боз** – 73 р., **биё** – 77 р., **э** – 79 р., **акнун** – 85 р., **агар** – 87 р., **ё** – 89 р., **эй** – 89 р., **рӯз** – 96 р., **пеш** – 99 р., **ака** – 101 р., **хар** – 105 р., **худ** – 106 р., **бошад** – 114 р., **чӣ** – 158 р., **чавон** – 178 р., **духтар** – 182 р., **подшоҳ** – 182 р., **охир** – 183 р., **хамон** – 188 р., **омадан** – 189 р., **ӯ (у)** – 191 р., **хамин** – 195 р., **бача** – 224 р., **доштан** – 234 р., **ту** – 267 р., **ин** – 277 р., **баъд** – 297 р., **гирифтан** – 309 р., **деҳқон** – 361 р., **рафтан** – 376 р., **шудан** – 405 р., **аз** – 454 р., **як** – 540 р., **ман** – 560 р., **дар** – 623 р., **ба** – 634 р., **гуфтан** – 825 р., **ки** – 860 р., **кардан** – 1043 р..

Эти 47 слов встречаются в фольклорных текстах 11621 раз, что составляет 41,0 процент от общего количества слов (свыше 28500 слов) и 0,61 процент списка слов (свыше 7700 слов).

Из общего числа 47 слов 36 имеют самостоятельное значение и 11 являются вспомогательными словами: 1) **Аллох, Худо, кашидан, бой, боло, об, ду, акнун, рӯз, ака, хар, худ, чавон, чӣ, духтар, подшоҳ, омадан, хамин, бача, ту, ин, гирифтан, деҳқон, рафтан, шудан, як, ман, гуфтан, кардан;** 2) **э, агар, ё, эй, аз, дар, ба, ки.**

– *Ё расульлло, – гуфтан, – насиби мора аллоху таолло буд кардаст, акъ хъроки амӣ гърг шидем* [ОЭДК, с. 297].

Лингвофольклористическое изучение исконных таджикских слов в фольклоре Сари Хосор показал, что они имеют предысторию, особое положение и множество применений.

«**Религиозная лексика в народной поэзии Сари Хосор**» рассмотрена в третьем разделе третьей главы диссертационной работы. Религиозная лексика в текстах народной поэзии состоит из 263 слов и составляет 4 процента от общего количества слов в фольклорной поэзии. В зависимости от ситуации и условий жизни в XIX веке и вплоть до 60-х годов XX века люди, несмотря на ограниченность, широко использовали религиозную лексику, большую часть которой составляет обращение народа к Аллаху – Богу – Единому Творцу, вечному Спасителю и Несущему надежды и мечты.

В связи с этим, прежде всего, в народной поэзии Сари Хосор широко использованы особые имена **Аллох – алло, Илохо – Оллох – оллох, Худо – худо, Худо – хъдо, Худовандо – худовандо, Ҳақ – ҳақ,** имена **пайгамбар, Қуръон,** собственные имена пророков **Сулаймон** и **Юсуф,** имя двоюродного брата и зятя пророка Мухаммад (с) – **Алӣ,** личные имена **авлиё** и **устод(ам.)**

Анализ позиции и уровня словоупотребления показали, что красивые имена **Худо – алло** – Аллох – 49 раз, **хъдо– худо** – Худо – 11 раз, **оллох** – Оллох – 8, **иллох** – Иллох – 1, **худовандо** – Худовандо – 1, всего употреблены 70 раз составляет 27 процентов или треть всей религиозной лексики народной поэзии Сари Хосор.

Многие другие слова также используются для описания различных ритуалов и церемоний, связанных с религией, включая жизнь и смерть: **азодоръм, акамой, алвидоъ, ачал, гур, дуо, дъо, ғамдоръм, ислом, кафан, лахат, мазор, манзилакъм, марг, мурдай, нъмоз, мусулмонӣ, сала, толеъ, умр, фалаке, фано, ҳалок.**

В диссертации происхождение слов поясняется примерами.

Дар чанги ачал дар гарибӣ мурдем [ОЭДК, с. 55].

В народной поэзии Сари Хосор употребление религиозной лексики занимает особое место и показывает веру, доверие и надежду людей во Всевышнего Бога и в исламскую религию.

Четвертый раздел третьей главы именован как «**Синонимы**». Прежде всего, в диссертации говорится об уровне усвоения синонимов. Вопросам синонимии посвящены следующие труды лингвиста М. Мухаммадиева: «Синонимы в современном таджикском языке», «Краткий синонимический словарь таджикского языка» и «Синонимический словарь таджикского языка»¹.

Полноценных отдельных работ по изучению синонимии в фольклорном языке того или иного региона Таджикистана не существовало.

Синонимы – это слова, различные по образованию (или форме) и имеющие одинаковое значение². Синонимы умело используются в разных жанрах фольклора Сари Хосор, их число насчитывает более 100 слов, в разных жанрах и случаях они встречаются более 900 раз. Приведено более 50 синонимов только в литературной форме, выражающих свое первоначальное значение и различные оттенки значения, а синонимы классифицированы по первоначальному значению и выражению с примерами: **андак(ак) – кам, камтар; андоза – чен; аралаш – гал(л)агов; бад – ганда; бача – писар; дашт – майдон; модар – оча; на – не; орзу – умед; оташ – алов; саросема – хадаха; соф – тоза; танҳо – фақат; хуб – нағз; хурд – майда.**

Баъд камтар ганобаи бурда бӯд, ки аждаҳо бӯромд [ОЭДК, с. 277].

Лингвофольклористическое исследование фольклорных текстов Сари Хосор показало, что жители этого края обладают высокими творческими способностями к выразительной и эффектной речи в любых жанрах и единицах художественного искусства.

Пятый раздел третьей главы диссертации «**Омонимы**» посвящена изучению омонимов в фольклорных текстах Сари Хосор. Омонимы – это слова, имеющие схожую звуковую структуру и выражающие разное значение³.

Исследование показало, что в фольклорных текстах Сари Хосор омонимы используются мало. Их количество насчитывается более 20 слов, которые состоят из следующих слов: **буд – будан; буд – тамом, халос; қълф – қулфи гиребон (накши курта); қълф – қулф (ашёи калиддор); нав – тоза, чадид; нав – хозир, акнун; пас – баъд; пас – қафо – ақиб – охир; рост – дасти рост; рост – рахи рост; рост – ҳақ гуфтан; чен – андоза, чен – вахт, вақт.**

Деҳқони пир. (Аз даравидан боз истода). Буд кадӣ палата? [ОЭДК, с. 258].

Яке занак дар (вақти) нунбандӣ яг бача кад чени нахът [ОЭДК, с. 270].

– ... *То и чена ма дар шартът ноилоҷ бӯдъм, дига осмону замин бӯрай, ай чанги ма халосӣ надорӣ!* [ОЭДК, с. 280].

¹ Мухаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Мухаммадиев. – Душанбе: ДДТ, 1962. – 162 с.; Мухаммадиев М. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Мухаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1975. – 256 с.; Мухаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Мухаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 272 с.

² Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – С. 25.

³ Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 24-25 с.; Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 142; Мухаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Мухаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 26-27.

Сравнение значений омонимов показало, что многие из них появились в результате приобретения новых значений внутри диалекта одного и того же края.

«**Антонимы**» фольклорных текстов Сари Хосор исследованы в шестом разделе третьей диссертационной работы. Антонимы – это слова, противоположных по значению¹.

В поэтических и прозаических фольклорных текстах Сари Хосор используется более 50 слов – антонимов, которые можно разделить на различные группы.

Антонимы, обозначающие понятия, связанные с людьми и их возрастом: **барно – пир; бача – духтар; ёш – пир; мардак – занак; мусьфед – кампир; писар – дьхтар; шавхар – зан; шу, шуй – зан; чавон – пир; шах – арус.**

– *Чавре, доде, – гуфтак руба, – нахо қатї шаҳу арус одамой қинголбоз бо и гулака хов кънен, чї ръсвоияй дар олам!* [ОЭДК, с. 303].

Антонимы, связанные преимущественно с деятельностью людей и описывающие их качества, признаки и ситуации, чаще всего встречаются в поэтических и прозаических текстах: **бедор, ведор – хоб, хов; бой – камбағал; дуст – душман; нағз – бад; рост – дьруғ; пиёда – сьвора; сер – гьшна; ханда – гья; хуб – ганда; хьрсанд – зик.**

– *Э подшо, и чита ховай, ай-ай, ҳич ай хов бедор намешай?!* [ОЭДК, с. 306].

Группа антонимов представляет качественные понятия: **бъланд – паст; дьроз – калта, кутах; калон – хурд, майда; чуш – сард; пьр – холї; рост – кач; рушан – торик; сьфед – сиё; танг – кьшод; ширин, шьрин – талх.**

Некоторые антонимы имеют наречные признаки и особенности: **аввал – охир; боло – поён; бисёр, бьсёр – кам; дарун – берьн; зиёд – кам; имрӯз – имшав; кушода – махкам; наздик – дур; пеш – акиб, қафо; пеш – пас; зуд, тез, дарав – оста.**

Баъд воқияҳора габ зад, ай аввал то охир, гуфт:

«– *Ина дар дъсти шумо задем*» [ОЭДК, с. 326].

Оказалось, что фольклор Сари Хосор не свободен от использования противоположных по значению слов – антонимов.

Четвертая глава диссертации «**Диалектизмы в фольклоре Сари Хосор**» состоит из шести разделов. Первый раздел посвящен «**Месту диалектизмов в фольклоре Сари Хосор**». Прежде всего, речь пойдет о диалектах (диалектных словах), которые считаются одной из основных вопросов изучения науки лингвофольклористики. Диалектизмы используются в литературном языке и произведениях для описания речи персонажей или представителей какого-либо места, включая кварталы, села, районы, города и области.

С учетом эволюции характеристик языковых единиц диалектизмы в основном делятся на следующие группы: **лексические диалектизмы, фонетические диалектизмы, грамматические диалектизмы, семантические диалектизмы, фразеологические диалектизмы, этнографические диалектизмы** и другие².

¹ Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – С. 27-28; Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 17-18; Мухаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Мухаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 27-36.

² Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – С. 59-61; Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Маориф, 1982. С.52-54; Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – С. 42-43.

Диалектизмы занимают важное и особое место в фольклоре Сари Хосор. Свыше 3500 слов, с общим повторением 135000 слов (47 процентов) в поэтических, прозаических и драматических фольклорных текстах являются диалектизмы.

Второй раздел четвёртой главы изучает «**Лексические диалектизмы**». С лингвофольклористической точки зрения до сегодняшнего дня ещё не было написаны полноценных научных работ по изучению, исследованию и анализу лексических диалектизмов в фольклоре или творчестве таджикского народа (или общем выражении устного народного творчества).

В фольклорных текстах Сари Хосор насчитывается более 70 лексических диалектизмов с повторением некоторых слов более 170 раз. Слова перечислены в алфавитном порядке по первой форме их употребления в текстах и в рамках изучения лингвофольклористических требований к одинаковой формой произношения: **агане; ала; ах; бахчӣ; бефара; булак; ғара; ғот; дангал; кашаг; қъръмбоша; лъгат; лъмба; пая; път; реб; рубич; рът; сиба; тарвоза; фара; фълх; фър; хърбич; хабата; хова; хуч; чойлоб; чолбанд; чол; чорғовак; чиба; чъхт; чаҳманбоз; чичӣ; чъгел; шартас.**

В диссертации представлены значения, таких лексических диалектизмов: **агане** – вагарна, набошад, охир, хайр; **агарда** – яке, рафту, банохост; **ала** – охир, хайр, набошад; **ах** – асло, ҳеч вақт, ҳеч гоҳ; **бахчӣ** – барои чӣ, чаро; **бефара** – монда; **булак** – қисм, ним, пора; **ғара** – набошад, охир; **ғот** – вақт, замон; **дангал** – **дангала** (кардан) – партофтан, ҳаво додан; **измағӣ** – хирағӣ.

Хъдо шоид, зиндагим тъӣ, агане вахт мембъръм! [ОЭДК, с. 265].

Шави дига нъмози шум шида бъд, соат ҳаму готи шав, ки хъдша момашир кълула каду тъқид дар дърони сандуқ [ОЭДК, с. 296].

В целях исследования, анализа и сравнительного изучения, фольклорные тексты были разделены на три части: поэзию, прозу и драму. В связи с тем, что различные поэтические формы народной поэзии Сари Хосор использовались в крупных прозаических и драматических текстах, поэтические произведения были включены в группу поэтических текстов. Например, песни «Ман доғ», «Майдо» и некоторые рубаи (Давлатхотун ...) встречаются и в поэзии, и в народной драме «Арзанкори», и в сказках [ОЭДК, с. 24-28, 257-258, с. 240, 323].

По списку лексических диалектизмов слова **бахчӣ, давра, рубич, тарвоза, фърид, хърбич, чоло** встречаются только в поэтических фольклорных текстах, слова **агарда, бефара, булак, ғара, ғот, дангал – дангала (кардан), измағӣ, къньск, лъмб, лъхч, чъгел, мут, пая, рът, сиба, тъқид, фълх, чолбанд, чорғовак, чиба, чут, чъким, чъхт, чаҳманбоз, шалфа** и **шартас** только в прозаических фольклорных текстах, слова **лъгат, қъръмб, Олломасанӣ, тегъз, фара, хабата** только в драматических фольклорных текстах и слова **агане, ала, ах, реб, теф, фър, хова** и **хуч** употребляются в разных фольклорных текстах.

Дунё ҳай, дунёӣ муваққат,

Зиндагонӣ хуб асту ганимат,

Дар давра бшинӣ, бикунӣ суҳбат,

Гапи хуб дур асту қимат. [ОЭДК, с. 88].

Дъхтар хест сандуқа ба шамшиер баракую тарвоза зад, чор булак, кад сандуқаву момаширша дар ҳар бар сърунду тарки ватани почой кард [ОЭДК, с. 296].

Дехқони пир. (Дастӣ ўро гирифта). Олломасанӣ, аслу насабът ай гъчо? [ОЭДК, с. 250].

По значению и особенностям звука, по грамматическим и семантическим изменениям лексические диалектизмы были условно разделены на следующие группы: фонетические лексические диалектизмы: **къръмб, лъгат, лъхч, рът, съвчък, тутък, тъкид, фълх, фър, хърбич, чойлов (чойлоб), чува (чиба), чутът, чъхт, чъгел, шартас**; фонетико-грамматические лексические диалектизмы: **Олломасанй**; фонетико-морфологические лексические диалектизмы: **къръмча, фъридак**; фонетико-семантические лексические диалектизмы: **път, път-пътак**; морфологические лексические диалектизмы: **бефара, чолбанд, чорговак**; морфолого-семантические лексические диалектизмы: **агарда; дангала (кардан)**; семантические лексические диалектизмы: **давра, фара**.

Баъд омадай калу чойлов кардаю тори чойловда шиштай, ки як кампир омадай – як девкампири зол [ОЭДК, с. 285].

– *Чиба омадй?* [ОЭДК, с. 278].

Из общего числа лексических диалектизмов более 20 слов соответствовали поэтическим фольклорным текстам, более 120 слов прозаическим фольклорным текстам, почти 30 слов драматическим текстам.

Третий раздел четвертой главы – «**Фонетических диалектизмы**». Фонетические диалектизмы – это диалектные слова или корни и основа глаголов, которые претерпели фонетические изменения в результате фонетических явлений. Фольклор Сари Хосор включает более 1100 фонетических диалектизмов с более 5500 повторениями слов.

Изучение, исследование и анализ примеров показали, что фонетические диалектизмы в фольклоре Сари Хосор проявлялись по-разному и по разным причинам, как, например, фонетические явления увеличения, выпадения, чередования, стяжения или редукции и смещения звуков, и содержат много материалов. Поэтому каждая тема анализируется в алфавитном порядке.

В результате фонетического явления увеличения звуков (в начале, середине и конце слов) образовался список из 20 фонетических диалектизмов: **исън, киматбаъхо, митър, тъхъм, тахъида, усън, хизор, чъшьмъш**.

Нахът дар дъруни дара гърд гаит исъну усън [ОЭДК, с. 272].

Зад (почаи) хизора лифаву руболо шид [ОЭДК, с. 304].

Фуломшоҳ. Хаму бари тахъида, ки рифтем, новардунай [ОЭДК, с. 268].

В начале, середине и конце слов увеличились звуки **а, й, м, н, х, и ъ**, что стало одной из причин возникновения фонетических диалектизмов.

Особенно при образовании диалектизмов более заметно фонетическое явление выпадение звуков в диалектах. Не являются исключением из этих явлений фольклор или фольклорные тексты, которые преимущественно записаны на разговорном языке или речи народа.

В фольклоре Сари Хосор количество слов, употребляемых с выпадением звуком, составляло более 4000 слов из более чем 700 слов в списке. Выпадение звуков из корней из более чем 140 слов включило более 1000 слов с повторным употреблением. Исследование выпадения звуков проводилось в порядке начала, середины и конца корней.

Выпадение звуков наблюдалось в начале корня слов **ам** – хам, **ача** – а бача, **арқа** – харқан, **ичи** – хеч чй, **маам** – ман хам ва (**и**) **ям** – (ин) хам, которые в основном содержат звук **х**.

«– *Валло, ҳамй гапт рост боша, ма ам мерам*» [ОЭДК, с. 150].

В следующих словах звуки выпали из корня: **аку** – акнун, **ара** – арра, **бона** – бахона, **дъво** – даъво, **вадай** – ваъдаи, **мачит** – масчид, **мина** – миён(а), **мумин** – муъмин, **оста** – охиста, **руган** – равган, **субат** – сухбат, **яни** – яъне.

В этих словах выпадали звуки **а, в, ё, и, й, к, л, н, р, с, у, х, ш** и **ъ**, из которых 3 гласные (а, и, у) и 1 йотированный гласный (ё).

«– *Ай, – гуфт почо, – кънчорара гън кънен, ругани карасина бърезену аловъи бъзанен!*» [ОЭДК, с. 289].

В корнях более 50 слов (более 500 с повторением) звуки выпадали с конца слов, преимущественно звуки **н** и **х**: **аку** – акнун, **алло** – Аллох, **арка** – харқан, **балантар** – баландтар, **дига(да)** – дигар, **зиётар** – зиёттар, **ихо** – инхо, **каам** – кардам, **сипо(-е)** – сипох, **хара** – харро, **хичо(и)** – хеч чо, **хичи(й)** – хеч чй.

– *Агар мъ овозъма балантар бароръм, чондоро омада, гусфандои колхоза мехъран* [ОЭДК, с. 238].

К фонетическим явлениям ассимиляции, диссимиляции и смещения относятся следующие слова: **амбър**, **баркаст**, **вазмин вахт**, **автов**; **авхол** – ахвол, **қаъла** – қалъа, **чаъмахонӣ** – чумъахонӣ, **уштур** – шутур, **шаъм** – шамъ.

Гаит ниго кард, миёнай ҳаму дарёда яг қаъла [ОЭДК, с. 281].

Явление чередование фонем (звуков) встречалось более 2000 раз из более чем 250 слов в фольклоре Сари Хосор.

В фольклорном языке, так же как и в литературном языке, фонетическое явление чередование звука можно разделить на две группы – гласные и согласные.

Прежде всего, в основах слова звук **а** превратился в гласные **и, о** и **у**: **чиён** – чаҳон, **пугой** – пагоҳй, **руган** – равган, **сувор** – савор.

– ... *Мо ҳаму хелӣ чор ёру биродарем, агар ошмон карда, сермон кънен, хуб, неки накънен, тайёрӣ бинен, чанг мекънем!* [ОЭДК, с. 276].

Звук **и** превратился в долгий звук **й** в слове **охй** (охир).

– *Ала, чй бъгум, охй!* [ОЭДК, с. 185].

Звук **о** в корнях следующих слов чередован на **а**: **афтовара** – офтобаро **пага** – пагоҳ, **ча** – чо.

Баъд омадъм, тобаву надомат кардъм, ҳаму зан афтовара дъстъмда дод, боз ишиштъм, шидъм асли қадим [ОЭДК, с. 307].

В фольклоре Сари Хосор звук **о** менялся на **у** в разных позициях. Одной из его особенностей является замена **о** на **у** перед согласным звуком **н**: **аловистун** – аловистон, **вайрун** – вайрон, **нун** – нон, **ягун** – ягон.

– ... *Ҳамқа чуши аловистун!* [ОЭДК, с. 316].

В некоторых словах звук **у** превратился в **и**: **чидо** – чудо, **лич** – луч, **луб-лич** – луб-луч, **миянсар** – муяссар, **хинар** – хунар, **чува** – чиба, **шид** – шуд.

Хара ньшти лич кард, чариданӣ рафт, наси куи Қоф рафт хар [ОЭДК, с. 294].

Также в ряде слов по правилу северного диалекта южного таджикского языка долгий устойчивый звук **ӯ** заменяется **у**: **бу** – бӯ, **кух** – кӯх, **кур** – кӯр, **арус** – арӯс.

В фольклоре Сари Хосор звук **э** (е) в основном превратился в звук **и**, большая часть которого образована от слова **хеч**: **битаракӣ** – бехтаракӣ, **миёя** – меояд, **митр** – метр, **хич** – хеч, **хичи** – хеч чй, **хичка** – хеч кас, **хиччи** – хеч чй.

Эй, хичка нест-а? [ОЭДК, с. 251].

Из примеров стало ясно, что фонетические диалектизмы возникли в результате превращения звука **а** в гласные **и, о** и **у**, звука **и** в **у**, звука **о** в **а** и **у**, звука **у** в **и**, звук длинного устойчивого **ӯ** в устойчивый **у** и звук **э** (е) на звук **и**.

Чередование согласных звуков, являющееся еще одним путем или причиной возникновения фонетических диалектизмов, встречается в фольклоре Сари Хосор более 2000 раз в списке из более чем 250 слов.

В фольклоре Сари Хосор звук **б** чаще всего меняется на **в**, в разных случаях – в начале, середине и конце слов: **вардор** – бардор, **ведор** – бедор, **авр** – абр, **бедорхови** – бедорхоби, **бохавар** – бохабар, **ов** – об, **подавон** – подабон, **тавак** – табак; **афтов** – Офтоб, **имшав** – имшаб, **лав** – лаб, **хов** – хоб, **чув** – чӯб, **шав** – шаб.

«Гов дар диёри бегона гусола метова» [ОЭДК, с. 215].

Также звук **д** чередовался на звук **т**: **наметъм** – намедихам, **бътеву** – бидихеду, **зиётай** – зиёдай, **кабут** – кабуд, **лахат** – лахад, **натия** – надихад.

Звук **з** менялся на **й**: **ай** – аз (встречается более 350 раз).

«Русурхий одам ай меҳнатай» [ОЭДК, с. 214].

Звук **к** сменился на звук **г**: **погиза** – покиза, **фигр** – фикр, **яг** – як, **ягдигар** – якдигар, **яг-дъ** – як-ду, **ягчоя** – якчоя.

В слове **махсад** (мақсад) звук **қ** изменился на **х**, а в слове **неки** (лекин) звук **л** изменился на **н**. Напротив, звук **н** тоже изменился на **л**: **лиқоб** – ниқоб.

Неки агар ай яг найча нимша бъхрӣ, ба занта барӣ, қазир мешай! [ОЭДК, с. 247].

Следующие звуки также изменились: **п** на **б**: **габ** – гап, **туб** – тӯп, **чабгардун** – чапгардон; **р** на **л**: **девол** – девор, **малғузор** – марғзуор; **т** на **д**: **авқод** – авқот, **байд** – байт, **киёмад** – киёмат; **ф** на **в**: **авзол** – афзол, **Автов** – Офтоб, **ғавс** – ғафс, **кавш** – кафш; **х** на **ғ**: **устъгон** – устухон; **ч** на **ч**: **мачит** – масцид.

– Не, габ зан! – (гуфт подшоҳ) [ОЭДК, с. 300].

«Кулухи қоқ ба деволи қоқ намечаспа» [ОЭДК, с. 218].

Деҳқони тир. Ғавс чошидъмъш [ОЭДК, с. 255].

В фольклоре Сари Хосор более 15 согласных звуков сменились другими согласными, и эти фонетические явления в диалектах обычно являются причиной возникновения фонетических диалектизмов.

Одним из путей и других основных причин возникновения диалектизмов является фонетическое явление стяжения или редукции звука, особенно гласных. При образовании фонетических диалектизмов чаще встречается явление фонетической редукции, и этот процесс был замечен и в фольклоре Сари Хосор.

Исследование показало, что гласные звуки учтены в разных морфемах слов независимо от их положения ударения и отсутствия звука. Поэтому в первую очередь анализировалась редукция звука **а** в корне слов. В эту группу можно включить следующие слова: **бъланд** – баланд, **дъроз** – дароз, **дърун** – дарун, **дъст** – даст, **зъмн** – замн, **нъмоз** – намоз, **пъга** – пагоҳ, **съвор** – савор, **съфед** – сафед, **чъроғ** – чароғ, **чъшм** – чашм, **чъвон** – чавон.

Ови чъшмъш дар ръхсорай ҳаму бача чъкид [ОЭДК, с. 278].

В 2060 словах мягкий голосовой звук **ъ** заменял **а** более 2130 раз и сыграл важную роль в формировании фонетических диалектизмов.

Звук **и** стяжен более чем в 50 корневых словах.: **бъни** – бинӣ, **бъринч** – биринч, **бъсё** – бисёр, **гъндъшк** – гунчишк, **гъръфт** – гирифт, **гъря** – гиря, **ошьк** – ошик, **чъз** – чиз, **чълик** – чилик – ангушт, **шькам** – шикам, **шьрин** – ширин.

– Мома, чъзе дар насиби мъ боша, ҳаму насибма мебинъм [ОЭДК, с. 164].

Стяжение звук **у** привело к очередному формированию диалектизмов в фольклоре Сари Хосора. Звук **у** более выражен в простых корневых словах, в списке которых более 180: **дъ**, **тъ**, **бъз**, **гъл**, **гън**, **хъд**, **зълф**, **кънч**, **мърғ**, **мъшт**, **сърх**, **дъруғ**,

къчо, хъдо (Худо), шьмо, бълбъл, гъндъшк, дъхта, кърта, акъ, Балчъвон, гандъм, мардъм, тарбъз, кън, бьд, гъзашт, пьхт, шьд, шьнид.

*Се моҳ шидай, ба якта хъшдор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,
Ку ҳичраи тангак, ки бьхонъм дь газал,
Ай чони шьрини хъдъм безор шидъм.* [ОЭДК, с. 58]

– *Не, мега, модари ма девай, тьра мехьра, бебало намемона!* [ОЭДК, с. 158].

«Дар даҳани гьрг бошиву пот кашол» [ОЭДК, с. 215].

Таким образом, статистический подсчет гласных звуков в фольклорных текстах Сари Хосор показал, что мягкий гортанный звук **ь** заменял **у** более 2800 раз в более чем 2700 словах. То есть в этом количестве слов гласный звук **у** редуцирована и создала фонетические диалектизмы.

В возникновении фонетических диалектизмов свою роль сыграла и редукция устойчивых гласных звуков **о**, **у** и **э**. Слово **домод** происходит от диалектной формы **дьмод**, при этом устойчивая гласная **о** в его первом слоге редуцируется.

В корнях следующих слов долгий устойчивый гласный звук **ӯ** редуцируется независимо от положения слогаобразования и ударения: **кълух** – кулӯх, **Нахът** (**нахът**) – Нахӯт, **ханъз** – ханӯз, **пъшок** – пӯшок, **хьрок** – хӯрок.

Неки пьшоки созам надорӣ [ОЭДК, с. 266].

В этих глаголах с учетом употребления префиксов и окончаний редуцировано долгий устойчивый гласный **ӯ**: **бьхь** – бихӯр, **пьшонд** – пӯшонд.

«Харбузара бьхь, тура ба палак чӣ кор» [ОЭДК, с. 212].

При образовании фонетических диалектизмов наблюдается редукция устойчивого гласного **э** в слове **каротьгинӣ** [ОЭДК, с. 196] – **каротегинӣ** замечено, что звук **э** (**е**) обозначается **ь**.

Первый подраздел третьего раздела четвертой главы именован «**Классификация фонетических диалектизмов**». Фонетические диалектизмы фольклора Сари Хосор с учетом лексических, морфологических, ономастических и семантических особенностей включают в себя более 1000 названий слов, которые повторяются более 5500 раз в поэзии и прозе. Поэтому внутри номенклатуры они были разделены на группы по некоторым языковым признакам, в том числе по выражению имени, значению и принадлежности к частям речи. Большинство фонетических диалектизмов связаны с именами существительными.

Фонетические диалектизмы, обозначающие имена Бога: **алло** (Аллох), **Олло** (Оллох, Аллох), **хъдо**, **худо** (Худо), **хъдовандо** (Худовандо).

Почо дар чъл ҳичра дърун дърумод, зъмина канд, синаша дар хоки сиё мунд, чънон нолаи пьраламе мекъна, ки хъдоё хъдовандо паноҳ бьта [ОЭДК, с. 295].

Фонетический диалектизм, принадлежащая пророку Божьему: **расульлло**.

– *Э расульлло, барои чӣ, ки охир дар 80 рафтъм, надодим ҳиччи, дар и дами охир мьра шармънда карда, ки яг хар додӣ?* [ОЭДК, с. 287].

Фонетические диалектизмы, выражающие мужские и женские имена людей: **Гурғулисултон**, **Гуруғлишо**, **Гъллом**, **Давлатшо**, **Къньск**, **Къличпалвон**, **Муминбой**, **Мъньск**, **Нахът** (**Нахътак**), **Сълтонхъсайн**; **Давлатхотън**, **Зинатгъл**.

*Давлатхотън – барги гъли зардолу,
Яг буса бьте, ба дарди дилам дору.* [ОЭДК, с. 323]

Фонетические диалектизмы, связанные с условиями родства, статуса и возраста людей.: **арус, биродар, бово, бьбичон, гулак, дьмод, дьхта, дьхтар, занаг, къда, мусьфед, ньваса, сагера, шу, шуй.**

Фонетические диалектизмы, обозначающие названия частей тела человека, других животных и насекомых: **абру, ангышт, бьннй, дьмгоза, дьст, зьвон, кала, къртък, муй, мышт, овхьрак, пуст, руда, руй, рьхсора, гуш, чьшм, шькам.**

Фонетические диалектизмы, связанные с положением, состоянием и отношением людей: **авхол, амра, аспсьвор, афсонагу, бедорховй, гушнагив, дьгона, дьзд, дьшман, камбьгал, мардьм, мьлло, мьсофир, мьсьлмон, ошьк, рахгзар, сьвор, чьвонмард.**

Баьд хаму бачаи қозй ай дьмби хаму кавгу чанвар аспсьвор омад [ОЭДК, с. 319].

Фонетические диалектизмы, связанные с обязанностями и карьерой, профессиями, декоративно-прикладным искусством и инструментами: **арзьнкорй, бьгзолавунй, дехкунй, калавьрй, чьфтгар, маьлим, нунбандй, осьбвун, подавон, рамавон, сьлтон; амбрь, кедман.**

Дехқони чавон. Майльш, мь бьгзолавунй мекьньм [ОЭДК, с. 256].

Фонетические диалектизмы, связанные с едой: **авқод, арзьн, бьринч, гушт, кълча, нун, ов, пьршакар, руған, шурбо.**

– Ть нуна бьхьр, мь хеста чьфта хай кьньм [ОЭДК, с. 270].

Фонетические диалектизмы репрезентации фитонимов (названий растений – трав и растений): **аргьвон, арзьн, гандьм, гуза, гьл, дьлона, кахгьл, нахьт, сев, сияхгуш, тарбьз, шьлха.**

Фонетические диалектизмы, связанные с планетой, природой и природными явлениями: **авр, Афтов, бухор, зьмин, кух, Махтов, Навруз, сангов, чьшма, чуй.**

Фонетические диалектизмы, объясняющие названия животных: **буғзола, бьз, бьқагов, гусола, гуспанд, гьрг, къчък, руба, рубах, уштур, харгуш, хутик, хьрс, шьтър.**

Яг хьруз бьдай, дидай, ки руба хьмор дохтай, – шийтай [ОЭДК, с. 150].

Фонетические диалектизмы, выражающие названия птиц: **бьлбьл, гьндьшк, кавг, мьрғ, симьрғ, хурус, хьруз, хьндона, чьғз.**

Фонетические диалектизмы, относящиеся к месту и месту жительства: **гур, гуша, дьнё, ку(и), куча, лахат, мачит, мьлк, огьл, хичра, чиён, чога.**

Фонетические диалектизмы, указывающие на предметы быта и относящиеся к человеку: **большт, гушвор, дастьрхон, дегдун, куза, курпа, курпача, кълф, кърта, чоруб, ньмол, хезьм, ойна, пьшок, тавак, тьгма, тьриза, чьз.**

– Курпача партофтьм, биё, болой курпачада бьшй [ОЭДК, с. 281].

Фонетические диалектизмы, представляющие разные имена и значения: **гьрьфтор, гьн, къдрат, махсад, мьзд, ньмоз, рьхсат, савр, субат, сьфеда, сьхан, туй, тьхьм, фирг, хавар, хьчум, чойлов, чьгук, чьдой, чьмла.**

– Ай, – гуфт почо, – кьнчорара гьн кьнен, ругани карасина бьрезену аловьш бьзанен! [ОЭДК, с. 289].

Фонетические диалектизмы, включающая названия географических мест (топонимы): **Балчьвон, Гирмон, Дьрозпитов, Кангьрт, Кобьл, Кьндонй, Кукан, Хучадьлуна, (Дашти) Шуро.**

– Дар бозори Балчьвон панч танга хаст [ОЭДК, с. 181].

Фонетические диалектизмы, выражающие цвет, признак и особенность. Такие слова можно разделить на типы прилагательных – исходные и относительные.

Фонетические диалектизмы, связанные с качественными прилагательными: **савз, сиё, сьрх, сьфед, бьланд, дьроз, кутах, рушан, тьнг, ғавс, тьньк, сьст, хьшру, хьрсанд, хавор, чьркин, шьрин, погиза, хьшёр, дилсиё, кьлула, пьрхьр, хьшбахт, хьшнамуд, шьчочь.**

– *И, бачай калдор бьмбьра, иқа вазмин шидастак* [ОЭДК, с. 284].

Фонетические диалектизмы относительных прилагательных: **дьстї, кьнчорагї, кьрмьнї, руғанї, хиёлї, хунагї, шькорї.**

В фольклоре Сари Хосор встречаются также разные типы числительных в виде фонетических диалектизмов, в том числе исходные количественные числа: **яг, дь, пан, ньх, дьвоздах, хажда, ньздах, чьл**; исконные количественные числительные с нумеративами: **дьта, бистудьта, чьлта, сесагта**; **цельные числительные: яг-дь, яг-дь-се, пан-шаш**; шумораи касрї: **хаштяг.**

Баьд кампира фарёд кард, (ки) як-дь-се дег биёр [ОЭДК, с. 277].

Различные типы фонетических диалектизмов местоимений можно встретить в фольклоре Сари Хосор: личные местоимения: **ма, мь, мьн, шьмо, ть**; возвратное местоимение: **хьд**; вопросительные местоимения: **кьчо, коом, читаро, читу**; указательные местоимения: **ами, амї, аму, амича, и, иқа, ича, хами, хамиқа, хаму**; местоимения назначения: **хардь, хар кьчо, хар яг**; отрицательные местоимения: **хичї, хич яг, хич, хичка, хичо**; неопределенное местоимение: **ягун**; совместное местоимение: **ягдигар.**

– *Намебинї, магам ма дьруг мегум, асбоби мара намебинї, пустина нига кьн, тасбеҳа нига кьн!* [ОЭДК, с. 150].

Хар яг духтар мезад ба тирдаст,

Сару тефи душман мешукаст. [ОЭДК, с. 103]

Деҳқони тир. Хичї, ачаб хубе! [ОЭДК, с. 259].

В фольклоре Сари Хосор еще одну группу слов образуют фонетические глагольные диалектизмы, которые можно разделить по основе глагола и использованию морфем (кроме глаголов):

- основа настоящего времени глагола без словообразовательных и формообразующих морфем: **бьрор, гуй, гьзар, кьн, пуш, пьрс, сузад, фьруш, хе**;

– *Ма хьдма мурда мекьнем, «хонамой» гуй, барое, ки ним кило чормагз ай Мьньск ба ма зиётї омадаст* [ОЭДК, с. 327].

- основа прошедшего времени глагола без словообразовательных и формообразующих морфем: **бьд, гифф, бьрид, гьзашт, гьрехт, гьрьфт, дьрид, кад, кьшод, кьшт, пьхт, сухт, шид, шькаст.**

Шьтьра гелонда кьшт [ОЭДК, с. 271].

Как оказалось, в фольклоре Сари Хосор используются глагольные основы в виде фонетических диалектизмов с различной временной и личной интерпретацией.

Глагольная фонетическая диалектика (с типами времени, места, способа действия, количества и степени) занимает особое место в фольклоре Сари Хосор, примеры которой приведены в алфавитном порядке: **аку, акь, ас, баркаст, берьн, бьсё, дьруз, дьрун, зутгар, имшав, ларзун-ларзун, мьдом, оста-оста, пьга, холи, шавона, ягбора, ягчоя.**

– *Ай сьни афтовшин миёя* [ОЭДК, с. 163].

Предлоги и послелогои **аз, барои, рїи, таги (тахї)** и **-ро** столкнулись с фонетическими явлениями и образовали диалектизмы: **ай, барой, руи; -а, -ра.**

Союзы **ага, неки** и **хамчьнон** также считаются фонетическими диалектизмами.

В фольклоре Сари Хосор в виде фонетических диалектизмов выступают следующие частицы: **ам, ахир, кълли, магам, майльш, нахо, охи, хай, хо, хой, яни.**

Фонетические диалектизмы, представляющие собой междометия и имитирующие слова: **билло, валлай, валло, илой, афсус, ух, асаг, ачъга, къша; гъррас, гъчаст, къррас, кът-кът, пълач-пълач, тълап-тълап, фъс-фъс, чърак-чърак, чър-чър, чър-чърй.**

Валлай, ана агар ки... эй! [ОЭДК, с. 256].

В результате изучения классификации фонетических диалектизмов фольклора Сари Хосора показало, что с данной проблемой столкнулись некоторые лексические единицы целых частей речи. Люди сделали свою речь очень простой и плавной во время разговора, творчества и повествования.

Второй подраздел третьего раздела четвертой главы – «**Цитативные фонетические диалектизмы**». Языкознание – наука, изучающая все темы области, направления и различные стороны фольклорного языка со всех сторон, в рамках фольклорных жанров. В фольклоре Сари Хосор встречаются немало арабских цитат, принявших диалектную форму. И их можно разделить на группы по темам обсуждения таджикского языка.

Арабские фонетические диалектизмы, связанные с именами и атрибутами Бога (**алло (Аллох), бьсмилло**), религии (**дъо, кавр, лахат, мачит**), имена людей (**Гурғулисултон, Давлатхотън, Давлатшо**), к состоянию и отношению людей (**авхол, гъллом, ошък, съхат, мьбориз**), название места ((**Дашти**) **Шуро, Қърбоншахид**), к объектам (**авзол, тавак ликоб**).

Бегила, бьсмилло гуфта мечошем [ОЭДК, с. 253].

Даррав мълло овардан, ура нико кардан [ОЭДК, с. 302].

Дехкони пир. Ай, мо ҳам ай Дашти Шуро [ОЭДК, с. 251].

Арабские цитатные фонетические диалектизмы, описывающие качество, характеристики, состояние, ценность предметов и времени: подходящий, ценный, нежный, харам; продолжительность, рассвет, утро: **бамьносиб, киматбаъхо, мьносиб, мъллоим, харум; мьдат, мьдом, събх, съхар.**

Существуют и другие арабские цитатные фонетические диалектизмы, охватывающие разные темы: **байд, дънѐ, мьрод, таваллъд, хъчум, чъмла, шълъа.**

В диалектной форме используется более чем 10 турецко-монгольских цитат: **търуғ, туй, арка, бька, калинг, куш, къда, къзил, къчок.**

... Почо дъхтарша туй кардасту ба ҳаму додаст [ОЭДК, с. 163].

В фольклорных текстах Сари Хосор перечислено более 20 русско-интернациональных цитат фонетических диалектизмов: **дедом, кастум, вайнагй, пълон, работчи, колхозниѐ, пиривод, ремонт, исбасиба, описка, сивет, каг, палахой, виши.**

– ... И хел заъифаи боявойи виши сурт нест дар гушаи дънѐ! [ОЭДК, с. 316].

Таким образом, в фольклоре Сари Хосор арабские, турецко-монгольские и русско-интернациональные диалектные слова встречаются как цитатные фонетические диалектизмы.

Четвертый раздел четвертой главы – «**Морфологические диалектизмы**», включает в себя преимущественно образующие морфемы, в том числе суффиксы, предлоги и придаточные предложения.

В фольклоре Сари Хосор суффиксы множественного числа **-хо** и **-он** претерпели композиционные изменения, из них были исключены согласные **х** и **н**, а

остался гласный звук **о**: **алафо, бозоро, вазиро, духтаро, зоҒо, мардумо, мърҒо, одамо, чашмо.**

Нахът ба дъруни алафо уштак кашида рафт [ОЭДК, с. 270].

В словах вместо окончания настоящего времени первого лица **-ам** используются морфологические диалектизмы **-ум** и **-ъм**: **бигирум бандъм, бьгиръм, бьравъм, бьхонъм, гуфтъм, кардъм, медонъм, дидъм.**

В следующих словах вместо окончания настоящего времени **-ям** выпадает йотированный звук **-я**, и остался только звук **-м**: **даром, кардим.**

Глагольное окончание второго лица единственного числа **-й** в одном слове фольклора выражено звуком **-й** (йотирование): **барой** – барой.

Окончание настоящего времени второго лица множественного числа **-ед** имеет диалектную форму **-ен**: **бьгарден, кунен, медонен, назанен.**

Из окончания настоящего времени третьего лица единственного числа **-ад** выпадал звук **д** и он обозначается только знаком **-а**: **бьрава, бьшава, рава.**

Ҳар касе, ки чаим надошта бошад, бьрава, таи осиебда як чьшма хастай, бьгарда, иқа руида бушана, сьҳат мешава. [ОЭДК, с. 162]

Окончание настоящего времени третьего лица множественного числа **-анд** в разных формах глагола имеет форму **-ан**, а на конце его опускается звук **д**: **бьмбьран, бьраван, бьчинан, бурдан, гуфтан, дидан, задан, кардан, кашидан, кофтан, мондан.**

Ҳар ду мол Куқан мебурдан у вахто [ОЭДК, с. 181].

Глагольное окончание **-ам** используется как морфологический диалектизм **-ъм**: **азодоръм, доғъм.**

В словах **бофтай, гирифтай, дидай, додай, ёфтай, задай** ва **кардай** звук **-й** заменяет второе лицо единственного числа **-й**, который остался суффикс причастия настоящего времени **-а**: **бофтай, гирифтай, дидай, додай, ёфтай, кардай .**

«– Устоҷон, бачай ма кьчо шид? – гуфт, – ҳичи устош кардай?» [ОЭДК, с. 150].

Диалектная морфема **-ай** была заменена сказуемостным окончанием третьего лица **-аст**, которое лишилось суффикса **-а** в причастиях: **баромадай, ғалтидай, гуфтай, дидай, кардай, мондай, омадай, шиштай .**

Омадай дидай, ки калон шидай [ОЭДК, с. 283].

В фольклоре Сари Хосор глаголы часто имеют образующую приставку **би-** (**бу-**) в диалектной форме **бь-**: **бьбанд, бьбин, бьғалт, бьгир, бьдав, бьзан, бькан, бьпаз, бьрав, бьхар**

К основе глаголов прошедшего времени (только третьего лица) добавляется суффикс **-ак**, что показывает характерную черту южного стиля таджикского языка и объясняет тон завершения действия.

Следующие глаголы имеют суффикс **-ак**: **бардоштак, гуфтак, кандак, кардак, овардак, омадак, рафтак, хестақ.**

Даррав ҷосуз омад, ба почо гуфту почо даррав дар асп сьвор шиду ба ҷош гьломша почо кард, хьдъш рафтақ [ОЭДК, с. 274].

Лично-притяжательные местоимения **-ам (-ям), -ат (-ят), -аш (-яш), -амон (-ямон), -атон (ятон)** ва **-ашон (-яшон)** очень часто употребляются в фольклоре Сари Хосора в диалектной форме, как морфологические диалектизмы.

Лично-притяжательное окончание первого лица единственного числа **-ам** встречается в формах **-ум, -м** ва **-ъм**, которых образцы приведены в качестве примера: **атам, дилум, зардолум, модаръм, чигаръм.**

– *Калҷон, зардолум наметӣ?* [ОЭДК, с. 284].

Лично-притяжательное окончание **-ям** встречается как **-м** в словах **бобом, мастим, похом, шохом, хавлим**.

На риш мунд, на дандун мунд, агар чақунӣ намекардъм, хъдо ай поҳом мегъръфтакъм [ОЭДК, с. 315].

Лично-притяжательное окончание второго лица единственного числа **-ат (-ят)** чаще встречается в фольклорных текстах в формах **-ут** и **-ът**: **рут, амакът, гапът, дастът, гарданът, даханът, дилът, додарът падарът**.

Лично-притяжательные окончание первого лица множественного числа **-амон** встречаются в диалектных формах **-мун**: **досмун, очамун, падармун, рахмун**.

Лично-притяжательное наклонение второго лица множественного числа **-атон** встречается в шакли **-тун**: **кортун, (киру) куртун, чанчолтун**.

Лично-притяжательное окончание третьего лица множественного числа **-ашон** проявляется в форме **-шун**: **саршун, чавобшун**.

Суффикс порядкового числительного **-ум** выражается диалектной формой **-ъм**: **шашъм** – шашум

Дар рузи шашъм търуги филҳолааки харобара дарёв кад [ОЭДК, с. 199].

Окончание как морфологическая единица диалектизмов используется во всех видах литературных жанров фольклора Сари Хосор.

Пятый раздел четвертой главы называется «**Морфолого-синтаксические диалектизмы**». В данный раздел в основном входят единицы, морфемы или морфологические элементы, которые используются преимущественно во время разговора и образования синтаксических единиц, например словосочетаний и предложений.

В фольклоре Сари Хосор в словах, оканчивающихся на гласные **-а** и **-о**, место изафетного окончания **-и** заменяет звук **-й (йот)**: **атай, бачай, бобой, донай, заминой, касабай, миёнай, очай, риштай, танай, хонай, чашмой**.

– Акаҷон, ай очай ма (хабар) бъгу, очай ма чӣ таврай? [ОЭДК, с. 321].

В фольклоре Сари Хосор предлог **дар** иногда присоединяется к концу слов как **послелог** в форме **-да**, учитывая особенности диалекта.

Другая особенность этого предлога-послелога проявилась в том, что она не только представляла собой предлог **дар**, но и заменяла предлога **ба**: **дасти Мъньскда** (ба дасти Мунуск), **камбъгалода** (ба камбагалхо), **Куқанда** (ба Куқанд), **овда** (ба об ё барои об), **рубда** (ба рӯбох), **тъда** (ба ту).

Чан рузе рафтем, ки баъд Куқанда расидем [ОЭДК, с. 181].

Предлог-послелог **-да** в некоторых случаях используется как предлог **барои**: **мъда** (ба ё барои ман), **овда** (ба ё барои об), **хезъмда** (ба ё барои хезум).

Дехқони чавон. Мъда сета басай? [ОЭДК, с. 261].

В фольклоре Сари Хосор в качестве предлога **дар** чаще всего используется предлог-послелог **-да**, примерами которого являются следующие примеры: **бачагимда** (дар бачагиам), **ватанда** (дар ватан), **ғорда** (дар ғор), **дарёда** (дар дарё), **дегда** (дар дег), **хавлида** (дар хавли), **пиёлада** (дар пиёла), **хонада** (дар хона), **шаҳрда** (дар шаҳр).

Нига кард дегда на ошай, на ҳичӣ [ОЭДК, с. 277].

Предлог-послелог **-да** также заменил послелог **дида**: **ай давлати подшода** (аз давлати подшоҳ дида), **ай шурбой аспда** (аз шӯрбои асп дида), **ай гови лаванда** (аз гови лаванд дида), **ай мъда** (аз ман дида).

Ай гови лаванда беҳай тайлоқ... [ОЭДК, с. 88]

В фольклоре Сари Хосор послелог **-ро** произносится как морфологический диалектизм **-ра** и **-а**, за исключением этой исходной формы: **аждахора, бандора, вилоята, гапа, давлата, овозьма, одамора, хамара, шамшера, яктара, янгата.**

В большинстве случаев, если слово заканчивается на гласную, принимается диалектный послелог **-ра**, а если слово заканчивается на согласную, принимается послелог **-а**.

Биё, цура, гапа бьсё накънем [ОЭДК, с. 251].

– *Яг чорвохака гъръфтем, хъдой кардъм, ҳамуқаш насибахаки ть бьдай, ба тьра овардъм* [ОЭДК, с. 321].

В словах, идущих со связующим союзом **-у**, вместо него употребляется звук **-ъ** (сакта), и все они встречаются в поэтическом фольклорном тексте: **бьмонь, боль, гамь, дардъ, лабъ, мағзъ, манъ, талхъ, хокъ.**

Дъхтар, дъхтар, чолота съст бофтай ть,

Шъгрона бькън, чъвони хуб ёфтай ть.

Шъгрона намеқънъм, чъвон розї нест.

Бо и чъвон ҳич ишратъ бозї нест. [ОЭДК, с. 61]

Морфолого-синтаксические (грамматические) диалектизмы в фольклоре Сари-Хосор отличаются от диалектов других регионов некоторыми особенностями, использованием окончаний и предлога-послелога **-да**.

Шестой раздел четвертой главы изучает «**Глагольные фразеологические диалектизмы**». В таджикской филологии научная работа, включающая изучение одного из разделов языка фольклорных текстов – фразеологии, представляет собой труд таджикского лингвиста Р. Саидова «Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта)»¹, примеры даны в общем виде.

Под понятием глагольных фразеологических диалектизмов подразумевается, что все фразеологизмы или словосочетания в литературном виде имеют глагол, при

этом глагол или одна из других частей фразеологических групп имеют диалектную форму – диалектизма.

Глагольные фразеологические диалектизмы фольклора Сари Хосор разделены на группы по типам диалектизма и жанрам.

Во-первых, глагольные фразеологические диалектизмы были учтены с лексическими диалектизмами, которые ограничены: **маълоқ мехърї** – маълоқ хӯрдан; **бъза рубича** – рубич хӯрдан. **Маълоқ** имеет значение **муаллак, печу тоб.**

– *Хов дидъм, ки ть ба яг горе рафтай, дар ҳаму гор яг дев бьдай, дев боша, тьра ҳар шаттае мекаша, ки даҳ, «уф, э хъдо» намеғуй* [ОЭДК, с. 306].

Глагольные фразеологические диалектизмы делятся по жанрам на поэтические прозаические, без предлогов и с предлогами. В поэзии фольклора Сари Хосор зафиксированы следующие фразеологические диалектизмы с глаголами: *зъвони бьлбъл дора* – забони булбул доштан; *чонъма харидорї кън* – чонро харидорї кардан; *мурдай чъроги дилъм* – чароғи дил мурдан; *чигари сухтагима мерезонї* – чигари сӯхтагиरो резондан; *дилат бар мо намесуза* [ОЭДК, с. 29] – дил сӯхтан; **сангора хъръм** [ОЭДК, с. 53] – **санг хӯрдан; чонъм сузад** [ОЭДК, с. 63] – чон сӯхтан.

¹ Саидов Р. Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта): автореф. дис. ... док. филол. наук / Р. Саидов. – Душанбе, 1995. – 35 с.

*Ай омаданът тоза шидай доги дилъм,
 Чура меравӣ, мурдай чъроги дилъм,
 Ку дашти дъроз, ёр, нигоҳи тъ кънъм,
 И чуни чувонима фидои тъ кънъм. [ОЭДК, с. 71]*

Следующие фразеологические диалектизмы имеют предлоги: **хоки қадамта ба дида мевардоштъм** – хоки кадам ба дида бардоштан; **ай ватан канда шавад** – аз ватан канда шудан; **ба чанг омада бъд** – ба чанг омадан.

*Чонона мара шиорати мижгон кард,
 Дегакша бимонду гандъмаш бърён кард,
 Дегаши бишикасту гандъмаш пок бърехт,
 Ёре, ки ба **чанг омада бъд**, боз гърехт. [ОЭДК, с. 324].*

Оказалось, что в поэтических фольклорных текстах фразеологические диалектизмы преимущественно образованы глаголами **бурдан, кардан, сӯхтан, хӯрдан** ва **шудан**.

В прозаических текстах фольклора Сари Хосор встречаются следующие фразеологические диалектизмы: **зани вайрон бъдаст** – зани вайрон будан; **рой кортун мегиръм** – рахи кор гирифтан (маслихат одан); **соз намегиръм** – соз нагирифтан; **гардан намета** – гардан адодан; **созта миёвъм** – соз ёфтан (илоҷ ёфтан); **нону ов мекънъм** – нону об кардан (хӯрок тайёр кардан).

– Мъ яг рой кортун мегиръм, агар гапма бъгирен! [ОЭДК, с. 301].

– Ҳамиҷа бестен, ма рафта шаҳрда нону ов мекънъму баъд шъмора хавар мекънъм [ОЭДК, с. 277].

Некоторые современные фразеологические диалектизмы в прозе имеют предлоги: **ба чанг омада бъд** – ба чанг омадан; **ай пай и бъгалтем** – аз пай афтодан; **хуш дар саръш намемуна** – хуш дар сар намондан; **дар измагӣ търа мебурдаст** – дар измагӣ бурдан; **ба яг бало бъзан** – ба бало задан.

Гуфт: «Акъ мо ай пай и бъгалтем» [ОЭДК, с. 300].

Глагольные фразеологизмы **рӯй сиёҳ кардан** и **чигар сӯхтан** в диалектных формах многократно повторяются как в поэтических, так и в прозаических фольклорных текстах.: **рута накун сиё** – рӯй сиёҳ кардан.

*Камтир гуфт рута накун сиё,
 Шънохтамът, эй кокултилло.
 Бъгарден бачаҳой Авазхон,
 Дар хонай ма шав ҳардът меҳмон. [ОЭДК, с. 117]
 Деҳқон. Рута сиёҳ кадӣ! [ОЭДК, с. 248].*

Стоит отметить, что диалектизмы занимают особое место и используются в составе глагольной фразеологии фольклора Сари Хосор.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате изучения, исследования и лингвофольклористического анализа фольклора Сари Хосор можно сделать следующие выводы:

1. В таджикской науке исследователи уделяют особое внимание различным теоретическим и практическим вопросам в области языка, таджикского языка, таджикского литературного языка, современного таджикского литературного языка

с точки зрения его происхождения и истории, а также с точки зрения расширения, развития и совершенствования, итоговые результаты которых отражены в нашей диссертации. В научных источниках подробно зафиксирован ценный вклад таджикских учёных в исследование, формирование, развитие и совершенствование таджикского литературного языка и современного таджикского литературного языка.

2. В диссертации показана история таджикской диалектологии и уровень изучения говоров и диалектов таджикского языка с точки зрения отечественных и зарубежных ученых и место говоров и диалектов в становлении и развитии литературного языка и современного таджикского литературного языка.

3. В мировой науке и в таджикском фольклоре представлены подробные сведения о фольклоре – устном творчестве народа, его происхождении и развитии.

Также в диссертацию включены уровень изучения фольклора и опубликованные материалы и сборники таджикского фольклора с его различными жанрами, а также особенности творчества Кулябского населения.

4. С течением времени и развитием ситуации в мировом сообществе появляются новые актуальные проблемы, затрагивающие все области, и наука языкознание не является исключением. С целью комплексного исследования фольклорного языка с 70-х годов XX века в зарубежном языкознании, особенно в русском, появился новый термин **лингвофольклористика**, основным материалом изучения которого являются фольклорные тексты.

5. И впервые в таджикском языкознании и фольклористике исследование лингвофольклористических вопросов было проведено на основе фольклорного материала Сари Хосор и отмечены основные отличия его исследования от других областей лингвистической науки, что считается одним из главных новшеств таджикского языкознания и фольклористики.

6. Изучение вопросов литературного языка основано на письменных или официальных произведениях. Изучение говоров и диалектов организуется на примерах речи людей, каждый из которых относится к различным областям лингвистической науки.

Однако, в отличие от них, лингвофольклористика изучает и анализирует использование элементов литературного языка и элементы говоров и диалектов в фольклорных текстах.

7. Путем изучения, исследования и всестороннего научного анализа произведений, созданных мировыми и таджикскими исследователями, доказано, что владельцем языка и автором фольклора является народ. По этой причине для выражения народного творчества был выбран термин **фольклор**, то есть **мудрость народа**. И при выражении этого понятия его нельзя заменить другим словом или термином.

8. В результате исследования и составления фольклорных произведений с учетом языковых вопросов фольклора и презентации, пропаганды фольклора можно познакомиться с историей народа одной страны и эпохи в сравнении с его литературным языком и диалектами и современной жизнью. Об этом свидетельствуют содержание поэтических фольклорных текстов Сари Хосор.

9. Обращаясь к источникам и научным источникам, видно, что фольклор Кулябской области собирался с конца XIX века и начала XX века.

В частности, фольклор Сари Хосор, включающий материал до 60-х годов XX

века и все жанры художественной и народной литературы: песни, рубаи, куплеты, пословицы, рассказы и сказки в поэзии, прозе, и драматических жанрах, являются одними из основных культурных и духовных ресурсов народа.

Языки этих жанров отличаются в меньшей степени друг от друга по своей роли и богатству, своими художественными характеристиками, что для освещения сферы, направления и использования языковых единиц в фольклоре Сари Хосор создание одной диссертационной работы является не достаточным.

10. Полное исследование содержания и языковой структуры фольклорных текстов Сари Хосор и показ звуковой статистики фольклорных текстов этого края является примером одного из направлений лингвофольклористического анализа.

В объеме изучения и исследования, анализа и использования лингвофольклористической терминологии поэтические тексты фольклора Сари Хосор включают 223 текста, в том числе жанры песен, рубаи и дубейты, загадки и героические рассказы эпоса «Гуругли».

В поэзии наибольшее количество фольклорных текстов составляют рубаи и куплеты, состоящие из 128 текстов, а в прозе – сказки и сказочные произведения, состоящие из 47 текстов.

Полный прозаический материал фольклора Сари Хосор состоит из 98 текстов, в том числе 10 сказок и 3 драм.

Фольклорные тексты также включают 33 загадки и 65 пословиц, написанных преимущественно прозой.

Фольклор Сари Хосор состоит из 321 фольклорного текста, в том числе 223 поэтических фольклорных текстов (69,3 процента), 98 прозаических фольклорных текстов (30,7 процента) в объеме более 7700 наименований и в общей сложности более 28500 слов.

11. Широко распространен фольклорный текст песни «Ман доғ», которая является одним из древнейших образцов песен трудовых дней устного творчества таджикского народа (фольклора), в том числе народа Сари Хосор, которое всесторонне исследовалось с точки зрения лингвофольклористики.

В результате выяснилось, что песня «Ман доғ» исполнена на диалекте и отражает языковые особенности, тон или манеру речи народа, момент сбора урожая, а также психологическое ощущение людей.

12. Фольклор Сари Хосор включает 28701 слов, в том числе 3 числа (числа) в пределах 7717 слов с учетом сложения морфем значения и связи, состоящего из 132963 звуков.

Количество слов – 121212 в зависимости от точки зрения каждого звука. Например, количество слов, включающих звук **а** или образований с этим звуком, равно 17041, а в этом количестве слов этот звук встречается 22340 раз.

13. В фольклоре Сари Хосор особое место занимает мягкий гортанный звук **ъ** (не похожий на свой первоначальный голос – сакта). Этот звук чаще используется вместо гласных.

В более чем 5500 слов (19,0 процента) от общего числа слов фольклора Сари Хосор мягкий гортанный звук **ъ** заменяет гласные **а, и, о, у, ū** и **э (е)** более 6300 раз, что этот звук имеет важную и отличительную позицию.

Учитывая более чем общее количество слов, мягкий гортанный звук **ъ** был заменен на **а** более 2130 раз в 2060 словах. Независимо от своего положения в простых словах или корнях, гласный звук **и** сокращался на слоги, а мягкий

гортанный звук **ъ** занимал место **и** более 1200 раз в более чем 1000 словах. Статистический подсчет гласных звуков показал, что мягкий гортанный звук **ъ** заменял звук **у** более 2800 раз в более чем 2700 словах. То есть в этом количестве слов стяженен гласный звук **у**. Устойчивые гласные **о**, **у** и **э** также прямо или косвенно редуцируются, как и неустойчивые гласные **а**, **и**, **у**.

14. В фольклорных текстах Сари Хосор встречаются все научно доказанные в лингвистике фонетические (фонетические) явления, такие как увеличение, понижение, сходство, отклонение, преобразование, уменьшение и замена звуков.

В начале, середине и конце слов фольклора Сари Хосор звуки **а**, **й**, **м**, **н**, **х** и **ъ** увеличиваются, в том числе звуки **н**, **х** и **ъ** становятся более заметными.

По этим текстам и примерам, по сравнению с нынешним таджикским литературным языком и его орфографией, становится понятно, что в фольклоре Сари Хосор больше звуков **н** и **х** выпадают от начала, середины и конца корня слов, а также выпадение звуков происходит больше с окончания корня слова.

В фольклоре Сари Хосор реже встречаются фонетические случаи ассимиляции, диссимиляции и смещения фонем (звуков).

В списке из более чем 250 слов встречается более 2000 вхождений изменения фонем (звуков), преимущественно гласных и 15 согласных, в том числе **б**, **д**, **ж**, **з**, **к**, **л**, **п**, **р**, **с**, **т**, **ф**, **х**, **ж**, **ш**, **э** превратились в звуки **в**, **г**, **й**, **к**, **м**, **н**, **с**, **х** и **ч**.

Краткие гласные **а**, **и**, **у**, а также устойчивые гласные **о**, **ӯ** и **э** также столкнулись с явлением фонетического стяжения, для которого использовался мягкий гортанный звук **ъ**.

Редукции звука подлежат лично-притяжательные местоимения, глагольные и сказуемые окончания, формообразующие префиксы глаголы.

Звуковые явления встречаются в поэзии и прозе, а также в драмах фольклорных текстов Сари Хосор.

15. В фольклоре Сари Хосор используются и другие типы слогов, кроме строения и типа закрытого слога СХХ (как орд).

16. В фольклорных текстах Сари Хосор, как таджикского литературного языка, имеется множество отдельных фонем, как в литературной, так и в диалектной форме, в том числе **о** – 89 раз, **и** – 241 раз, **о** – 5, **у** – 83, **ӯ** – 19 и **э** – 52 раза, всего 496 раз, оно употреблялось для выражения разных значений или оттенков смысла в речи жителей этой земли.

17. Изучение темы и лексических вопросов показало, что в фольклоре Сари Хосора исконно таджикские слова имеют фон, особое положение и широко используются, что соответствует 91 проценту из более чем 7000 наименований, слов появившихся более 26 000 раз.

В основном корневые слова, состоящие из одного или двух слогов, такие как **асал**, **асп**, **ачал**, **банд**, **барг**, **барф**, **бахо**, **бор**, **дарав**, **замин**, **зин**, **кор**, **кӯх**, **лола**, **май**, **ном**, **нон**, **об**, **орд**, **орзу**, **осмон**, **пар**, **ризо**, **рох**, **санг**, **садо**, **сол**, **тар**, **танг**, **фикр**, **хоб**, **хок**, **чанг**, **чарх**, **чох**, **шах**, **шох** более 400 слов.

18. В фольклорных текстах Сари Хосор слова **Аллох**, **Худо**, **агар**, **аз**, **ака**, **акнун**, **ба**, **бача**, **баъд**, **биё**, **боз**, **бой**, **боло**, **бошад**, **гирифтан**, **гуфтан**, **дар**, **деҳкон**, **доштан**, **ду**, **духтар**, **ё**, **ин**, **кардан**, **кашидан**, **ки**, **чавон**, **ман**, **хамин**, **хамон**, **хар**, **об**, **омадан**, **охир**, **пеш**, **подшоҳ**, **рафтан**, **рӯз**, **ту**, **ӯ** (**у**), **худ**, **чӣ**, **шудан**, **э**, **эй** ва **як** наиболее широко употребительны из них те, которые встречаются в форме литературного и диалектного языка от 50 до 1043 раза.

19. Несмотря на препятствия советской эпохи, использование религиозной лексики занимает особое место в поэтических жанрах фольклора Сари Хосор и показывает веру, доверие и надежду людей на Всевышнего Бога и религию Ислам.

20. В фольклоре Сари Хосар в качестве материала литературного языка и диалекта широко используются темы обсуждения лексики – синонимы, омонимы и антонимы.

21. Диалектизмы составляют еще одну большую группу тем в области лексики и лингвофольклористики, занимающих особое место в фольклоре Сари Хосор, со списком более 3500 слов, употребленных более 13500 раз, что соответствует 47 процентам общего количества слов в фольклорных текстах Сари Хосор.

Классификация диалектизмов показала, что они разделены на группы известных и популярных лексических, фонетических, морфологических, грамматических (морфолого-синтаксических) и фразеологических диалектизмов.

22. В частности, в фольклорных текстах были выявлены лексические диалектизмы или диалектные слова, характерные для народа Сари Хосор, некоторые из которых в диалекте имеют новое значение как семантические лексические диалектизмы.

Из 70 названий лексических диалектизмов они встречаются в поэтических и прозаических текстах 170 раз.

Лексическая диалектика образовала подгруппы фонетико-грамматической, фонетико-морфологической, фонетико-семантической, морфологической, морфолого-семантической и семантической диалектики.

23. Фольклор Сари Хосор включает список из более чем 1100 фонетических диалектизмов с более чем 5500 повторениями слов.

Фонетические диалектизмы проявлялись по-разному, например, в виде фонетических явлений увеличения, выпадения, чередования, стяжения и смещения звуков, и содержат много материалов.

Классификация фонетических диалектизмов проводилась по выражению имен, терминов, значений и частей речи. Также в фольклорных текстах Сари Хосор встречаются производные фонетические диалектизмы, такие как арабские, русско-интернациональные и турецко-монгольские слова.

В группу морфологических диалектизмов вошли предлоги и послелого, глагольные и сказуемые окончания и лично-придаточные местоимения.

Грамматические диалектизмы образовывались дополнительным предложением, предлогам-послелогам **-да**, послелогам **-ро** и союзом **-у**.

Глагольные фразеологические диалектизмы включали устойчивые словосочетания и предложения, образованные глаголами.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. В таджикской науке лингвофольклористика должна быть признана самостоятельной и специфической наукой и формализована в рамках законодательства в области науки и образования.

2. С учетом результатов и выводов изучения темы и вопросов лингвофольклоризма в соответствующих научных и образовательных учреждениях

необходимо создать лингвофольклористику как отдельную дисциплину и специальность и подготовить специалистов в этой области.

3. Диссертация может послужить руководством для исследователей, ученых, изучающих различные области языкознания, фольклора, диалектологии и лингвофольклористики.

4. Материал диссертации предназначен в помощь исследователям и ученым в различных областях языкознания, фольклора, диалектологии и лингвофольклористики.

5. Может быть использована подача диссертационных работ для создания кафедры лингвофольклористики и подготовки образовательных программ по смежным дисциплинам в соответствующие научные центры и учебные заведения.

6. В диссертации впервые практически изучены теоретические вопросы обсуждения лингвофольклористикой науки на основе фольклорных текстов Сари Хосор, что может стать основой для изучения фольклорного материала в таджикском языкознании.

7. Результаты диссертации могут быть использованы в высших учебных и научных учреждениях при теоретических и практических занятиях по предметам, связанным с языкознанием и фольклором, диалектологией и лингвистикой и стилистикой, а также на специализированных курсах и семинарах по этим направлениям, а также при составлении лингвофольклористических, диалектологических и фразеологических словарей.

8. Представленные вопросы диссертации могут быть использованы при составлении образовательных программ, учебно-методических комплексов и учебных пособий в области лингвофольклористики, лексикологии и диалектологии.

9. Образцы используемого материала диссертации могут послужить рекомендацией для читателей и почитателей языка, диалекта, фольклора, культуры, обычаев, обрядов, истории и различных других аспектов народа Сари Хосор до 60-х годов XX века.

ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ РАБОТ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

1. В рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Насимов, Н. Суруди «Ман доғ»-и Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ [Текст] / Н. Насимов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. – Бохтар, 2022. – № 1/3 (101). – С. 60-67.

[2-А]. Насимов, Н. Омори овозии фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Педагогического университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – № 4 (99). – С. 45-51.

[3-А]. Насимов, Н. Антропонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – № 6-1 (101). – С. 71-76.

[4-А]. Насимов, Н. Лексикаи динӣ дар назми фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Педагогического университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – № 5 (100). – С. 27-34.

[5-А]. Насимов, Н. Топонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 2. – С. 22-28.

[6-А]. Насимов, Н.. Ном ва сифатҳои Худо дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2023. – № 9. – С. 96-102.

[7-А]. Насимов, Н.. Воҳидҳои лингвофолклористӣ бо ном ва сифатҳои Худо дар эҷодиёти халқи Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Педагогического университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 1 (102). – С. 54-60.

[8-А]. Насимов, Н. Соҳиби забону муаллифи фолклор – халқ [Текст] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 3. – С. 177-184.

[9-А]. Насимов, Н. Мундариҷа ва сохтори забони матнҳои фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 4. – С. 187-192.

[10-А]. Насимов, Н. Афзоиши овозҳо дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Педагогического университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 4 (105). – С. 7-12

[11-А]. Насимов, Н. Калимаҳои арабӣ дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Педагогического университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 5 (106). – С. 12-18.

[12-А]. Насимов, Н. Афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 8. – С. 31-36.

[13-А]. Насимов, Н. Фитонимҳо дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Паёми Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 10. – С. 58-62.

[14-А]. Насимов, Н. Мавқеи морфемаи -ай дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Вестник Педагогического университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 6 (107). – С. 45-51.

[15-А]. Насимов, Н. Ифодаи инкор дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Известия Национальной академии наук Таджикистана. Отделение обществоведческих наук. – 2024. – № 2 (023). – С. 283-287.

[16-А]. Насимов, Н. Калимаҳои аслии забони тоҷикӣ дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. И. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – № 1. – С. 72-76.

[17-А]. Насимов, Н. Номҳои вобаста ба ҳайвоноти хонагӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – № 2. – С. 50-55.

[18-А]. Насимов, Н. Диалектизмҳои лексикӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – № 1 (108). – С. 12-18.

[19-А]. Насимов, Н. Диалектизмҳои морфологӣ дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Словесность. – 2024. – № 1. – С. 50-63.

[20-А]. Насимов, Н. Калимаи гул ва мавқеи истифодаи он дар фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2024. – № 3. – С. 50-54.

2. В других сборниках и журналах:

[21-А]. Насимов, Н. Шумора дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Пайванд. Номаи Анчумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2023. – № 4 (54). – С. 74-79.

[22-А]. Насимов, Н. Мавқеи хоси морфемаи *-ак* дар фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии «Самтҳои рушди адабиётшиносӣ ва фолклоршиносии муосири тоҷик» бахшида ба ҷашни 35-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 100-солагии олими фолклоршинос, академик Раҷаб Амонов. – Хучанд, 2023. – С. 494-504.

[23-А]. Насим, Н. Раҷаб Амонов ва фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насим // Пайванд. Номаи Анчумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2024. – № 1 (55). – С. 99-105.

[24- А]. Насим, Н. Вожаи *булбул* дар «Маснавии маънавӣ» ва фолклори Сари Хосор [Матн] / Н. Насим // Пайванд. Номаи Анчумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». – Душанбе, 2024. – № 2 (56). – С. 105-111.

3. Монографияи:

[25-А]. Насимов, Н. Назари лингвофолклористӣ ба баъзе хусусиятҳои фонетикӣи фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов. – Душанбе, 2023. – 142 с.

[26-А]. Насимов, Н. И. Пажӯҳиши фолклори Сари Хосор аз диди лингвофолклористӣ / Н.И. Насимов. – Душанбе, 2023. – 334 с.

[27-А]. Насимов, Н.И. Баъзе ҷиҳатҳои хоси забонии фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. И. Насимов. – Душанбе, 2023. – 156 с.

4. Словари:

[28-А]. Насимӣ, Н. Вожаномаи хосаи шеваи Кӯлоб [Текст] / Н. Насимов. – Кӯлоб, 1993. – 68 с.

[29-А]. Насим, Н. И. Луғати лингвофолклористии фолклори Сари Хосор [Текст] / Н. Насимов. – Душанбе, 2023. – 250 с.

АННОТАТСИЯ

**ба диссертатсияи Насимов Нуриддин Исоевич дар мавзуи «Пажухиши
лингвофолклористикаи Сари Хосор (чанбаҳои овоӣ ва вожагонӣ)»,
барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология,
аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ**

Калидвожаҳо: пажухиш, забон, фолклор, лингвофолклористика, матнҳои фолклорӣ, Сари Хосор, забони тоҷикӣ, калима, лаҳча, шева, лексика, диалектология, диалектизмҳо, фразеология, фонетика, грамматика, морфология, синтаксис, семантика, аломатҳои китобат, эҷодиёти даҳанакии халқ, адабиёти шифохӣ, назм, наср, драма, суруд, рубоӣ, дубайтӣ, «Гуруғлӣ», чистон, зарбулмасал, афсона.

Диссертатсия аз муқаддима, чор боб, 21 фасл, 7 зерфасл, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат мебошад. Дар боби якум «Масъалаҳои умуминазариявӣ дар робита ба забон, фолклор ва лингвофолклористика» оид ба таърихи омӯзиши забон, бахусус забони тоҷикӣ, забони адабии тоҷик, забони адабии ҳозираи тоҷик ва рушду такомули он, хат ва пайдоиши он, таҳқиқи лаҳча ва шеваҳои забони тоҷикӣ, дараҷаи пажухиши фолклор ва лингвофолклористика, мафҳумҳои эҷодиёти даҳанакии халқ, адабиёти шифохӣ, халқ ва нақши он дар эҷоди фолклор, мундариҷа ва сохтори забони матнҳои фолклорӣ Сари Хосор, аз ҷумла суруду рубоӣю дубайтӣ, зарбулмасалу чистон ва драмаю афсонаҳо сухан меравад.

Боби дуюм «Назари лингвофолклористӣ ба баъзе хусусиятҳои овозии фолклори Сари Хосор» ном дошта, ба пажухиши омори овозии фолклори Сари Хосор дар доираи дарҷи онҳо дар матнҳои фолклорӣ, сохти овозии диалектизмҳои якҷиҷоӣ бо назардошти мавриди истифодаи садоноку ҳамсадоҳо, овозҳои маънодор ва ёридиҳанда аз рӯи мутаалиқ буданашон ба ҳиссаҳои нутқ, инчунин мавқеи овози ӣ ва ҳамчун овози нарми халқӣ ба ҷойи садонокҳо омадани он дар фолклори Сари Хосор бахшида шудааст.

Фасли «Ҳодисаҳои овоӣ дар фолклори Сари Хосор» роҷеъ ба ҳодисаҳои фонетикӣ афзоишу афтидани овозҳо, монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавӣ (диссимилятсия) ва ҷойивазкунии овозҳо, табдили овозҳо, аз ҷумла табдили овозҳои садоноку ҳамсадо дар калимаҳо, таҳфифи овозҳои *a, u, y, o, ū, э* ва таҳфифи овозҳо дар морфемаҳои шаклсозии фолклори Сари Хосор баҳс мекунад.

Боби сеюм «Чанбаҳои вожагонии фолклори Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ» унвон дошта, дар он оид ба мавзӯ ва масъалаҳои ҳоси лексикӣ забон, аз қабилӣ калимаҳои аслии ҳоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикӣ, калимаҳои серистеъмол, лексикаи динӣ, синонимҳо, омонимҳо, антонимҳо ва мавқеи онҳо дар фолклори Сари Хосор гуфта шудааст.

Унвони боби чоруми диссертатсия «Диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор» буда, дар он пажухиш ва мавқеи диалектизмҳо, диалектизмҳои лексикӣ, диалектизмҳои фонетикӣ, таснифи диалектизмҳои фонетикӣ, диалектизмҳои фонетикӣ иқтибосӣ, диалектизмҳои морфологӣ, диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисӣ ва диалектизмҳои фразеологии феълӣ дар фолклори Сари Хосор ироа гардидааст. Нахуст дар бораи диалектизмҳо ва мақсади истифодаи онҳо дар забони адабӣ ва асарҳо сухан меравад, ки яке аз мавзӯ ва масъалаҳои асосии омӯзиши илми лингвофолклористика маҳсуб меёбад.

АННОТАЦИЯ

на диссертации Насимова Нуриддина Исоевича на тему «Исследование лингвофольклористики Сари Хосор (фонетические и лексические аспекты)», на соискание ученой степени доктора филологических наук, по специальности 10.02.01 – Таджикский язык

Ключевые слова: исследование, язык, фольклор, лингвофольклористика, фольклорные тексты, Сари Хосор, таджикский язык, слово, диалект, стиль, лексика, диалектология, диалектизмы, фразеология, фонетика, грамматика, морфология, синтаксис, семантика, пунктуация, устное творчество народа, устная литература, поэзия, проза, драма, песня, рубаи, дубейти, «Гуругли», загадка, пословица, сказка.

Диссертация состоит из введения, четырех глав, 21 разделов, 7 подразделов, заключения и списка литературы. В первой главе «Вопросы, связанные с языком, фольклором и лингвофольклористикой» рассмотрена история изучения языков, особенно таджикского языка, таджикского литературного языка, современного таджикского литературного языка, его развитие и совершенствование, происхождение, изучение диалектов и стилей таджикского языка, уровни исследования фольклора и лингвофольклористики, понятия устного народного творчества, устной литературы, народа и его роли в создании фольклора, содержание и языковой состав фольклорных текстов Сари Хосор, включая песни, рубаи, дубейти, пословицы и загадки, драмы и сказки.

Вторая глава «Лингвофольклористический взгляд на фонетические особенности фольклора Сари Хосор», посвященная изучению голосовой статистики Сари Хосор, фольклора в контексте их включения в фольклорные тексты, голосовой односложный строй диалектизмов, с учетом употребления гласных и согласных, значащих и вспомогательных звуков в силу их взаимности к частям речи, а также положения звука и замена им гласных как мягкий народный голос в фольклоре Сари Хосор.

Раздел «Фонетические явления в фольклоре Сари Хосор» посвящена фонетическим явлениям подъема и падения звуков, ассимиляции (ассимиляции), отдаления (диссимиляции) и смещения звуков, трансформации звуков, в том числе трансформации гласных и согласных в словах, редукции звуков: а, я, обсуждаются у, о, у, е и редукции звуков в формообразующих морфемах фольклора Сари Хосор.

Третья глава «Лексические аспекты фольклора Сари Хосор с точки зрения лингвофольклористов» посвящена конкретным лексическим вопросам языка, как исконные слова словарного состава Сари Хосор. В фольклоре Сари Хосор упоминается и определяется положение общеупотребительных слов, религиозной лексики, синонимов, омонимов и антонимов.

В четвертой главе диссертации – «Диалектизмы в фольклоре Сари Хосор», исследована позиция диалектизмов: лексических диалектизмов, фонетических диалектизмов, классификация фонетических диалектизмов, цитационных фонетических диалектизмов, морфологических диалектизмов, морфолого-синтаксических диалектизмов. представлены диалектизмы и современные фразеологические диалектизмы в фольклоре Сари Хосор. Прежде всего, речь пойдет о диалектах и целях их использования в литературном языке и произведениях, что является одной из основных тем и вопросов изучения науки лингвофольклористики.

ANNOTATION

**for the dissertation of Nasimov Nuriddin Isoevich on the topic «Research of
lingvofolkloritic of Sari Khosor (phonetic and lexical aspects)»,
presented for the degree of Doctor of Philological Sciences
in the specialty 10.02.01 – Tajik language**

Key words: research, language, folklore, lingua-folkloristics, folklore texts, Sari Khosor, Tajik language, word, dialect, style, vocabulary, dialectology, dialectisms, phraseology, phonetics, grammar, morphology, syntax, semantics, punctuation, oral creativity of the people, oral literature, poetry, prose, drama, song, rubai, dubeyti, “Gurugli”, riddle, proverb, fairy tale.

The dissertation consists of an introduction, four chapters, 21 chapters, 7 subsections, a conclusion and a list of literature. In the first chapter "General theoretical issues related to language, folklore and linguo-folkloristics" on the history of language learning, especially the Tajik language, the Tajik literary language, the current Tajik literary language and its development and improvement, its line and origin, the study of the Tajik dialect and styles, the level of research of folklore and linguo-folkloristics, the concepts of oral creativity of the people, oral literature, the people and their role in the creation of folklore, the content and linguistic structure of the folklore texts of Sari Khosor, including songs, rubies, couplets, proverbs, chistons, dramas and tales are discussed.

The second chapter is entitled "Linguo-folkloristic view of some voice features of Sari Khosor folklore" and is devoted to the study of voice statistics of Sari Khosor folklore within the framework of their inclusion in folklore texts, the voice structure of monosyllabic dialectisms, taking into account the use of vowels and consonants, meaningful and auxiliary voices due to their mutuality. It is devoted to the parts of speech, as well as the position of the voice of ʌ and its replacement of vowels as a soft folk voice in the folklore of Sari Khosor.

The section "Voice Phenomena in the folklore of Sari Khosor" refers to the phonetic phenomena of rise and fall of sounds, assimilation (assimilation), dissimilation (dissimilation) and displacement of sounds, transformation of sounds, including the transformation of vowels and consonants in words, reduction of sounds a, i, u, o, y, e and reduction of sounds in the formative morphemes of Sari Khosor folklore.

The third chapter is entitled "Vocabulary aspects of the folklore of Sari Hosor from the linguo-folkloristic point of view" and it deals with the topic and special lexical issues of the language, such as the original words of the main dictionary of the Tajik language, frequently used words, religious vocabulary, synonyms, homonyms, antonyms and their position. they are mentioned in the folklore of Sari Khosor.

The title of the fourth chapter of the dissertation is "Dialectisms in the folklore of Sari Khosor", in which the research and position of dialectisms, lexical dialectisms, phonetic dialectisms, classification of phonetic dialectisms, citational phonetic dialectisms, morphological dialectisms, morphological-syntactic dialectisms and current phraseological dialectisms in the folklore of Sari Khosor are presented. has become First of all, we will talk about dialects and the purpose of their use in the literary language and works, which is one of the main topics and issues of studying the science of linguo-folkloristics.